

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ

Студијски програм:

ТЕРОРИЗАМ, ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ

Мастер рад

БЕЗБЕДНОСНА САРАДЊА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Ментор

Проф. др Ивана Дамњановић
Факултет политичких наука
Универзитет у Београду

Студент

Урош Мартић
Бр. индекса 121/2017

Београд, 2020.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ

Студијски програм:
ТЕРОРИЗАМ, ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ И БЕЗБЕДНОСТ

Мастер рад
БЕЗБЕДНОСНА САРАДЊА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Комисија:

Проф. др Ивана Дамњановић ментор

Проф. др Драган Симеуновић председник

Проф. др Зоран Кековић члан

Датум одбране: _____

Оцена: _____

БЕЗБЕДНОСНА САРАДЊА У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

*„Не можемо знати да за нешто вреди
живети, уколико за ту ствар нисмо
спремни да умремо.“*

Ернесто Гевара

Сажетак:

Безбедност европског континента је вековима условљена односима између држава које су настајале на његовом тлу. Та чињеница се није променила ни до данашњег дана, с тим што је очување безбедности Европе последњих деценија постао сложен процес. Европска унија је као кључни политички чинилац на континенту постала један од фактора безбедносне стабилности Европе и ширег региона, па је сходно томе сарадња како између држава чланица Европске уније тако и сарадња Уније са осталим државама у Европи и ван ње и међународним организацијама на пољу безбедности додатно добила на значају. У раду је представљен настанак Европске уније и колективне безбедности на простору Европе, где се акценат ставља на: почетак безбедносне сарадње западноевропских држава у послератном периоду; доба Хладног рата када се формирају политичко-идеолошки супротстављени војни савези; ситуацију у Европи по завршетку Хладног рата, на прелазу два века када долази до идеје и стварања Европске уније какву данас познајемо. Даље, у самом раду, предмет истраживања су биле све безбедносне организације које функционишу у оквиру Европске уније, међусобна сарадња држава чланица и сарадња Европске уније са међународним организацијама и државама које имају значајан утицај на светску безбедност. На самом крају рада представљени су савремени ризици и претње по безбедност Европске уније, почевши од утицаја глобализације на европску безбедност, преко међународног тероризма као пошасте глобализације, па све до савремених проблема као што су проблем екологије, енергије и социоекономски ризици који се огледају у масовним миграцијама становништва из сиромашнијих подручја и подручја захваћених ратом.

Кључне речи: безбедност, безбедносна сарадња, колективна безбедност, Европска унија, безбедносни ризици

Abstract:

The security of the European continent has been conditioned for centuries by the relations between the states that emerged on its soil. That fact has not changed to this day, with the preservation of Europe's security becoming a complex process in recent decades. As a key political factor on the continent, the European Union has become one of the factors of security

and stability in Europe and the wider region, and therefore, As a key political factor on the continent, the European Union has become one of the factors of security stability in Europe and the wider region, and therefore cooperation between EU member states and the Union's cooperation with other countries in Europe and abroad and international organizations in the field of security gained in importance. The paper presents the emergence of the European Union and collective security in Europe, where the emphasis is placed on: the beginning of security cooperation among Western European countries in the postwar period; the Cold War era when politically and ideologically opposed military alliances were formed; the situation in Europe after the end of the Cold War and at the turn of the century, when the idea and creation of the European Union as we know it today came about. Furthermore, in the paper itself, the subject of this research was all security organizations operating within the European Union, the mutual cooperation of member states and cooperation of the European Union with international organizations and countries that have a significant impact on world security. At the very end of the paper, contemporary risks and threats to the security of the European Union are presented, starting from the impact of globalization on European security, through international terrorism as a scourge of globalization, to contemporary problems such as ecology, energy and socioeconomic risks that are reflected in the migrations from poorer and war-affected areas.

Keywords: security, security cooperation, collective security, European Union, security risks

БИОГРАФИЈА

Урош Мартић је рођен 15. јуна 1993. године у Пожаревцу. Детињство је провео у родном граду у којем је завршио основну школу. Након основне школе, 2008. године одлучује се да упише Војну гимназију у Београду коју завршава 2012. године. Своје школовање 2012. године наставља на Војној академији, Универзитет одбране у Београду, на којој уписује студијски програм Менаџмент у одбрани, род оклопне јединице. Дипломирао је 2016. године са оценом 9 из предмета Тактика оклопних јединица на теми *Тактичка вежба са бојним гађањем: „Ојачани механизовани вод у нападу“*. После завршених основних академских студија почиње да ради као официр оклопних јединица у Трећој бригади Копнене војске у Нишу, а 2017. године започиње школовање на мултидисциплинарним мастер студијама из области „Тероризам, организовани криминал и безбедност“ у Београду, Универзитет у Београду. Од страних језика говори енглески језик, поседује ЕЦДЛ Старт Сертификат и има завршен курс хелио маршалинга. Током досадашњег школовања и радне каријере је више пута награђиван и похваљиван.

Изјава о ауторству, о истоветности штампане и електронске верзије и о коришћењу

Име и презиме аутора Урош Мартић

Број индекса 121/2017

Изјављујем

1) да је завршни рад под насловом **Безбедносна сарадња у Европској унији**

- резултат сопственог стручног и истраживачког рада;
- да рад у целини ни у деловима није био предложен за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица;

2) да је штампана верзија мог завршног рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

3) да овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе мој завршни рад који је моје ауторско дело.

Рад са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Мој завршни рад, похрањен у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступан у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делили под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делили под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	14
2. НАСТАНАК ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У ЕВРОПИ	19
2.1. Бриселски споразум.....	20
2.2. НАТО	23
2.2.1. Узроци настанка и развој организације	24
2.2.2. НАТО и нови стратешки концепт	50
2.3. Варшавски уговор.....	56
2.3.1. Почети војно-политичког уједињења социјалистичких земаља – Савет за узајамну економску помоћ.....	56
2.3.2. Развој и утицај Варшавског уговора на безбедност у Европи	59
2.4. Западноевропска унија	98
2.4.1. Париски и Мастрихтски уговор	102
2.4.2. Уговор из Амстердама.....	106
2.5. Европска унија.....	109
2.5.1. Европска економска заједница.....	110
2.5.2. Европска унија од Мастрихта до данас	118
3. БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	132
3.1. Безбедносне организације Европске уније	132
3.1.1. Европска заједничка спољна и безбедносна политика.....	133
3.1.2. Европска заједничка одбрамбена политика	139
3.1.3. Структуре, органи и тела европске безбедности	146
3.2. Безбедносна сарадња Европске уније са међународним организацијама	155
3.2.1. Односи Европске уније и Северноатлантског савеза.....	155
3.2.2. Организација за европску безбедност и сарадњу	160
3.2.3. Интерпол и Европска унија	167
3.3. Односи Европске уније са Сједињеним Америчким Државама, Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином.....	169
4. БЕЗБЕДНОСНИ РИЗИЦИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	182
4.1. Утицај глобализације на европску безбедност.....	183
4.2. Тероризам	192

4.3. Енергетска безбедност	201
4.4. Еколошки ризици	209
4.5. Социоекономски ризици	218
5. ЗАКЉУЧАК	226
ЛИТЕРАТУРА	231

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ÁVH - Államvédelmi Hatóság
C₃ - Command, Control and Communications –
CAP - Common Agricultural Policy
CJTF - Combined Joint Task Force
DCI - Defence Capabilities Initiative
EAPC - The Euro-Atlantic Partnership Council
ECU - European Currency Unit
EFTA - European Free Trade Association
Eionet - European environment information and observation network
ETA - Euskadi Ta Askatasuna
EULEX Kosovo - European Union Rule of Law Mission in Kosovo
EUROCORPS - European Corps
FAWEU – Forces Answerable to WEU
ISAF - International Security Assistance Force
ISR - Inteligence, Surveillance, Research and Target Acquisition
KFOR - Kosovo Force
MAP - Membership Action Plan
NACC - North Atlantic Cooperative Council
NRF - NATO Response Force
PESCO - Permanent Structured Cooperation
PCC - Prague Capabilities Commitment
PfP - Partnership for Peace
PGA - Precision Guided Amunitions
SACEUR - Supreme Allied Command in Europe
SACLANT - Supreme Allied Command for Atlantic
SEAD - Suppresion of Enemy Air Defences
SFOR - The Stabilisation Force
SHAPE - Supreme Headquarter Allied Powers in Europe
SOF - Special Operations Forces
TF-CSIRT - European Task Force on Computer Security Incident Response Teams

ДСЕ - Демократска армија Грчке
ЕАСП – Евроатлантски савет за безбедност
ЕБОИ - Европски безбедносни и одбрамбени идентитет
ЕБОП - Европска безбедносно-одбрамбена политика
ЕЕЗ - Европска економска заједница
ЕЛАС - Грчка народнослободилачка војска
ЕМС - Европски монетарни систем
ЕОЗ - Европска одбрамбена заједница
ЕУ - Европска унија
ЗЕУ - Западноевропска унија
ЗСБП - Заједничка спољна и безбедносна политика
КЕБС – Конференција за европску безбедност и сарадњу
КПЈ – Комунистичка партија Југославије
ММФ - Међународни монетарни фон
ОВК – Ослободилачка војска Косова
ОЕБС - Организација за европску безбедност и сарадњу
ОМУ – оружје за масовно уништење
ПБК - Политичко-безбедносни комитет
САД – Сједињене Америчке Државе
СЕВ – Савет за узајамну економску помоћ
СРЈ – Савезна Република Југославија
СССР – Савез Совјетских Социјалистичких Република
СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија

ПОПИС СЛИКА

Слика 1. Однос снага НАТО и Варшавског уговора у Европи, стр. 56.

1. УВОД

Реч *безбедност* потиче од латинске речи *securitas*, што значи сигурност, одсуство опасности, заштићеност. Само значење речи се најчешће везује за неко одређено стање, осећање, услове или окружење у којем се нешто или неко егзистира или налази. Проучавајући тумачења речи безбедност у другим језицима и различитим изворима, може се закључити да реч безбедност нема неко стриктно значење нити означава физички јасну именицу, већ подразумева опажање одређеног стања и принцип на основу којег се ствари формулишу.

Професор Драган Р. Симић у својој књизи „Наука о безбедности“ пише да је у многим образовним институцијама „изучавање безбедности већ установљено као наука о безбедности“¹, али и поред тога не постоји нека општеприхваћена дефиниција појма безбедност, већ се овај појам тумачи на различите начине. Оно што је заједничко у свим тумачењима појма безбедности је да је он везан за заштитну функцију, као нека радња, активност, стање или статус појединца, организације, подручја, институције, државе, итд. У Војном лексикону, на пример, овај појам је рашчлањен као: стање, организација и функција. Под стањем, подразумева се заштићеност неког добра, вредности, тековине, друштва. У смислу организације, безбедност може имати различите облике заштите који су засновани и регулисани уставним и законским актима или политичким одлукама власти. А као функција „безбедност је нераздвајни атрибут државе, без обзира на карактер уређења, политички систем и облик власти.“² Према „Малој политичкој енциклопедији“ постоји подела безбедности према објекту заштите и то на: државну безбедност где је објекат заштите држава; јавну безбедност где су грађани, њихова имовина и јавни ред објекти безбедности; колективна безбедност; лична и имовинска безбедност.

Када проучавамо домаћу литературу, о овом појму, можемо истаћи ауторе као што је Љубомир Стајић који каже „да је врло тешко открити и дефинисати активности које се намећу у очувању безбедности због распрострањености појмова за које се везује...“³ Док

¹ Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЛП „Службени лист“ СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 11.

² *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981. стр. 56.

³ Стајић Љубомир, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд 1999, стр. 18-19.

професор Војин Димитријевић пише да је безбедност „објективно стање, субјективно осећање или уверење.“⁴ Конкретно, за ову тврдњу, подразумева се да су природа претњи, објект и субјект безбедности познати, а то је у данашњим условима јако тешко. Па је с тога „знатно адекватније његово одређење појма национална безбедност, под којом подразумева не само очување инструменталних вредности него и обезбеђење уживања неких суштинских вредности, као основних, неопходних за сваку државу (опстанак, територијални интегритет, независност и сл.)“⁵ Како постоје различити чиниоци угрожавања безбедности, тако постоје и различити нивои безбедности, сматра професор Смиља Аврамов. Када мислимо о држави и њеном угрожавању, то везујемо за неки спољни напад, али је јасно да се безбедност државе може угрозити и унутрашњим потресима који немају везе са насиљем, као што су економски и социјални проблеми. Због свега овога, професорка Аврамов, сматра да се у науци прави разлика између појмова као што су безбедност државе и безбедност друштва на једном нивоу, док би у други ниво спадали наднационална и међународна безбедност, као виши облици.

У **реалистичком приступу** се овај појам везује за националну безбедност. За представнике реализма државна безбедност је основа, у смислу да што је држава снажнија, њена безбедност је већа. У једном оваквом приступу, иде се логиком да што је нека држава моћнија, то аутоматски умањује безбедност других држава. Историја нас учи да су државе, које су своју безбедност градиле вођене оваквим приступом, упадале у зачарани круг надметања у моћи, што је неретко резултирало економским слабљењем и посртањем саме државе.

Што се тиче **либералистичких теорија**, њихови представници указују на значај институционалног удруживања и међународне сарадње. Они не умањују значај националне безбедности, али са њом изједначавају друге облике безбедности као што су појединачна, групна, регионална, међународна и глобална безбедност. Већи значај добијају и недржавни чиниоци и субјекти безбедности.

А **критичке теорије** истичу појединца и друштвене групе, где се сматра да људско биће треба превазићи структурално насиље које је, према мишљењу Јохана Галтунга, основна претња по безбедност.

⁴ Димитријевић Војин, *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973, стр. 31.

⁵ Димитријевић Војин, Стојановић Радослав, *Међународни односи*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 258-259.

Што се тиче самог појма **међународне безбедности** под који свакако спада и безбедност Европске уније и безбедносни односи унутар ње, па и између саме Европске уније као организације са другим земљама и организацијама у свету, можемо приметити да у људској историји први корени сарадње у оваквом облику датирају још из времена племенских заједница. Човек је од давнина био приморан да сарађује на том пољу, првенствено ради опстанка једне такве примитивне друштвене заједнице, пре свега ради заједничког прикупљања основних добара у природи која су обезбеђивала егзистенцију заједнице, па и у одбрани од других племена. Прве документе који сведоче о регулисању односа између држава можемо наћи из периода четвртог миленијума пре нове ере, у Месопотамији, где су одређени градови на том простору регулисали своје границе. Док су током целе људске историје безбедносни односи били заснивани и условљени на позицијама силе држава, данас, у ери глобализације, велики утицај на међународну безбедност имају разни фактори као што су политички, економски, социјални, техничко-технолошки и многи други. Професори Стајић и Гађиновић дефинишу међународну безбедност као „свеукупно стање међународних односа у којима се сви чланови међународне заједнице осећају безбедним и сигурним и у којима постоје изграђени ефикасни механизми заштите националних држава од свих облика угрожавања и угрожености њихове безбедности.”⁶

Међународну безбедност данас можемо посматрати као један комплексан појам, јер су данас и међународни односи у свету прилично сложени, па тако постоји и **регионална безбедност** која се односи на неки одређени регион као што су Блиски исток, Југоисточна Европа, Западни Балкан, итд. Затим и **глобална безбедност** чији појам добија широку примену од друге половине двадесетог века са почетком „Хладног рата”, а данас ескалацијом тероризма као једне од највећих претњи по светску, тј. глобалну, безбедност у којој се појам безбедности односи на поштовање људских и грађанских права сваког становника планете као „грађанина света”. Такође, овај појам везујемо и за заштиту планете од нељудских фактора као што су природне непогоде и катастрофе, земљотреси, поплаве, пожари, глобално загревање, олује и цунамији. **Колективна безбедност** је према професорима Стајићу и Лазићу „термин који означава договорено, координисано и одрживо стање безбедности унутар групе суверених држава, остварено деловањем

⁶ Стајић Љубомир, Гађиновић Радослав, *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 48.

заједничког система безбедности.”⁷ Поред колективне безбедности постоји и **колективна одбрана**, која је још један термин настао у двадесетом веку. Професор Ричард Коен прави разлику између ова два појма, најпростије речено да колективна безбедност гледа унутра, а колективна одбрана напоље. Дакле, према Коену колективна безбедност поред тога што штити чланице неког система безбедносне сарадње од агресије и претњи, она обухвата „блиску сарадњу између њих у супротстављању заједничким претњама као што су тероризам, организовани криминал, илегална имиграција, дрога, загађења и заједничко планирање и деловање у случајевима природних и од човека изазваних катастрофа”.⁸ Као примере оваквог облика сарадње можемо узети Лигу народа, Организацију уједињених нација и ОЕБС. Колективна одбрана је усмерена напоље, што подразумева да је њена намена одбрана чланица од спољне агресије. Развој оваквих система је добио замаха у доба Хладног рата где су окоснице тог политичко-идеолошког сукоба биле НАТО (Северноатлантска уговорна организација) и чланице Варшавског уговора (Варшавског пакта).

Европски континент је кроз целу своју бурну историју био поприште великих сукоба који су резултирали великим разарањима, масовним жртвама и нетрпељивошћу и неповерењем међу многим народима и етничким групама. Све то је кулминирало у 20. веку изазивањем два највећа ратна сукоба које је свет видео и у које се сав тај свет и укључио, Првим и Другим светским ратом. После Првог светског рата дошло је до првих озбиљнијих покушаја успостављања коначног мира, како у Европи, тако и у свету, формирањем Лиге народа, али таква организација, очигледно није била нити спремна, нити способна за очување мира. Други светски рат је срушио илузију о сарадњи међу народима на европском тлу. После тог другог великог сукоба, европске државе су остале изнурене и економски посрнуле, а израстање Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава у глобалне силе, довело је до тога да се европске државе нису много питале у вези сопствене, па и безбедности целог континента. Блоковска подела Европе, омогућила је државама са запада континента да се, уз војну и економску помоћ Сједињених Америчких Држава, определе за међусобно организовање, сарадњу и опоравак. Али та помоћ која је долазила са друге стране Атлантика, имала је своју „цену”, уз иницијативу САД створен је

⁷ Стајић Љубомир, Лазић Радојица, *Увод у националну безбедност*, Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2015, стр. 68.

⁸ Коен Ричард, Михалка Михаел, *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2005. стр. 4.

НАТО пакт који је наредних деценија до данашњег дана остао стуб безбедности Европе, али је истовремено битно утицао на безбедносну политику западноевропских земаља и ограничавао их у безбедносним и политичким питањима. Западноевропске земље су временом економски јачале, баш из тог разлога што су се оријентисале на економски опоравак, а војно-безбедносну политику препустиле НАТО-у и САД. Крај Хладног рата, подигао је свест западноевропских земаља и те државе су постале одлучније о преузимању одговорности за безбедност континента и порасла је жеља за већим утицајем на политичко-безбедносна питања у Европи.

2. НАСТАНАК ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСТИ У ЕВРОПИ

Од настанка првих држава, за Европу је карактеристично кроз целу историју да је њена мапа увек била шарена, тачније, никада се није догодило да сви народи и све државе у Европи прихвате једну власт, било да је она световна или духовна, како се то раније тумачило. Томе у прилог иде различитост народа који живе на простору Европе и културолошких разлика међу њима, а такође и сукоби интереса великих сила. Кроз историју је било покушаја уједињења Европе (Франачка држава, Римско царство, Прво француско царство, нацистичка Немачка...), али то није доносило успех, јер су таква уједињења пратила велика ратна разарања и много људских жртава, пошто су сви ти покушаји били принудни, без постојања међусобне сарадње и преговора о уједињењу држава. После Првог светског рата било је разних идеја и иницијатива о политичком уједињењу Европе. Страх од новог масовног сукоба налик Првом светском рату је резултирало појавом таквих идеја. Сваки даљи развитак и покушај уједињења је прекинут другом половином тридесетих година 20. века када је нови ратни сукоб био евидентан у облику Другог светског рата.

Паневропски покрет се може сматрати као први покушај стварања политички уједињене Европе. Овај пројекат је основао аустријски гроф Рихард Коуденхове-Калегри 1923. са циљем да се обезбеди трајни мир на простору Европе и да се превазиђу све несугласице између европских народа, посебно оних најбројнијих као што су Немци и Французи. Друштво народа је била међународна организација на чијим заседањима се такође потезало питање европске безбедности и уједињења европских народа, тако је на седници 1929. године француски премијер Аристид Бријан предложио да се у Европи формира неки федерални облик заједнице између европских држава ради економског напретка и политичко-друштвене сарадње. Овакав предлог је наишао на опште одобравање политичара, стручњака и јавности уопште, па је предлог и прихваћен, и самом Бријану је Друштво народа издало задатак да напише документ, тј. меморандум, који би конкретизовао настајање овакве организације. Бријан је то и учинио, па је 1930. године представио „Меморандум о организацији система Европске федералне уније“. Идеја није

заживела. Велика економска криза, затим ширење диктаторских режима широм европских држава и појачане политичке тензије међу њима, осујетиле су даље напредовање у стварању уједињене Европе. Други светски рат је практично био пред вратима.

2. 1. Бриселски споразум

У ратом разореној Европи по завршетку Другог светског рата, из политичких и економских разлога поново долази до појаве идеја о стварању међународне организације чије би стварање спречило нове ратове између европских држава. „Стварање наднационалне организације, по завршетку Другог светског рата, било је потребно из политичких и економских разлога. Постојало је мишљење да је то једини начин да се спрече даљи ратови између европских народа.”⁹ После Другог светског рата уследили су догађаји који су најављивали нове поделе унутар Европе, а то су: гушење отпора према успостављању комунистичке власти у Пољској, Мађарској и Чехословачкој од стране СССР-а, успостављање просовјетске власти у Источној Немачкој, совјетска блокада Западног Берлина, мешање у грађански рат у Грчкој, притисак СССР-а на Југославију. У Данкерку су 1947. године Француска и Уједињено Краљевство потписале „Споразум о савезу и узајамној помоћи” који је имао за циљ заједничку одбрану од евентуалног немачког напада на ове државе, јер су страховале од пребрзог немачког опоравка од Другог светског рата.

Овај споразум је претходио Бриселском споразуму. „Тешка економска ситуација и нова растућа опасност по безбедност нису пружале владама западноевропских земаља велики избор опција. Ниједна од западноевропских држава, ма колико себи давале епитет значајне и снажне силе, није могла самостално да се супротстави новим изазовима. Међусобно повезивање ради заједничког превазилажења економских тешкоћа и безбедносних претњи није имало алтернативу.”¹⁰ Најутицајније западноевропске државе су тражиле начин како би се што пре економски опоравиле, спречиле продор

⁹ Хелцл Јозеф, *Европска политика безбедности и одбране у функцији јачања Европске уније*, Војно дело, Београд, 2009, стр. 9.

¹⁰ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 98.

комунистичких идеја у политички живот и обезбедиле одбрану од војне претње која им је долазила са истока. Излаз су виделе у међусобном удруживању, а то је резултирало потписивање Бриселског уговора 1948. између Француске, Велике Британије и земаља Бенелукса о економској, социјалној и културној сарадњи и колективној одбрани.

У првом делу уговора акценат је дат на економији што је значило присније економско повезивање између тих земаља и олакшавало је расподелу и достављање економске помоћи из САД која је била значајна за опоравак ових земаља. Ово је био важан корак, јер ће педесетих година доћи до стварања нових облика економских заједница у Западној Европи. Што се тиче главног дела овог уговора, он се односио на одбрану, где у члану 4. пише да ће, ако нека од земаља потписница уговора буде нападнута на простору Европе, остале земље из уговора пружити нападнутој земљи војну и сваку другу помоћ у складу са Повељом УН. Овај уговор је, у ствари, први званичан успостављени облик колективне одбране у Западној Европи. Земље потписнице овог споразума су донеле одлуке у неколико тачака:

- враћање вере у основна људска права, у достојанство и вредност човека као особе и у све остале идеале проглашене од стране ОУН;
- јачање и чување принципа демократије, људских и политичких слобода, уставне традиције и владавине права, као заједничко наслеђе;
- јачање економских, културних и друштвених веза;
- искрена сарадња и чињење заједничких напора да се у Западној Европи створи чврста основа за даљи економски опоравак Европе;
- међусобно пружање помоћи, у складу са Повељом Уједињених нација, у одржавању међународног мира и безбедности и у супротстављању свакој агресивној политици;
- предузимање неопходних корака у случају обнављања немачке агресивне политике;
- удруживање и других држава у остваривању ових циљева инспирисане истим идеалима и подстакнуте истом одлучношћу;
- тежња за закључењем уговора о сарадњи по економским, друштвеним и културним питањима и уговора о заједничкој одбрани.

Уговор се састојао од десет чланова. У **првом** члану уговора се позива на посвећеност земаља чланица економском опоравку Европе уз међусобну сарадњу и заједничке економске активности које би резултирале најбољим могућим напретком уз превазилажење економских сукоба интереса координацијом производње и комерцијалном разменом. Такође се подразумева да државе потписнице неће осујећивати рад других сличних организација, чије су државе већ чланице или ће тек бити, већ ће напротив помагати у раду тих организација. У **другом** члану чланице се обавезују да ће заједничким деловањем и сарадњом радити на побољшању животног стандарда становника у оквиру заједнице. У овом члану је предвиђено да државе што брже примењују све препоруке на социјалном плану. **Трећи** члан предвиђа напоре које чланице треба да чине ради вођења народа ка бољем разумевању принципа који чине основу њихове заједничке цивилизације и промоцију културолошке размене међу народима. **Четврти** члан је најбитнији по питању одбране, јер у њему пише да ако било која од држава чланица буде нападнута, остале стране су у обавези да поступају у складу са одредбама члана 51. Повеље УН, што значи да ће пружити војну и сваки други облик помоћи у складу са својим могућностима. У **петом** члану је прописано да све мере које се предузму на основу четвртог члана што пре треба да се пријаве Савету безбедности УН и исте се укидају пошто Савет безбедности донесе сопствене мере које ће допринети поновном успостављању и одржању међународног мира и сигурности. Такође, у овом члану пише да уговор неће угрожавати и доводити у питање надлежност и одговорност Уједињених нација и Савета безбедности као кровну организацију и тело задужено за међународни мир. **Шестим** чланом уговора државе потписнице изјављују да ниједан међународни договор који је тренутно на снази између одређених држава чланица, или државе чланице и неке треће стране, није у сукобу са Бриселским уговором. Овим чланом државе се обавезују да неће у будућности склапати договоре и споразуме који су у супротности са овим споразумом или који је уперен против неке државе чланице. **Седми** члан предвиђа стварање консултативног тела у виду Већа које би функционисало на тај начин да може континуирано да обавља своје функције. Веће би заседало онда када за то постоји потреба, а на позив било које чланице Веће би одмах заседало и бавило би се евентуалним проблемом, у смислу да би се договарало око заједничког деловања и решења кризе, као што су обнављање немачке агресивне политике или неке економске нестабилности. У **осмом** члану се дефинише поступање чланица у случају правних спорова, чланице међусобне спорове решавају пред

Међународним судом правде. Овај члан је у складу са начелом организације да све спорове решава мирним путем. **Девети** члан омогућава државама чланицама да позивају друге државе споразумном приступању организацији уз прихватање договорених услова. Чланом је предвиђено да белгијска влада буде та којој би се подносио захтев о приступању нове чланице. У **десетом** члану је дефинисано да ће уговор бити потписан и поднесен белгијској влади, а да ће ступити на снагу одмах по подношењу влади и да ће остати на снази наредних педесет година, након чега ће свака држава потписница имати право да напусти заједницу.¹¹

Време је показало да Бриселски уговор није могао да обезбеди сигурност од напада Совјетског Савеза који је на војном плану далеко превазилазио моћ ових западноевропских држава. Али је овај споразум имао значај у томе што је омогућено лакше и једноставније достављање америчке помоћи за опоравак европских држава након завршетка Другог светског рата, што је било предвиђено Маршаловим планом¹². Такође, споразум је допринео на јачању економске сарадње између држава и указао на значај и корист таквог вида сарадње и допринео је развоју поверења између држава Западне Европе, како међусобно, тако и према Немачкој, од које су све државе оправдано зазиле од самог почетка. На безбедносном плану овај споразум је први озваничен такве врсте у Западној Европи, који је имао за циљ одбрану свих вредности тог дела континента и представљао је залет за стварање нових организација и потписивање нових уговора у сврху заједничке одбране и економске сарадње које ће уследити у наредним годинама током целе друге половине двадесетог века.

2.2. НАТО

Организација Северноатлантског споразума (енгл. North Atlantic Treaty Organization) или скраћено НАТО, позната такође и као Северноатлантски савез, је

¹¹ *Treaty of Brussels*: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm

¹² План европске обнове, познатији као Маршалов план, је био план америчке администрације за помоћ у обнављању западноевропских држава након Другог светског рата који је имао за циљ да се уз економски опоравак европских земаља такође спречи и продор комунизма на запад. План је добио назив по тадашњем државном секретару САД Џорџу Маршалу. У план су касније биле укључене и неке скандинавске земље, као и Турска и Грчка;

међународни војни савез састављен од двадесет девет држава, заснован на Северноатлантском споразуму који је потписан 4. априла 1949. године који су потписале тада: Француска, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе, Белгија, Данска, Ирска, Исланд, Луксембург, Холандија, Норвешка, Португалија и Канада. НАТО је организација која представља систем колективне одбране, али такође и колективне безбедности, која се заснива на члану 5 Вашингтонске повеље који подразумева да оружани напад на било коју од чланица савеза представља напад на све чланице. Седиште НАТО се налази у Бриселу. Данас ова организација броји двадесет девет држава чланица и има велики утицај на светске догађаје како на војном, тако и на политичком плану.

2.2.1. Узроци настанка и развој организације

После завршетка Другог светског рата народи у Европи, осим што су се морали бавити обновом сопствених држава, које су биле осакаћене ратом, на социјалном, институционалном, инфраструктурном и економском плану, сусрели су се са новим политичко-идеолошким изазовом, а то се посебно односи на западноевропске државе. Западни свет се осетио угроженим од стране Совјетског Савеза и комунистичке идеологије и плана совјетског руководства да задржи ниво сопствених војних потенцијала, па чак и да га прошири, уз ширење социјалистичке идеје на земље Централне и Југоисточне Европе, па даље ка западу. Пошто одбрамбена моћ Западноевропске уније (ЗЕУ) није била довољна за одбрану од евентуалног напада СССР-а, учешће САД у колективној одбрани је било неопходно. „Главни циљ стварања овог пакта узајамне помоћи, који се темељи на члану 51 Повеље УН и неутуђивом праву на индивидуалну и колективну самоодбрану, јесте супротстављање идеолошким и војним претњама и свим безбедносним ризицима које је после Другог светског рата носило настојање Совјетског Савеза да прошири контролу Источне Европе и на друге делове континента. Нарасло неповерење и почетак трке у наоружавању подигли су гвоздену завесу од Балтичког до Јадранског мора и Хладни рат међу дојучерашњим савезницима је почињао.”¹³ Дакле, јасно је да се у почетку идеолошки сукоб два непомирљива погледа на друштво трансформисао у непрестани ризик оружаног сукоба. Сједињене Америчке Државе су у

¹³ Мугавцић Раденко, *Партнерство у безбедности*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 80-81.

послератном периоду преузеле улогу најдоминантније светске силе, највише захваљујући томе што је њена економија током рата процветала и то им је омогућило да интензивирају своју спољну политику у облику помоћи европским државама и активном учешћу у њиховом економском опоравку, познатим као Маршалов план. Можемо закључити да су узроци стварања алијансе били безбедносни, економски и политички. Хенри Кисинџер је у својој књизи „Дипломатија“ идеју стварања НАТО-а овако објаснио: „Идеја о Северноатлантском савезу потекла је из искуства стеченог у Другом светском рату, из којег је Америка научила да надмоћна сила и спремност да се она примени представљају најбољу заштиту од агресије. Маршалов план је спроведен у циљу економског опоравка Европе. Северноатлантски савез је имао да се постара о европској безбедности. Северноатлантска алијанса је била први мирнодопски војни савез у америчкој историји. Непосредни повод за његово оснивање био је комунистички удар који је фебруара 1948. године изведен у Чехословачкој. Бруталност удара изведеног у Чехословачкој изнова је пробудила страхове да би Совјети могли и у другим земљама да изазову преврате тако што би, на пример, подстакли комунистички државни удар, а затим нову, комунистичку власт признали и подржали војном силом. Имајући то у виду, неколико западноевропских земаља је априла 1948. године закључило Бриселски уговор – одбрамбени савез у циљу онемогућавања насилних покушаја збацивања демократских влада. Међутим, све анализе релативних потенцијала указивале су на то да Западна Европа нема довољно снаге да одбије совјетски напад. Да би се у одбрани Западне Европе укључила и Америка, закључен је Северноатлантски пакт... Тако да су се дуж целе линије поделе која је пролазила кроз Средњу Европу, један наспрам другог нашла два војна савеза и две сфере утицаја.”¹⁴ Што се тиче политичких криза крајем четрдесетих година које такође можемо узети у обзир као узроке настанка алијансе, ту би требало убројати и непосредне претње Југославији током кризе Информбироа, затим претње суверенитету Норвешке, Турске, утицај на грађански рат у Грчкој, блокада Берлина, итд.

Што се тиче југословенске кризе, Јосиф Стаљин је после Другог светског рата имао за циљ стављање свих комунистичких партија у Европи под утицај Совјетског Савеза, Информбиро је било тело које је требало да тај задатак спроведе у пракси. Оно што је довело до избијања кризе је одлучан став југословенског руководства да очува

¹⁴ Кисинџер Хенри, *Дипломатија*, ВЕРЗАЛ прес, Београд, 1999, стр. 406.

независност у доношењу одлука по питању функционисања саме државе, организовање привреде, затим противљење совјетском мешању у стварање федерације са Бугарском. Сва ова размимоилажења су довела до ескалације сукоба који је формално озваничен доношењем Резолуције 28. јуна 1948. у којој је југословенско руководство оптужено да скреће са марксистичке идеологије, да води непријатељску политику према Совјетском Савезу, да у КПЈ главне одлуке доносе шпијуни и страни плаћеници, и тако даље. Југославија убрзо раскида све везе са Совјетским Савезом и остатком комунистичког света и прави заокрет у спољној политици окренувши се западним земљама и пре свега Сједињеним Америчким Државама, које ће предњачити у пружању подршке Југославији, како у економском, тако и у војном смислу, за све време трајања кризе, што ће саму Југославију скоро потпуно приближити НАТО пакту и довести је до ивице сукоба са остатком комунистичке Европе на челу са Совјетским Савезом.

У Грчкој је грађански рат избио још током Немачке окупације у Другом светском рату, у рату су се сукобиле левичарске герилске јединице, Грчка народноослободилачка војска (ЕЛАС), у том тренутку подржаване од стране комуниста, Комунистичке партије Грчке и западних савезника, којима је одговарало пружање отпора Немцима. Грађански рат је свој врхунац достигао у послератном периоду од 1946. до 1949. године, када је требало да се дође до коначног решења којим путем ће Грчка кренути. У марту 1946. године војна групација која је током рата била позната као ЕЛАС, под новим вођством биће преименована у Демократску армију Грчке (ДСЕ), која је имала за циљ успостављање комунистичке власти у Грчкој. Југославија и Албанија су пружале велику помоћ и подршку Демократској армији Грчке у виду наоружања и формирања војних кампова на сопственим територијама. Пошто је бројно стање левичарских јединица било прилично бројно, то је захтевало веће ангажовање европских западних земаља, предвођених пре свега Великом Британијом која је имала значајно присуство и утицај у Грчкој и током рата, и пружала помоћ грчкој десничарској војсци. У прилог грчкој армији је ишло и то што су Стаљин и Черчил направили договор у Москви 1944. године о подели интересних зона на Балканском полуострву где је одлучено да Грчка 90 % буде под британским утицајем, што је довело до тога да Стаљин за све време трајања грађанског рата остане неодлучан. Такође, већ поменути раскол Совјетског Савеза са Југославијом је довео до тога да Тито престане са пружањем помоћи Демократској армији Грчке, јер су њене вође стале на страну Стаљина. Престанак југословенске помоћи комунистима у

Грчкој ће се испоставити као кључан за крајњи резултат грађанског рата, јер је после тога дошло до раскола у грчкој комунистичкој партији, ДСЕ је ослабљена и десничари су уз помоћ западних савезника успели да успоставе контролу и власт у Грчкој. Крај грађанског рата је означен као велика победа Запада над Совјетским Савезом.

Након што је Немачка поражена у Другом светском рату, она је подељена на четири окупационе зоне: америчку, британску, француску и совјетску. Ова подела је направљена из административних разлога, јер је договор између ове четири државе био да заједнички управљају територијом Немачке. Берлин као главни град Немачке је такође био подељен на четири зоне без обзира што се налазио дубоко у територији под совјетском окупацијом. Западним савезницима су саобраћајне линије снабдевања града кроз совјетску окупациону зону биле под строгим контролом совјетске управе што је код Савезника изазивало незадовољство и честа негодовања. Крајем јуна 1948. године совјетске власти су у потпуности блокирале раније договорене савезничке копнене путеве снабдевања града аутомобилима и железницом, што је оставило могућност Савезницима да град једино снабдевају ваздушним саобраћајем путем три правца познатијим као „Берлински ваздушни лифт“. Совјети су се надали да овакав вид снабдевања никада неће заживети, поучени искуством које су Немци имали током битке за Стаљинград када својим трупима нису успели да авионима транспортују довољну количину хране. Ова блокада је имала за циљ одустајање Савезника од снабдевања Берлина намирницама што би омогућило Совјетима потпуну контролу над Берлином. Блокада Берлина је званично трајала до пролећа 1949. године, до тада су Савезници са доста успеха успели да обезбеде довољну количину хране грађанима Берлина, што је представило пораз совјетске политике и довело до прекида блокаде.

Мала војна формација и мала политичка структура су оно што је карактерисало НАТО савез по његовом оснивању. Вашингтонским уговором су створене прве организационе структуре Савеза. Овај уговор се састоји од четрнаест чланова. **Први** члан обавезује све чланице да се труде да сваки међународни проблем решавају мирним путем у складу са Повељом Уједињених нација и да се суздржавају од употребе силе. У **другом** члану се све стране обавезују да ће развијати међусобне добре и мирољубиве односе јачањем сопствених институција и промоцијом услова стабилности и благостања, такође овај члан подразумева избегавање сукоба у својим економским односима и подстицај економске сарадње између чланица. У **трећем** члану се чланице позивају да индивидуално

и заједнички кроз међусобну помоћ и самопомоћ одржавају и развијају сопствену и колективну способност у одупирању од спољне агресије. **Четврти** члан позива на међусобне консултације, по позиву било које од чланица, када је у питању угрожавање територијалног интегритета, политичка независност или безбедност неке чланице. Члан који је кључна одредба овог Уговора је управо **пети** члан који се односи на заједничку безбедност свих држава потписница, а који подразумева обавезно учешће свих чланица у колективној одбрани у случају оружаног напада на било коју од њих. **Шести** члан дефинише шта се подразумева све под оружаним нападом на једну или више чланица због којег би чланице Савеза могле да се позову на члан 5, а то су напад на територији било које од европских или северноамеричких чланица, напад на француска изасланства у Алжиру, затим напад на територији Турске или на острва која су под влашћу било које од држава чланица северно од Северног повратника. Такође, овај члан укључује и напад на копнене, поморске и ваздушне снаге било које од чланица ма где се оне налазиле или биле ангазоване, на дан ступања на снагу овог Уговора, на тлу Европе, у Средоземљу или северноатлантске области северно од Северног повратника. **Седми** члан је сличан петом члану Бриселског споразума, а он не доводи у питање Повељу Уједињених нација као надређени међународни документ и не утиче на права и обавезе које чланице имају према том документу, а Савету безбедности дају примарну одговорност и моћ одлучивања по питању одржања мира у свету. У **осмом** члану се чланице обавезују да се неће упуштати у међународне ангажмане који би угрожавали неку од чланица Савеза и који би били у супротности са овим Уговором. Чланом **девет** је основан Северноатлантски савет на којем би се разматрала сва питања везана за спровођење овог Уговора и који би могао да се сазива у сваком тренутку када год је то потребно. Савет ће формирати сва потребна помоћна тела, а одмах ће се приступити формирању Комитета за одбрану који ће препоручити све мере које су потребне за спровођење чланова 3. и 5. **Десети** члан омогућава да било која од чланица, уз једногласни договор, позове било коју европску државу на приступање Савезу, с тим што би потенцијално нова чланица свој захтев о приступању требало да поднесе Влади САД и Влада Сједињених Америчких држава би то требало да одобри. **Једанаести** члан се односи на поступак самог потписивања Уговора свих чланица и његово ступање на снагу. **Дванаести** члан омогућава да чланице могу да затраже, након десет година по ступању на снагу Уговора, измене Уговора, уз консултације са осталим чланицама. **Тринаести** члан омогућава да свака чланица може

напустити Савез након двадесет година од ступања на снагу овог Уговора. У **четрнаестом** члану пише да ће Уговор бити достављен архиву Владе САД, и да ће Влада САД да достави оверене копије уговора свим чланицама НАТО Савеза.

Једна од најбитнијих ствари прописаних овим Уговором је управо формирање Северноатлантског савета чланом 9. Савет су чинили министри спољних послова држава чланица. Иако је било предвиђено да се Савет састаје по потреби, што је значило и неколико пута годишње, у првих неколико година су се састанци ипак одржавали једном годишње. Извршно тело, тј. Стална група, које је било стално у оквиру Савета је доносило одлуке, бавило се и руководило војним планирањима и обезбеђивало је помоћ у особљу. Међу првим значајнијим одлукама Савета за функционисање Савеза је подела северноатлантског простора на којем су чланице деловале, тачније извршена је регионализација на основу које је створено пет регионалних група за планирање заједничке одбране: Северноевропска регионална група за планирање, Западноевропска, Јужноевропска-Западномедитеранска, Канадско-америчка и Северноатлантска група за регионално планирање.¹⁵ Помоћна тела која су убрзо формирана по потреби су била за снабдевање, финансирање, логистику и за сва остала питања која су унапређивала функционисање Савеза. Оно што је карактеристично за Сталну групу и што је доводило до негодовања чланица око функционисања Савеза је било то што је чланство Северноатлантског савета било ограничено на Сједињене Америчке Државе, Велику Британију и Француску, док су остале чланице учествовале по потреби. Комитет за одбрану односно Војни комитет се такође састајао једном годишње током првих година постојања Савеза. Војни комитет су чинили начелници генералштабова држава чланица. Због незадовољства које су државе чланице шириле због свог статуса у Савезу дошло је до стварања Представничког војног комитета који је омогућавао чланицама „подређеног положаја“ да имају више утицаја током периода између два заседања Војног комитета. Представнички војни комитет НАТО савеза се састојао од официра за везу који су чинили војне представнике сваке од чланица Савеза.

Дакле, НАТО је упоредо временом развијао и војне и цивилне структуре, што је у будућности довело до тога да НАТО какав је данас делује као војна и политичка

¹⁵ Северноевропску групу су сачињавале Данска, Норвешка и Велика Британија; Западноевропску Белгија, Француска, Луксембург, Холандија и Велика Британија; Јужноевропско-Западномедитеранску Француска, Италија и Велика Британија; Канадско-америчку Канада и САД; Северноатлантску Белгија, Канада, Данска, Француска, Исланд, Холандија, Норвешка, Португалија, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе.

организација. После војног комитета убрзо су успостављене и Врховна савезничка команда у Европи¹⁶ са својим Врховним штабом¹⁷ и Врховна савезничка команда за Атлант¹⁸ која је такође имала свој Врховни штаб. Формиране су и регионалне савезничке команде са својим штабовима одмах по успостављању регионализације северноатлантског простора. Не треба посебно напомињати да су све кључне позиције у штабовима широм северноатлантског простора заузимали амерички кадрови, што је довољно говорило о томе ко је у Савезу имао главну реч. Снаге НАТО савеза су имале сва три вида војске и јединице су биле формиране од нивоа бригаде до армије. Даљи организациони развој интензиван је педесетих година током Корејског рата који је представљао нови изазов за НАТО, а Сједињене Америчке Државе посебно којима је тај рат и експанзија комунизма широм Азије угрозио интересе у азијско-пацифичком региону. Што се тиче невојних облика сарадње, створени су разни заједнички органи који су покривали области економије, финансија, наука, комуникације, наоружавања, дипломатије и школства. Иако је НАТО од свог оснивања до данас морао да се прилагођава у свом стратешком смислу новим изазовима који су настајали током Хладног рата и после њега, једна карактеристика је остала непромењена, а то је да без обзира што су се у теорији односи одлучивања између чланица заснивали на саветовањима и преговорима, у пракси је до данас остало то да највећу моћ одлучивања имају најутицајније чланице чији је утицај сразмеран материјалном учешћу, доприносу структурама Савеза и политичкој моћи саме чланице. Тако су под утицајем америчких стратешких интереса у НАТО током Хладног рата примљене Грчка и Турска, без обзира што оне никако географски нису могле да се сврстају под трансатлантске земље. Сједињене Америчке Државе су дужи период после Другог светског рата радиле на поправљању опште „слике“ о Немачкој због обазривости остатка западног света који је имао према њој. На крају, 1955. године у Савез улази и Савезна Република Немачка.

Током педесетих година стратешки циљ НАТО савеза је био ограничавање експанзије комунизма у Европи, што је довело до тога да су Сједињене Америчке Државе значајно појачале присуство сопствених снага на европском континенту, а то је значило омасовљење заједничких копнених снага, затим размештање америчких стратегијских

¹⁶ *Supreme Allied Command in Europe – SACEUR.*

¹⁷ *Supreme Headquarter Allied Powers in Europe - SHAPE*

¹⁸ *Supreme Allied Command for Atlantic - SACLANT*

бомбардера и инсталирање нуклеарних пројектила као одговор на потенцијалну агресију Совјетског Савеза. Сједињене Америчке Државе су развиле нуклеарно оружје пре Совјетског Савеза што им је давало значајну почетну предност у односу на противника, па се и стратегија НАТО савеза заснивала на употреби таквог наоружања на снаге СССР-а и остале комунистичке државе у Европи као масовне одмазде на напад. Успостављен је и велики број америчких база у Западној Немачкој које и данас тамо постоје са смањеним бројним стањем. Број војника и нуклеарних пројектила се повећавао из године у годину, а битни узроци за такве поступке САД су били блокада Берлина, совјетска интервенција у Мађарској и стварање Варшавског пакта. Прекретница у стратегији Савеза се догодила шездесетих година када он одустаје од „доктрине масовне одмазде“, када су тензије у Европи опале и када се дошло до закључка да је ширење комунизма у Европи заустављено. Пјер Хармел, белгијски министар спољних послова, је 1966. године добио задатак од Северноатлантског савета да анализира период од настанка Савеза и да представи нове задатке НАТО савеза према којима ће се формирати нова стратегија деловања. Извештај који је Хармел саставио, познат као „Хармелова стратегија“, садржао је два кључна задатка за Савез, а то су:

- „...одржавање адекватне војне снаге и политичке солидарности како би се одвратила агресија и други облици притиска, и како би се одбранила територија земаља чланица ако би до агресије дошло“;¹⁹

- „да се трага за напретком ка стабилнијем односу у којем се могу решити темељна политичка питања.“²⁰

У даљем тексту извештаја се наводи да војна безбедност и политика опуштања тензија између супротстављених блокова нису контрадикторне и да је колективна одбрана израз стабилности у међународној политици. То су чињенице које представљају неопходан услов за ефикасну политику усмерену ка већем опуштању тензија. Пут до мира и стабилности у Европи почива на конструктивном коришћењу НАТО савеза у корист опуштања насталих тензија, јер су једино сарадња Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава неопходни за решавање политичких проблема у Европи. Дакле, оваквим приступом се долази до стварања услова за почетак заснивања политичких

¹⁹ Report of the Council on the Future Tasks of the Alliance: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm

²⁰ Report of the Council on the Future Tasks of the Alliance: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm

контаката између две супротстављене стране. Првовремена реакција нуклеарним наоружањем од стране Савеза као одговор на напад је скрајнута у други план или боље речено, означена је као последње средство, предност се дала развоју модерних технологија у чему су чланице НАТО савеза предњачиле у односу на исток Европе. Француски председник Шарл де Гол²¹ је за време свог председничког мандата промовисао политику јаких националних држава којима идеолошке разлике није требало да представљају препреке за сарадњу. Де Гол је јавно исказивао незадовољство према америчкој доминацији коју је успоставила међу западним земљама, њеном оружаном нуклеарном програму, затим према функционисању НАТО савеза што се односило посебно на замисао интегрисане командне структуре, јер је он сматрао да свака држава треба да буде одговорна за сопствену безбедност, а не да се ослања на друге државе. На основу свега наведеног, 1966. године Француска напушта све командне структуре у оквиру НАТО савеза и захтева да се Главни штаб европских НАТО снага измести из Париза, што је и учињено 1967. године, штаб је премештен у белгијски Монс. Током седамдесетих година је дошло до првих резултата Хармелове стратегије: две супротстављене стране су вршиле преговоре око смиривања тензија, покренута су питања о поштовању грађанских слобода и права, Западна Немачка је формално признала Источну Немачку као независну државу, вршени су преговори о смањењу нуклеарног наоружања и конвенционалних снага у Европи. Али када је Совјетски Савез извршио инвазију у Авганистан и када је у Европи поставио лансере интерконтиненталне балистичке ракете са нуклеарном главом, тензије поново расту. Американци одлучују да на совјетске потезе одговоре постављањем сопствених нуклеарних крстарећих ракета у Европи до отпочињања нових преговора. „...разорне могућности војног потенцијала сваке стране само у Европи биле су толике да су могле да униште читав свет.“²² Осамдесетих година, доласком Михаила Горбачова на чело СССР-а, дошло је до смиривања тензија и успостављања блискијих односа, 1987. године Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез су потписали Договор о нуклеарним снагама средњег домета који је подразумевао уклањање свих балистичких и крстарећих нуклеарних ракета домета од 500 до 1000 километара и од 1000 до 5500 километара. Овај договор није укључивао ракете које су могле бити лансиране са мора

²¹ Шарл де Гол (1890-1970) француски војсковођа и председник Француске од 1959. до 1969. године;

²² Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 77.

или из ваздуха.²³ У међувремену НАТО савез је доживео још једно проширење, нова чланица Савеза постала је Шпанија. Без обзира што је Шпанија постала чланица Савеза, она је остала изван војних структура све до 1997. године, чак је 1986. године у Шпанији одржан и референдум на којем су се грађани изјашњавали да ли Шпанија треба да остане чланица НАТО савеза на којем се 57 % гласача изјаснило позитивно. Крајем осамдесетих година Совјетски Савез и остале чланице Варшавског уговора тону у све дубљу политичку и економску кризу, што је резултирало распуштањем Варшавског пакта и избијањем углавном мирних револуција и реформи широм Источне Европе, почевши од Пољске, па све до распада Совјетског Савеза 1991. године. Дакле, престанком постојања Варшавског пакта и распадом Совјетског Савеза, долази до краја Хладног рата и међублоковске идеолошке поделе, а самим тим и нестаје безбедносна претња по Западну Европу. У Савезу долази до првих подела и несугласица. Већина западноевропских држава је сматрала да је распадом Варшавског пакта и СССР-а и уједињењем Немачке нестало оправдање за наставак постојања НАТО пакта. Док је друга страна, са САД-ом као протагонистом, тражила нове разлоге и оправдања због којих би Савез наставио да постоји. Одлучено је да НАТО настави да се шири ка истоку. Професор Драган Симић је у својој књизи објаснио флексибилност и снажљивост НАТО администрације да „далековидим потезима превлада наслеђе Хладног рата и да, мењајући себе, одлучујуће утиче и на преобликовање укупних односа на прелазу из века у век и нови миленијум. Прилагођавајући се реалностима створеним незапамћено муњевитим и неочекивано дубоким потресима а, при томе, имајући и поуздано предвиђање новодолазећих односа, овај савез се на делу потврдио као јемац европске и међународне безбедности у времену после Хладног рата.”²⁴ У прилог заговорницима опстанку НАТО савеза, пре свега Сједињеним Америчким Државама, ишло је то што је у Европи и свету дошло до избијања нових безбедносних криза, ту се мисли на етничке и верске сукобе у Југославији и на простору Совјетског Савеза и на сукобе на Блиском истоку и централним, јужним и југоисточним деловима Африке и Азије. Такође је битно истаћи и да је у земљама које су до тада припадале Варшавском уговору један од приоритета било приступање НАТО савезу, јер се сматрало да ће их прикључивање том безбедносном систему изоловати од

²³ Овај договор су 1. фебруара 2019. године суспендовале Сједињене Америчке Државе, да би дан касније то исто објавио и председник Руске Федерације Владимир Путин.

²⁴ Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЈП „Службени лист” СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 112.

неког каснијег евентуалног руског утицаја и да ће се тако приближити „западном свету“. На десетом заседању НАТО савеза у Лондону 1990. године проглашена је декларација којом се земље Источног блока више не сматрају за противнике, позивају се на ступање у дипломатске односе са НАТО савезом, такође се позивају на војну и безбедносну сарадњу, говори се о смањивању војних конвенционалних снага на простору Европе, али се такође ограђују по питању останка одређене количине нуклеарног арсенала у Европи правдајући такву одлуку као гарант очувања мира и да је такво оружје намењено искључиво за самоодбрану. Заседање у Лондону се може сматрати почетком ширења НАТО савеза ка истоку, што је значило услов за опстанак Савеза. Постојало је више различитих мишљења о томе на који начин и којим интензитетом би НАТО требало да се шири на исток Европе. „Део стратега залагао се за тзв. ограничено ширење НАТО-а (*limited enlargement*), сматрајући да Пољска, Чешка и Мађарска треба прве да буду примљене, али не и све бивше чланице Варшавског уговора. Мањина се залагала за пријем не само бивших чланица Варшавског уговора, већ и свих земаља некадашњег Совјетског Савеза, пре свих балтичких земаља и Украјине. Либерална струја залагала се за трансформацију НАТО-а у систем колективне безбедности са свим бившим непријатељима евроатлантских савезника, укључујући и Русију, док је једна група, названа „Russia-firsters“ предлагала да се Русији првој понуди чланство у НАТО, како би се стабилизовали односи супротстављених страна у интересу разоружања, као круне завршетка хладноратовског периода.“²⁵ Годину дана касније, у јуну 1991. године, у Копенхагену, одржан је састанак Савеза министара при НАТО-у, по чијем заседању је објављена Изјава о партнерству са државама Централне и Источне Европе. Том Изјавом се одаје признање тим државама по питању економских и политичких реформи и нуди им се даља сарадња која је подразумевала организацију састанка са званичницима тих земаља, учешће њихових стручњака у оквиру Савеза, развијање војне сарадње, а сам Савез изражава одлучност у пружању доприноса у даљој изградњи мира и стабилности широм Европе. У новембру исте године у Риму је одржан дванаести самит НАТО-а на којем је усвојено да се европској безбедности и новим изазовима са којима се континент суочава не може бавити само НАТО, већ се у тиме морају бавити све институције које међусобно сарађују и повезују европски и северноамерички континент. У такав вид сарадње било је предвиђено

²⁵ Мугавић Раденко, *Партнерство у безбедности*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010, стр. 97.

да буду укључене НАТО, Конференција за европску безбедност и сарадњу – КЕБС, Европска унија, Западноевропска унија и Савет Европе. Потребно је посебно нагласити да се, и поред тога што су укључене друге организације, НАТО наметнуо као главни инструмент за очување безбедности у Европи.

Ове одлуке су довеле и до усвајања новог Стратешког концепта НАТО савеза, који је подразумевао овакав шири приступ безбедности у Европи који се заснивао на три кључна елемента: дијалог, сарадња и одржавање способности за колективну одбрану. Овим концептом су дефинисани нови безбедносни задаци НАТО-а као што су обезбеђивање стабилности у Европи јачањем демократских институција и мирном решавању свих проблема, затим омогућавање саветовања и договора између савезника по свим питањима која се тичу њихових виталних интереса и координацију деловања на пољима заједничких интереса, одвраћање и одбрану свих чланица од претње агресијом на њихову територију и, на крају, одржавање стратешке равнотеже у Европи. Овај концепт је требало да означи активнији приступ дијалогу и сарадњи према свим државама ван Савеза што је омогућавало развијање партнерских односа по питању безбедности, а такође, приступ безбедности прераста из регионалног у глобални тиме што се као нови ризици и претње проглашавају тероризам и ширење оружја за масовно уништење. Стратешки концепт из Рима је дефинисао и неке нове облике деловања који нису предвиђени чланом 5. Вашингтонског уговора као што су мировне операције, управљање кризама и хуманитарне интервенције. То је омогућило НАТО-у да се у будућности војно ангажује у многобројним кризним жариштима у свету где би неретко бирао једну од сукобљених страна и доносио превагу у сукобима. Снаге које су биле распоређене у Европи значајно су смањене бројчано, а смањен им је и ниво борбене готовости, такође, постале су мобилније што им је омогућавало да лакше и брже реагују и то не само на простору Европе.

Унапређење сарадње између чланица Савеза и некадашњих чланица Варшавског уговора је настављено оснивањем Северноатлантског савета за сарадњу²⁶ 20. децембра 1991. године. Овај савет је служио за безбедносне консултације између НАТО савеза и бивших комунистичких држава у Европи. На првом састанку у Бриселу учествовало је шеснаест земаља чланица НАТО савеза, Бугарска, Румунија, Пољска, Чехословачка,

²⁶ *North Atlantic Cooperative Council – NACC.*

Мађарска, Естонија, Летонија, Литванија, док је дотадашњи амбасадор Совјетског Савеза званично објавио да он представља Руску Федерацију, пошто је тог дана озваничен и престанак постојања Совјетског Савеза. Савет се састајао најмање једном годишње, заседањима су присуствовали министри спољних послова држава чланица, а дијалог и сарадња у оквиру Савета вођени су по питању разних области као што су безбедносна питања, политичка питања, економска сарадња, размена информација и знања, надзор и контрола наоружања, области науке и екологије, координација у оквиру активности у ваздушном простору, противваздушна одбрана и реакције у случају природних катастрофа, елементарних непогода и ванредних ситуација. У оквиру овог Савета дошло је до превазилажења многих несугласица које су биле заоставштина Хладног рата и блоковске поделе, развијање поверења између некадашњих непријатеља је такође значајан резултат рада Савета, многи међудржавни спорови између некадашњих чланица Варшавског уговора су решени. Што се тиче Руске Федерације, рад Савета је допринео, испоставиће се привремено, престанку сукоба у кавкаској регији, затим и мирно повлачење руских трупа из балтичких земаља се може рачунати као заслуга деловања Савета. Без обзира што Северноатлантски савет није успео да оствари и задовољи амбиције свих својих чланица, посебно се то односи на источноевропске државе које су у сваком смислу заостајале за чланицама НАТО-а, а које су тежиле што бржем прикључењу НАТО савезу, овај Савет је ипак добрим делом остварио неке циљеве НАТО-а, а пре свега Сједињених Америчких Држава, а то је ширење утицаја на исток Европе што је омогућавало стављање тог простора под потпуну контролу и стратегијско приближавање руским границама. Конкретно зближавање НАТО савеза и одређене државе појединачно није било могуће у оквиру Савета из разлога што је рад Савета замишљен по принципу мултилатералности, што је значило да је сваки договор у оквиру Савета био могућ једино уз учешће свих чланица Савета. Оно што је тада успоравало ширење америчког утицаја на исток је био и страх од Руске Федерације која је и даље поседовала велики војни потенцијал и њене реакције на такве врсте потеза. Да би НАТО превазишао овакве проблеме са којима се сусрео по питању приближавања источноевропских земаља Савезу, почетком 1993. године на челу са америчким државним секретаром за одбрану Лесом Аспеном створена је група која је имала за циљ да створи посебан програм у оквиру НАТО-а који би проширио и конкретизовао сарадњу са државама бившег непријатељског блока тако што би их укључио у командну структуру Савеза, а Савез би договоре могао да

склапа појединачно са сваком од тих земаља. Рад Аспенове групе је резултирао представљањем политичко-војног програма Партнерство за мир²⁷ средином 1993. године, чији је нацрт усвојен на састанку министара одбране чланица НАТО 20-21. октобра исте године, а који је пре тога израдио Савет за националну безбедност Сједињених Америчких Држава. „Партнерство за мир је програм практичне билатералне сарадње између НАТО-а у целини и појединачних држава које у њему учествују. Основни циљ Партнерства је унапређење реформи, изградња међусобног поверења и увећање способности партнерских држава за очување мира и безбедности на добровољној, флексибилној и транспарентној основи.”²⁸ На НАТО самиту у Бриселу 1994. године је упућен Позивни документ заинтересованим источноевропским земљама за прикључење овом програму. Ради ефикасније реализације овог програма и ширења даље сарадње са новим члановима Партнерства, у Португалији је маја 1997. године одржан заједнички састанак Северноатлантског савета и Северноатлантског савета за сарадњу на којем је успостављено ново тело – Евроатлантски савет за партнерство²⁹, скраћено ЕАСП. Ово новоформирано тело је створено да би управљало Партнерством за мир, оно је политичко-цивилна институција међународне сарадње у оквиру које се консултују политички представници или разна тела формирана у оквиру институције држава чланица, а такође, у рад ове институције могу бити укључени и органи и тела НАТО савеза. „Основна питања блиске сарадње НАТО и ЕАСП су: политика и безбедност, укључујући актуелне изазове и претње (тероризам, ширење ОМУ, етнички конфликти и сл.); управљање кризама; регионална питања; питања помоћи цивилном становништву у ванредним ситуацијама (природне и вештачке катастрофе); нуклеарна безбедност; еколошка питања; безбедност и управљање ваздушним саобраћајем; научна сарадња; ток и допринос мировним операцијама и слична.”³⁰ Евроатлантски савет за партнерство је поред тога што је свој утицај и облике сарадње ширио ка централноевропским државама имао за циљ и приближавање Русији формирањем сталног Савета НАТО-Русија и увлачењем у НАТО организацију Украјине стварањем Комисије НАТО-Украјина што би уједно ову, за Русију кључну, источноевропску државу удаљило од сфере руског утицаја.

²⁷ *Partnership for Peace – PfP.*

²⁸ Мугавцић Раденко, *Партнерство у безбедности*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2010, стр. 69.

²⁹ *The Euro-Atlantic Partnership Council – ЕАРС.*

³⁰ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 80.

У годинама када се сматрало да су све несугласице из периода Хладног рата превазиђене и да је између некада љутих непријатеља завладало искрено пријатељство, у Мадриду 1997. године на заседању НАТО-а се повлачи потез који ће довести до преиспитивања искрености у пријатељству и сарадњи између Савеза и Руске Федерације. Наиме, то заседање је одржано од 8. до 9. јула и тада је НАТО савез први пут позвао неке од бивших чланица Варшавског уговора да постану нове чланице Савеза, позив су добиле Мађарска, Пољска и Чешка. Овакав потез НАТО-а је оправдано изазвао сумње и темељ за касније тј. данашње нове политичке сукобе са Русијом, посебно што су још током периода смиривања тензија између Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза објављиване гаранције америчких и западноевропских државника и званичника да се НАТО неће ширити на исток Европе. Тако је некадашњи амерички државни секретар Џејмс Бејкер након састанка са Михаилом Горбачовим у фебруару 1990. године изјавио да се НАТО неће ширити ниједан инч према истоку. Овакву агресивнију политику НАТО савеза и Сједињених Америчких Држава као предводнице можемо објаснити тренутном геополитичком ситуацијом у свету током деведесетих година, а ту се пре свега мисли на положај великих сила. Свет је током тих година постао униполаран. Сједињене Америчке Државе су искористиле посртање Русије на економском и војном плану, њен смањен политички утицај, и наметнуле су се као једина суперсила. Током деведесетих година, НАТО је кроз ангажовање у ратовима током и после распада СФРЈ³¹ на Балкану имао прилику да покаже да је способан да се укључи и оружане сукобе ван својих граница, да намеће мир војним операцијама, неретко пристрасно подржавајући једну од сукобљених страна, и да „успоставља“ услове под којима би се обезбедио трајни мир на одређеном простору. Савез је на тај начин стицао нова искуства, прилагођавао се новим изазовима, а самим тим је и правдао своје постојање у периоду након Хладног рата.

Крајем деведесетих започиње се нова, пета, фаза развоја НАТО савеза, наиме на 50. самиту НАТО-а у Вашингтону 24. априла 1999. године усвојен је нови Стратегијски концепт. Тадашњи генерални секретар НАТО савеза Хавијер Солана је објавио да се новим концептом преобликује мисија Савеза, тачније из савеза колективне одбране у савез чији ће приоритет бити гаранција очувања европске безбедности и очување њених демократских вредности унутар и изван граница НАТО савеза. Оно што је значајно за овај

³¹ СФРЈ – Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

нови концепт, који је неформално назван „Пут за безбедност у 21. веку“, је то што Савез и даље сматра Уједињене нације, тј. Савет безбедности, као најодговорније за светска безбедносна питања, али, за разлику од свих претходних стратегија, у овом се потези и акције Савеза, посебно оне војне, не повезују са одлукама Савета безбедности. Први такав пример је, нажалост, агресија на Савезну Републику Југославију³² када је НАТО 24. марта 1999. године напао Савезну Републику Југославију ваздушним ударима без одобрења Савета безбедности чиме је овај савез обесмислио Савет безбедности као институцију. У новом концепту је тако избачена ранија изјава да је НАТО чисто одбрамбени савез који никада неће употребити оружану силу осим у самоодбрани. Тако се према овом концепту све чланице Савеза обавезују да морају заштитити заједничке безбедносне интересе, па макар то подразумевало и управљање и учешће у сукобима и операцијама изван територије Савеза. Новим концептом је предвиђено и смањивање значаја нуклеарног наоружања и оружја за масовно уништење уопште, одустајање од могућности „прве употребе“, стварањем Центра за уништавање оружја за масовно уништење. До ове одлуке је дошло из разлога што је донет закључак да је мало вероватна масовна агресија на Савез, па самим тим је умањена шанса за употребу нуклеарног оружја које је у том тренутку било прилично распрострањено на тлу Европе од Британије до Турске. Поред одлуке о отварању могућности деловања Савеза ван својих граница, на овом самиту донете су одлуке о званичном проширењу Савеза на исток пријемом Мађарске, Чешке и Пољске и даљој отворености Савеза за пријем нових заинтересованих држава у чланство због чега је и утврђен Акциони план за чланство³³ који представља завршну фазу у склопу припрема држава за пријем у Савез. Дакле, након појаве сумње и негодовања од стране Руске Федерације после позива источним држава за пријем у Савез 1997. године, агресијом на СРЈ и усвајањем новог концепта, Руска Федерација напушта програм Партнерство за мир и свако даље учешће и сарадњу са институцијама НАТО савеза чиме односи са Русијом поново постају затегнути.

Пошто је НАТО новим концептом дефинисао и нове задатке којим ће се бавити у будућности, на Самиту је дошло до усвајања „Иницијативе о одбрамбеним способностима“³⁴ што је представљало скуп обавеза чланица које су обухватале кораке

³² СРЈ – Савезна Република Југославија.

³³ *Membership Action Plan* – MAP.

³⁴ *Defence Capabilities Initiative* – DCI.

које су чланице морале да предузму ради превазилажења недостатака и проблема на пољу мобилности и распореду трупа Савеза и њиховом ефикасном ангажовању, затим њиховом одрживошћу, и такође на пољу заштите инфраструктуре значајне за функционисање НАТО савеза и интероперабилности комуникација како би проток информација у Савезу био ефикаснији с обзиром да је Савез већ тада обухватао широк северноатлантски простор измешан различитим културама и језицима. Што се тиче Европе и њене безбедности, овај концепт је био значајан, јер је предвиђао ширење сарадње и дијалога са Западноевропском унијом, ОЕБС-ом (Организација за европску безбедност и сарадњу), Русијом, Украјином и свим осталим организацијама на пољу безбедности. Савез се тако поставио као гарант европске безбедности који ће подржавати јачање војно-безбедносних способности европских држава. Врло брзо после самита у Вашингтону, Савез се нашао пред новим изазовима. У Европској унији долази до успостављања нове безбедносне и одбрамбене политике која је значила осамостаљивање и веће ангажовање Европске уније у односу на Западноевропску унију у безбедносном погледу, на шта Сједињене Америчке Државе нису благонаклоно гледале, јер је то уједно значило и осамостаљивање у односу на НАТО безбедносни концепт што је водило поделама и појави конкурентности у оквиру заједничке безбедности. Али убрзо су чланице ЕУ јасно ставиле до знања Савезу да НАТО остаје кровна безбедносна организација у Европи, што је с друге стране резултирало и прихватање нове безбедносне политике Европе од стране Савеза. Ово међусобно признавање је довело до тога да две организације почну да делују као партнери у наредном периоду. Нови миленијум је донео нови изазов пред НАТО, тероризам је постао глобални проблем, свака држава на свету је постала релативно лако досежна мета. На удару терористичких организација, пре свега тада актуелне Ал Каиде, нашле су се Сједињене Америчке Државе, Шпанија, Турска и Велика Британија, у којима је страдало преко 3000 људи. Иако су напади били усмерени на цивилно становништво и инфраструктуру, како би се у тим земљама изазвала паника, а властима показало да су неспособне у одбрани сопственог народа од оваквих напада, за Савез је ово био показатељ да у систему одбране, војних способности и политичког деловања постоје велике слабости. Ови напади су натерали НАТО да поново поради на реформама у оквиру сопствене организације, наредних година су организовани бројни самити Савеза на којима су донете значајне одлуке које су подразумевале бројне мере на развоју војних способности и ширењу безбедносних и политичких оквира заједничког деловања. Први

такав самит одржан је у Прагу 2002. године, на којем су донете одлуке о широј трансформацији Савеза у организационом смислу и о проширењу. Усвојена је Декларација у чијој првој тачки пише да се чланице обавезују да ће трансформисати Савез са новим чланицама, новим могућностима и новим односима, а све у циљу ојачања Савеза за суочавање са новим изазовима и претњама. Такође, позване су нове државе за приступање Савезу: Бугарска, Естонија, Летонија, Литванија, Румунија, Словачка и Словенија. Не треба посебно наглашавати да Русија ни на овај потез НАТО савеза није гледала благонаклоно, с обзиром да се ширење на исток наставило. Поново је усвојен свеобухватни пакет мера са циљем јачања способности Савеза да одговори на изазове који прете безбедности НАТО снагама, становништву и територији чланица, ма одакле претње долазиле. Ове мере су обезбеђивале ефикасније способности Савеза ради бољег одговора новим изазовима, а пре свега на тероризам и ширење оружја за масовно уништење. Наглашено је да ове одлуке не треба сматрати као усмерене на неку одређену државу или организацију, већ као показатељ одлучности за одговор новим претњама и изазовима без обзира на раздаљину, време и окружење у којем се треба суочити са новим претњама. На основу овога донета је одлука да се формирају комбиноване сталне снаге Савеза свих видова задужене за одговор и реаговање на претње и изазове.³⁵ Договорено је формирање две стратешке команде, од којих је једна оперативна, а друга функционална: Стратешка команда за операције у Бриселу која ће бити подржана од стране две Команде заједничких снага које би формирале седиште Комбинованих заједничких операција на копну³⁶ од којих би могла да се формира и поморска команда такође за извођење операција на мору и Стратешка команда за трансформацију са седиштем у САД која ће бити задужена за континуирану трансформацију војних способности и за промовисање интероперабилности снага Савеза. „Као посебна одлука у оквиру пакета мера за јачање војних способности Алијансе, усвојена је тзв. Прашка обавеза о способностима (Prague Capabilities Commitment – PCC), која се првенствено односи на развијање конкретних нових војних способности националних снага чланица потребних за модерно ратовање. Државе чланице су се обавезале да ће у предвиђеном року испунити све специфичне захтеве у оквиру PCC. У обавезујуће способности које државе чланице треба да достигну појединачно или по систему група држава убројане су:

³⁵ *NATO Response Force – NRF.*

³⁶ *Combined Joint Task Force – CJTF.*

- хемијска, биолошка, радиолошка и нуклеарна одбрана;
- обавештајни капацитети за осматрање, надгледање, трагање и позиционирање циљева (*Intelligence, Surveillance, Research and Target Acquisition – ISR*);
- снаге и средства за осматрање копна из ваздуха (*Air-to-Ground Surveillance*);
- командовање, контрола и комуникације (*Command, Control and Communications – C₃*);
- повећање борбене ефикасности, укључујући прецизно вођену муницију (*Precision Guided Amunitions – PGA*) и средства за неутралисање непријатељеве противваздухопловне одбране (*Suppression of Enemy Air Defences – SEAD*);
- стратегијски ваздухопловни и поморски транспорт (*Strategic Air and Sea Lift*);
- обезбеђење пуњења авиона горивом у ваздуху (*Air-to-Air Refuelling*) и
- обезбеђење брзе разместивости (*deployable*) јединица и служби за борбену подршку (*combat support units and combat service support units*).³⁷

Даље у оквиру Декларације тероризам се дефинише као велика претња по безбедност НАТО тупа, становништва и територију држава чланица и међународну безбедност уопште, с тим Савез постаје одлучан у спровођењу Акционог плана за планирање за случај цивилних ванредних ситуација којим се побољшала спремност цивилног становништва против биолошких, хемијских и нуклеарних напада. Дакле, овим планом НАТО би пружио помоћ и подршку властима у државама које би биле погођене оваквим нападима. Први пут се помиње и побољшање одбране од сајбер напада који је постао нови вид глобалног ратовања. Помиње се и испитивање опција за одговор на ракетне претње по територију, становништво и инфраструктуру НАТО савеза, покренута је студија изводљивости НАТО противракетне одбране. Ово се може сматрати почетком програма ракетног штита које су касније покренуле Сједињене Америчке Државе што је додатно уздрмало и још више заоштрило односе између САД и Руске Федерације, а такође је и подстакло Русију да се озбиљније позабаве поновним активним развојем сопственог ракетног наоружања. Поред тога што је упућен позив за чланство новим државама, неке државе су похваљене на пољима сарадње са Савезом и напретку реформи као што су Албанија и тадашња Македонија уз показивање настојања пружање даље подршке у

³⁷ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 139-140.

развоју стабилности и напретка ових земаља. А Хрватска је такође похваљена по сличним питањима као и претходне две земље и представљена је као кандидат за чланство у будућности у зависности какав напредак буде показивала кроз реформе на унутрашњем плану, кроз испуњавање међународних обавеза и кроз наставак сарадње са Међународним судом правде у Хагу. У оквиру седме тачке похваљује се значај програма Партнерства за мир на пољу напретка безбедности и сарадње између свих држава које су укључене у програм и показује се спремност за пријем у овај програм Савезне Републике Југославије и Босне и Херцеговине у зависности какав напредак буду оствариле кроз пуну сарадњу са Међународним судом правде у Хагу. Пружа се подршка државама Југоисточне Европе по питању територијалног интегритета и суверенитета, најављује се наставак сарадње са снагама СФОР-а,³⁸ КФОР-а,³⁹ Уједињеним нацијама, Европском унијом и ОЕБС-ом како би се помогло у изградњи мира и стабилног демократског друштва у том делу Европе. Представљена су очекивања од тих земаља да наставе са: изградњом мултиетничке демократије; борбом против организованог криминалитета и корупције; успостављањем владавине права; регионалном сарадњом; испуњавањем међународних обавеза, између осталог и горенаведене сарадње са хашким судом. Наглашава се да ће напредак у овим питањима условити наставак евроатлантских интеграција ових земаља. А НАТО ће наставити са активним учешћем и присуством у региону у виду пружања индивидуалних помоћи. Поздравља се успех војне операције у Македонији током сукоба македонских безбедносних снага са албанским терористима и сепаратистима. Похваљује се напредак сарадње са Русијом на безбедносном плану, војним реформама, у борби против тероризма, спречавању ширења оружја за масовно уништење, помоћ цивилном становништву у оквиру ванредних ситуација и за очување мира у свету. Одаје се признање Украјини на развоју евроатлантских односа, напретку у политичким, војним и економским реформама и исказује се спремност Савеза на пружању даље помоћи и подршке Украјини по свим питањима која се тичу развоју међусобних односа. Што се тиче Европске уније, сарадња са њом је обухваћена кроз једанаесту и дванаесту тачку декларације у којима гласи да „НАТО и Европска унија имају заједничке стратешке интересе. Остајемо чврсто посвећени

³⁸ *The Stabilisation Force* – SFOR. То су биле међународне војне снаге под командом НАТО-а, чији је главни задатак био заштита Дејтонског мировног споразума у Босни и Херцеговини. Биле су ангажоване од 21. децембра 1996. до 20. децембра 2004. године када су замењене снагама ЕУФОР-а.

³⁹ *Kosovo Force* – KFOR. То су међународне мировне снаге под командом НАТО-а чији је задатак чување реда и мира, односно стварања и одржавање сигурности на Косову и Метохији. Данас КФОР постепено преноси своја овлашћења заштите верске и културне баштине на Косовску полицију.

одлукама донесеним на самиту у Вашингтону и каснијим министарским састанцима, у циљу јачања сарадње НАТО-а и ЕУ. Успех наше сарадње је био евидентан у нашим заједничким напорима на Балкану да вратимо мир и створимо услове за просперитетна и демократска друштва. Догађаји од 11. септембра 2001. године даље наглашавају важност веће транспарентности и сарадње између наше две организације по питањима од заједничког интереса у вези са безбедношћу, одбраном и управљањем кризом, тако да се криза може решити најприкладнијим војним одговорима и ефективним управљањем кризом. Остајемо посвећени постизању напретка потребног за све различите аспекте нашег односа, указујући на потребу проналажења решења која су задовољавајућа за све савезнике по питању учешћа европских савезника који нису чланице ЕУ, како би се постигло истинско стратешко партнерство. Да би даље промовисао мир и стабилност у евроатлантском подручју, НАТО ће наставити да развија своју плодну и блиску сарадњу са ОЕБС-ом, наиме у комплементарним областима превенције сукоба, управљању кризама и постконфликтне рехабилитације.⁴⁰ Похваљује се активно учешће Турске и Велике Британије у оквиру ИСАФ-а.⁴¹ Ова операција је показала проблеме по питању нејединства у оквиру Савеза. Иако се САД нису позвале на пети члан Вашингтонског уговора, одзив за заједничко деловање у борби против Ал Каиде у Авганистану је био слаб. Управо су Велика Британија, у мањем обиму и Турска, биле једине спремне да се активно војно ангажују у овој операцији. Ова ситуација се може сматрати као криза у оквиру Савеза, а криза ће се продубити током војне интервенције у Ираку 2003. године, када одзив практично неће ни постојати од стране европских чланица, посебно од стране Француске и Немачке. У сваком случају, самит у Прагу јесте био значајан када се сагледају све одлуке које су донете тада. На крају, Декларација се завршава речима: „Наш самит показује да ће европски и северноамерички савезници, већ уједињени историјом и заједничким вредностима, остати заједница одређена и способна да брани нашу територију, становништво и снаге од свих претњи и изазова. Преко педесет година, НАТО је бранио мир, демократију и безбедност у евроатлантском подручју. Обавезе које смо преузели овде у Прагу осигураће да Савез настави да игра кључну улогу у будућности.“⁴²

⁴⁰ Prague Summit Declaration: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm.

⁴¹ International Security Assistance Force – ISAF. Мисија НАТО савеза проузрокована терористичким нападом на САД 11. септембра 2001. године која је одобрена од стране УН 20. децембра 2001. године.

⁴² Prague Summit Declaration: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm.

НАТО је две године касније званично проширен, 29. марта 2004. године нове чланице су постале Бугарска, Естонија, Летонија, Литванија, Словачка, Румунија и Словенија.

Пошто су интервенције у Авганистану и Ираку изазвале негативне реакције код већине европских чланица Савеза, било је потребно радити на поновном успостављању јединства у оквиру Савеза. У Истанбулу је крајем јуна 2004. године одржан дводневни самит НАТО-а са циљем јачања јединства и побољшању способности Савеза, одлуке на самиту су донете под називом „Рефлексија остварених резултата и указивање на наредне задатке“. Неке од кључних одлука је издвојио мр Сава Савић:

- потврђена је улога НАТО-а као „незаменљивог чиниоца мира“ и ван традиционалне евроатлантске зоне одговорности. У контексту ове одлуке, постигнута је сагласност о наставку ангажовања Савеза у решавању постојећих криза (Балкан, Авганистан) и ангажовању у евентуалним будућим кризама које прете међународном миру и безбедности;

- конкретизовани су планови развоја нових НАТО структура (NRF и SOF⁴³) и унапређења способности после успостављања нове организационе структуре;

- потврђен је наставак сарадње са партнерима из централне Азије и региона Кавказа, отворен безбедносни дијалог са земљама у ширем региону Блиског и Средњег истока, а регион Црног мора добио је стратегијски значај за НАТО;

- потврђена је намера за интензивирање и продубљивање сарадње, наставак помоћи у одбрамбеним реформама и компатибилности, са чланицама програма „Медитеранске сарадње“;⁴⁴

- потврђена је важност „стратегијског партнерства“ НАТО и ЕУ, уз препоруке за повећање сарадње у борби против тероризма, размени информација о ОМУ, усаглашавању будућег деловања у управљању кризама, развоју војних способности, планирању и помоћи у цивилним катастрофама, и

⁴³ *Special Operations Forces* - SOF.

⁴⁴ Медитеранска сарадња (*Mediterranean Dialogue*) је форум сарадње између НАТО-а и Алжира, Египта, Израела, Јордана, Марока, Мауританије и Туниса (Либија је позвана да се прикључи 2012. године, али није одговорила на позив) покренут 1994. године. Циљ овог форума је стварање добрих односа и бољег међусобног разумевања и поверења у Медитерану, промоција регионалне безбедности и стабилности и објашњење политика и циљева НАТО савеза. Сарадња и дијалог одражавају став НАТО-а да је европска безбедност уско везана за сигурност и стабилност на Медитерану. Форум такође појачава и допуњава Евро-медитеранско партнерство и Организацију за безбедност и сарадњу у Медитеранској иницијативи Европе.

- одлучено је да се, поред војног ангажовања на Балкану, настави са пружањем помоћи државама овог подручја у реформама војнобезбедносних система, јачању регионалне сарадње и другим мерама за стабилизацију региона с циљем бржег укључивања у евроатлантске интеграције.⁴⁵

Наредни састанак, тј. самит, НАТО савеза одржан је у Риги од 28. до 29. новембра 2006. године. На том самиту, као ни на неким наредним, није било доношења нових стратегијских концепата. И даље су главне безбедносне теме биле тероризам, оружје за масовно уништење, затим наставак и ширење међународне безбедносне сарадње у самом Савезу и са другим државама и међународним организацијама. У првим тачкама декларације самита у Риги, акценат је дат ситуацијама у Авганистану и на простору Косова и Метохије, јер је ангажовање НАТО-а било најинтензивније на тим просторима у том периоду. Што се тиче Авганистана, објављено је да се пружа подршка тадашњем председнику Карзају и регуларним безбедносним снагама те државе. Када је у питању Косово и Метохија, говори се да је присуство КФОР-а тамо кључно за спровођење мира и контролу безбедносне ситуације, затим се потенцира на блиској сарадњи са становништвом Косова и Метохије, Европском унијом и свим осталим организацијама које су укључене у спровођење споразума који се тичу те српске покрајине, а све у циљу изградње демократског друштва које је етнички толерантно. Такође се придаје велики значај спровођењу стандарда који се тичу заштите мањинских права и заштите културних и верских објеката и борби против криминала и корупције. Са друге стране, сами смо сведоци последњих двадесет година колико је КФОР био искрено посвећен у испуњавању свих обавеза и гаранција које је сам објављивао, давао и спроводио у јужној српској покрајини. Између осталог помиње се и специјални изасланик Уједињених нација Марти Ахтисари којем се пружа потпуна подршка у напорима да реши проблем Косова и Метохије, што се касније показало да су сви „напори“ које је он чинио заправо били основа за једнострану сецесију Косова и Метохије од Републике Србије. Даље, у декларацији се говори о покретању програма обуке безбедносних снага у државама Средњег истока у којима је НАТО присутан, ту се пре свега мисли на Ирак којем је по завршетку операције свргавања Садама Хусеина било потребно помоћи у поновној изградњи безбедносног сектора, како би нове ирачке власти могле да наставе борбу са побуњеницима и

⁴⁵ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 141-142.

терористима широм државе под надзором НАТО-а, а пре свега Сједињених Америчких Држава. У декларацији се говори и о даљим реформама и унапређењу НАТО снага ради успешнијег учешћа у тренутним и неким будућим операцијама, опет захваљујући искуствима која су стечена током ангажовања у Авганистану и Ираку. Одају се признање и подршка новоизабраним властима у Македонији и Албанији, одаје се признање Хрватској због ангажовања у сарадњи са Међународним судом правде и похваљује се напредак у реформама Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине, па се чак ове три државе отворено позивају на приступање Партнерству за мир. Пружа се подршка реформама у Грузији и Украјини, сарадња са Русијом се представља као стратешки важна за евро-атлантски простор. Оно што је битно за сарадњу са Европском унијом, а што се тиче односа са том организацијом, у декларацији пише следеће: „НАТО и ЕУ имају заједничке вредности и стратешке интересе. Односи НАТО-а и ЕУ покривају широк спектар питања од заједничког интереса који се односе на безбедност, одбрану и управљање кризама, укључујући борбу против тероризма, развој кохерентних и узајамно појачаних војних капацитета и планирање цивилних ванредних ситуација. Наша успешна сарадња на Западном Балкану, укључујући кроз аранжмане Берлин Плус у вези са операцијом ЕУ Алтеа, доприноси миру и безбедности. Ми ћемо тежити побољшањима у стратешком партнерству НАТО-ЕУ како су договорене наше две организације, како би се постигла ближа сарадња и већа ефикасност, и избегло непотребно дуплирање, у духу транспарентности и поштовања аутономије ове две организације. Јача ЕУ ће додатно допринети нашој заједничкој сигурности.”⁴⁶ У декларацији се помиње и криза која је тада била актуелна у Молдавији, такође и у Јужном Кавказу, и пружа се подршка територијалном интегритету, независности и суверенитету Јерменије, Грузије, Азербејџана и Молдавије и критикује се Северна Кореја због њених нуклеарних тестирања, исказује се и забринутост поводом грађанског рата у Судану, тачније у западној области Дарфур у тој земљи. Дакле, што се тиче овог састанка у Риги, може се видети да је ипак на неки начин акценат више на ситуацији у Европи, пре свега се ту мисли на Балкан и руско окружење, и на Средњем Истоку, а то ни не треба да чуди с обзиром да је највеће ангажовање НАТО снага било управо на тим просторима, а

⁴⁶ *Riga Summit Declaration*: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_37920.htm?selectedLocale=en.

политичке и безбедносне ситуације су биле прилично нестабилне, тако да су тероризам и ширење оружја за масовно уништење ипак биле мало маргинализоване.

У Букурешту је у априлу 2008. године одржан наредни дводневни самит НАТО-а, а оно што је тај самит обележило је очигледно неслагање по питању ширења Савеза на исток. Овом самиту су присуствовали и амерички и руски председник – Џорџ Буш и Владимир Путин, овај самит је био најмасовнији до тада, па је с тога било очекивано да ће овај самит бити самит великих одлука. Очекивања америчке стране су била, испоставиће се, преамбициозна, јер су главни циљеви Америке били: покретање питања будућег уласка Украјине и Грузије у Савез уручивањем Акционог плана за чланство тим земљама; позив приступању Савезу Хрватској, Албанији и Македонији; договор са Русијом о отварању руте за снабдевање НАТО трупа у Авганистану преко њене територије и договор о прављењу противракетног штита у Чешкој и Пољској. Постало је јасно да је план НАТО-а тј. Сједињених Америчких Држава био тај да што пре увуче у Савез остатак источноевропских и балканских земаља, али тада су се Немачка и Француска успротивиле тим потезима које су сматрале пренаглашеним и бојале су се да то може да доведе до озбиљних нарушавања односа са Русијом која је већ тих година показала да је постала озбиљан учесник у глобалној политици са великим утицајем. Пренаглашеним потезима се сматрало укључивање Украјине и Грузије у НАТО савез, тако да није дошло до увођења ове две државе у Акциони план за чланство. Несугласица је било и по питању Македоније, пошто је Грчка најавила да ће блокирати улазак те земље у Савез све док се не реши спор о имену Македоније са Грчком. На крају, од три балканске земље, позив су добиле Хрватска и Албанија, док је питање македонског приступања одложено за неко друго време. Што се тиче ситуације у Авганистану, тамо су у ратним дејствима најактивније учествовале САД, Велика Британија и Канада, сви заједно суочени са великим проблемима, пре свега по питању логистике, пошто су путеви снабдевања НАТО трупа који су успостављени на јужној страни били небезбедни због константних напада Талибана на конвоје Савеза. Зато је за НАТО договор са Русијом о снабдевању био кључан, и до договора по том питању је дошло, али када је у питању било размештање противракетног штита у Европи, дошло је до одбијања и оштрог противљења Русије, чак је и руски председник Путин одржао конференцију пред новинарима на којој је поставио питање о оправданости даљег постојања НАТО-а када више не постоје идеолошке разлике нити Варшавски пакт. Савез је по питању ситуације у Авганистану захтевао од свих

чланица да се активно укључе у учешће у тој операцији, па је на основу тога затражено да се ангажује додатних 7000 војника, али је одзив за то био, логично, слаб, једино је Француска појединачно понудила неколико стотина својих војника, а укупно су чланице понудиле десетак хеликоптера као испомоћ операцији. Опет се наставило, као и на свим претходним заседањима, са одавањима признања и пружањима подршке разним мисијама Савеза, реформама које се спроводе у државама, сарадњи са организацијама, итд. Без обзира што су „власти“ у Приштини те зиме једнострано прогласиле независност и тако прекршиле УН резолуцију 1244, НАТО се и даље позивао на ту исту резолуцију, тумачећи је онако како је њима одговарало, а то се пре свега односило на потребу за даљим ангажовањем трупа КФОР-а на простору Косова и Метохије како би гарантовале мир и безбедност. Што се тиче односа са Европском унијом, тачка декларације овог самита која се тичала тих односа није се готово уопште разликовала од тачке са заседања од пре две године. Теме декларације су и даље биле оружје за масовно уништење, криза у Дарфуру, међународни и сајбер тероризам, подршка ирачким снагама безбедности, нукларни тестови Северне Кореје, криза у Молдавији, а чак се помиње и значај црноморске области за евроатлантску безбедност.

Шездесетогодишњица НАТО савеза је обележена самитом 3-4. априла 2009. године у Стразбуру и немачком граду Келу. Оно што је обележило заседање је озваничење пријема две нове чланице у савез – Хрватске и Албаније, затим повратак Француске у командне структуре НАТО-а, договор о повећању трупа у Авганистану. Тероризам је наставио да буде редовна тема заседања, а већи значај је дат и енергетској безбедности и пиратским нападима и покретање питања о избору новог генералног секретара НАТО. Савез је декларацијом пружио добродошлицу мисији Европске уније (EULEX⁴⁷) и поново је сам себи одао признање кроз хваљење мисије КФОР-а за очување мира и обезбеђивање слободе кретања на Косову и Метохији. Тачка 20. декларације овог самита се односи на сарадњу са ЕУ: „НАТО и ЕУ имају заједничке вредности и стратешке интересе. У том светлу, НАТО и ЕУ раде заједно раме уз раме у кључним операцијама управљања кризама и сарађују, између осталог, у борби против тероризма, у развоју кохерентних и међусобном оснаживању војних способности и у планирању цивилних ванредних

⁴⁷ *European Union Rule of Law Mission in Kosovo – EULEX Kosovo*. Мисија владавине права Европске уније на Косову је мисија полиције и цивилне администрације Европске уније на Косову и Метохији која је прихваћена од стране Савета безбедности 26. новембра 2008. године са мандатом до 14. јуна 2020. године.

ситуација, и даље ће то чинити. НАТО препознаје важност јаче и способније европске одбране и поздравља напоре ЕУ да ојача своје способности и капацитет за решавање заједничких безбедносних изазова с којима се и НАТО и ЕУ данас суочавају. Ови догађаји имају значајне импликације и релевантност за целокупни Савез, због чега је НАТО спреман да подржи и ради са ЕУ у напорима који се међусобно подупиру, препознајући текуће проблеме савезника. Савезници који нису чланови ЕУ су направили и настављају да дају значајан допринос овим напорима. У том контексту, ми и даље сматрамо да је важно да сви они који су укључени у ова настојања уложе све могуће напоре, као и да омогуће што потпунију укљученост савезника који нису чланови ЕУ. Од када смо се последњи пут срели у Букурешту, предузете су различите иницијативе као део сталних напора да се побољша стратешко партнерство НАТО-ЕУ, како су се договориле наше две организације. Такође смо спремни да истражимо начине за даље интензивирање рада у оквиру Групе способности НАТО-ЕУ⁴⁸. Успех у овим и будућим кооперативним подухватима захтева већу узајамну посвећеност да би се обезбедиле ефикасне методе заједничког рада. Стога смо одлучни у побољшању стратешког партнерства између НАТО-а и ЕУ, како је договорено између наше две организације, како би се постигла ближа сарадња и већа ефикасност, те како би се избегло непотребно дуплирање у духу транспарентности, поштујући аутономију двеју организација.”

2.2.2. НАТО и нови стратешки концепт

На самиту Савеза 2009. године донета је између осталог и одлука о почетку израде новог стратешког концепта НАТО-а с обзиром да се сматрало да је концепт из 1999. године превазиђен. Политичке и војне вође Савеза су израду новог концепта правдали постојањем потребе за поновним дефинисањем улоге Савеза у оквиру 5. члана уговора из Вашингтона, затим пошто се рат у Авганистану одужио и није остварио зацртане циљеве било је потребно сагледати даљи начин ангажовања Савеза у том рату, и потреба за даљим реформисањем НАТО снага да би биле што ефикасније и ефективније насупрот новим безбедносним претњама у трансатлантском подручју. Генерални секретар НАТО савеза, Расмусен, добио је задатак да формира групу стручњака која ће се бавити развојем новог

⁴⁸ Група способности НАТО-ЕУ основана је у мају 2003. године како би се осигурала кохерентност и узајамно јачање НАТО-а и ЕУ напора за развој заједничких способности.

стратешког концепта. Та група стручњака је учила неколико евентуалних проблема, током анализе тренутног стања у Савезу, који би довели до несугласица како у оквиру Савеза, тако и у односима са другим државама и организацијама. Што се тиче тих проблема, мисли се пре свега на: будуће односе и сарадњу са Русијом са којом су односи од краја прошлог века постали прилично оптерећени ширењем НАТО-а на исток и идејом противракетног штита који је требало бити убачен у нови концепт; нуклеарно наоружање око чије употребе није било јединства, посебно у водећим европским државама где се Немачка залагала за денуклеаризацију, за разлику од Француске; односе између Савеза и Европске уније који су оптерећени Турском која је битна чланица НАТО-а, а ипак је деценијама држана на маргинама ЕУ и поред тога је у локалном „хладном рату“ са Грчком, пре свега због Кипра. Извештај Групе је вреднован као добар, посебно по питању анализе тренутног стања у Савезу, у закључку Групе је наведено да ће пажња и активности Савеза у будућности бити усмерени на глобалне и регионалне ризике, којима се, међутим, не сме дозволити да дефинишу НАТО, већ да ће Савез морати да се прилагођава даљим захтевима који су условљени разним променама у будућности који се тичу политичких, технолошких и економских промена, па тако нови концепт треба да почне и да се заврши са изворним идеалима НАТО савеза. А што се тиче новог концепта одлучено је да се посебан акценат стави на члан 4. Вашингтонског уговора, у смислу „унапређења консултативних механизма, како са чланицама НАТО, тако и са свим партнерима. Она треба да подразумева оперативну и динамичну примену Вашингтонског споразума ради ефикасније превенције криза и одговора на савремене безбедносне претње.“⁴⁹

Пред Савезом су новим концептом постављени и циљеви којима се треба тежити и које треба достићи до 2020. године: 1. потврђивање суштинске посвећености Савеза под чиме се подразумева значење члана 5. Вашингтонског уговора; 2. унапређење заштите против неконвенционалних претњи као што су тероризам, ширење оружја за масовно уништење, сајбер тероризам, прекид токова снабдевања енергентима; 3. дефинисање смерница за операције ван граница трансатлантског простора пошто је НАТО регионална организација која има ограничене ресурсе, па тако не може реаговати на све безбедносне претње; 4. стварање услова за успех мисије у Авганистану, пошто се Савез суочио са разним проблемима у том сукобу, па је потребно побољшати међусобну сарадњу између

⁴⁹ Глишић Мирослав, *Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана*, Војно дело, Београд, 2011, стр. 74.

чланица, формирати јединствену команду и појачати дипломатске напоре у решавању сукоба тамо; 5. консултације за спречавање или управљање кризама, што подразумева појачано политичко деловање организације у складу са чланом 4. Вашингтонског уговора; 6. нова ера партнерства што значи да ће одржавање постојећих и стварање нових партнерстава имати битно место у свакодневном раду Савеза; 7. учешће у свеобухватном приступу решавања сложених безбедносних проблема кроз комбинацију политичког и војног деловања; 8. сарадња са Руском Федерацијом путем Савета НАТО-Русија на заједничким консултацијама и решавањима безбедносних проблема; 9. задржавање политике „Отворених врата” и наставак те политике с почетка деведесетих година што показује спремност Савеза да прима нове чланице у трансатлантском простору на добровољном принципу; 10. нове могућности за ново доба под чиме се мисли на војне реформе и трансформације у оквиру Савеза кроз јасно дефинисање одбрамбених и безбедносних приоритета, рационализацију трошкова и унапређење капацитета и способности НАТО-а; 11. политика нуклеарног оружја која ће кроз нови концепт бити потврђена као пуна подршка Савеза у спречавању ширења те врсте оружја и његовом правилном чувању као и гаранција свету да не треба да брине о нуклеарном рату; 12. нова мисија противракетне одбране која се сматра за најефикаснију од спољног угрожавања и то, посебно, ако је чин заједничке сарадње између чланица Савеза и њених партнера, пре свега мислећи на Русију; 13. одговор на све већу опасност од сајбер напада кроз: заштиту комуникација и командних система у самом НАТО-у; пружање међусобне помоћи и подршке између чланица у побољшању сопствених сајбер одбрамбених способности; ефикасније откривање, превенција и одвраћање таквих напада; 14. примена реформи с циљем стварања предузимљивијег НАТО-а, такав задатак би требало да преузме на себе генерални секретар Савеза, како би структура Савеза постала простија, тј. једноставнија, ефективнија, економичнија и способнија да доноси правовремене одлуке; 15. промовисање НАТО-а као организације кроз промоцију сврхе, циљева и мисије организације становништву земаља чланица и становништву земаља које нису чланице Савеза или тек треба да постану.

Новим концептом су дефинисане нове безбедносне претње по трансатлантски простор: „ширење нуклеарног и другог оружја за масовно уништење; тероризам; екстремизам; трговина оружјем, наркотицима и људима; сајбер напади; прекиди виталних комуникацијских, транспортних и транзитних саобраћајница од којих зависи међународна

трговина и енергетска безбедност; климатске промене; оскудни ресурси воде и све веће потребе за енергентима.”⁵⁰ У складу са новим безбедносним претњама, новим концептом је одређено на који начин би требало развијати и унапређивати колективну одбрану под чиме се подразумева реафирмација члана 5. Вашингтонског уговора. Дакле у развој принципа колективне одбране се рачунало на: задржавање употребе комбинације нуклеарних и конвенционалних капацитета; наставак одржања садејства између главне здружене операције и неколико мањих без обзира на територијалну удаљеност између њих; развој и одржавање мобилних снага спремне за брзу и ефикасну употребу у сваком тренутку и на сваком месту; извођење обуке и заједничких вежби и размену информација ради превенције опасности; развој способности становништа држава чланица да се одбрани и реагује у случају балистичких ракетних напада, као и од атомско-биолошко-хемијских напада; унапређење одбрамбених капацитета од сајбер напада; превенцију тероризма; развој енергетске безбедности. Приметно је то да се новим концептом већи значај даје високотехнолошким безбедносним претњама и сајбер нападима у чијем се случају 5. члан Вашингтонског уговора доводи у питање из разлога што колективна одбрана и реакција на такав напад није ефикасна у смислу да данас такве нападе најчешће не изводи нека конкретна држава, већ су то добро повезане илегалне групе распрострањене по целом свету или појединац, па самим тим не може се одредити конкретан непријатељ на којег би се усмерио заједнички одговор Савеза. Посебан акценат се ставља и на развој протиракетне одбране Савеза, јер се напад балистичким ракетама на чланице Савеза поставља као једна од највећих безбедносних претњи, ако не и највећа, посебно од стране Ирана чији се нуклеарни програм последњих година представља као опасност по европску и светску безбедност и као параван за развој нуклеарног оружја. Под плаштом таквих претњи и страхова, НАТО на челу са САД пропагира успостављање ракетног штита на простору Европе, тачније у источном делу континента као одговор на такве претње, чему се Русија отворено противи, сматрајући да су ракетни системи НАТО-а заправо усмерени против ње, па је то подстакло Русију да се озбиљније упусти у развој сопствених ракетних система и, такође, распоређивањем својих ракетних јединица на западне границе државе. Иако је постигнуто једногласно доношење одлуке о развоју „ракетног штита” на простору Европе, па је чак и одређен рок за формирање

⁵⁰ Глишић Мирослав, *Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана*, Војно дело, Београд, 2011, стр. 74.

противракетне одбране до 2022. године, тај процес иде споро, баш из разлога што се у међувремену појавило колебање одређених чланица НАТО савеза, највише због забринутости нарушавања односа са Русијом, без обзира што је првобитним договором у оквиру Савеза решено да ће се развијање противракетне одбране реализовати уз сарадњу са Русијом.

Новим концептом се и даље подразумева да су кризе и сукоби изван граница Савеза директне претње по чланице НАТО-а, па се спречавање и управљање кризама, као и стабилизација постконфликтних ситуација и пружање подршке приликом обнове сматрају као унапређење безбедности држава чланица. „Ради обезбеђења ефикасности у читавом опсегу управљања кризама, Стратешки концепт 2010 даје следеће смернице: повећати размену обавештајних података; даљи развој доктрина и војних способности за експедиционе операције, укључујући и дејства за угушивање побуна, као и операције стабилизације стања и обнове; развијати одговарајуће способности за управљање грађанским кризама ради делотворнијег повезивања са субјектима цивилног друштва; унапредити интегрисано цивилно-војно планирање у оквиру читавог дијапазона криза; развити способности за обуку и успостављање локалних снага у кризним подручјима; припрема цивилних стручњака из земаља чланица, који ће бити стављени на располагање за брзо упућивање у одабране мисије; проширити и интензивирати политичке консултације између држава савезница и консултације са партнерима.”⁵¹ Дотадашње узимање учешћа Савеза у конфликтним ситуацијама широм света, а посебно у Авганистану, и резултати таквих ангажовања, довело је челнике НАТО-а до закључка да употреба војних капацитета Савеза није довољна за решавање криза у потпуности, већ да је потребна широка сарадња са свим међународним чиниоцима и институцијама, што подразумева појачану политичку и цивилну сарадњу у циљу решавања безбедносних проблема. Што се тиче рата у Авганистану, посебном декларацијом на самит је договорено да рат који траје десет година, пређе у фазу транзиције, што подразумева постепено преношење надлежности и одговорности авганистанској Влади и њеним безбедносним институцијама, што би НАТО ангажман претворило у мисију подршке.

Развијање партнерских односа са међународним институцијама и државама које нису чланице Савеза, проширење НАТО-а и контрола наоружања су остали принципи

⁵¹ Глишић Мирослав, *Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана*, Војно дело, Београд, 2011, стр. 77.

Савеза и у новом стратешком концепту када је у питању кооперативна безбедност. Што се тиче контроле наоружања, под чиме се подразумева смањење нуклеарних капацитета и број конвенционалних снага, највећи значај и даље имају договори и консултације са Руском Федерацијом. Резултати ове сарадње су условљени безбедносним и политичким приликама и несугласицама између ова два војно-политичка чиниоца, а ту се пре свега мисли на распоређивање ракетног штита и приближавању НАТО-а руским границама с једне стране и руски војно-политички ангажман у Украјини, Молдавији и Грузији. Колико се тензије по питању ових ствари појачавају или јењавају, толико долази до напретка или назадовања између НАТО-а и Русије по питању контроле наоружања. Што се тиче ширења НАТО савеза, ако се изузме учлањење Црне Горе 2017. године, може се рећи да је дошло до замора и стагнације по том питању. Разлози који су условили смањење интензитета проширења су ти да већина чланица сматра да би даље проширење НАТО-а довело до губитка значаја члана 5. Вашингтонског уговора новим пријемом чланица, такав је барем званичан став чланица, док, са друге стране, када се погледа ситуација у преосталим државама Европе које нису чланице НАТО-а, може се приметити да су неке државе попут Швајцарске, Аустрије, Шведске, Финске и Србије чврсте по ставу неутралности, док у другим државама постоји или дубока подељеност или политичка нестабилност која не дозвољава упуштање у евроатлантске интеграције. Из тих разлога, новим концептом се предвиђа да се унапређење безбедности евроатлантског простора осигура активнијим развојем партнерских односа и сарадњом са државама које нису чланице Савеза и међународним институцијама и организацијама. Што се тиче развоја партнерства, први пут се већи значај даје и сарадњи са државама које су далеко изван евроатлантског простора, а чији утицај на међународну политику и безбедност расте из године у годину сразмерно њиховим економским напретком, ту се пре свега мисли на Кину, Индију и Бразил.

Дакле, нови концепт води ка томе да НАТО до треће деценије 21. века постане модернија и кооперативнија организација са појачаним политичким утицајем у односу на војни, са реафирмисаним чланом 5. Вашингтонског уговора. Европска безбедност и даље остаје у фокусу НАТО-а уз широку сарадњу са Европском унијом.

2.3. Варшавски уговор

Варшавски уговор (рус. *Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи*) тј. Споразум о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, или у литератури познат као Варшавски пакт је војни савез европских социјалистичких земаља Источне и Средње Европе, основан током Хладног рата 14. маја 1955. године као одговор на укључивање Западне Немачке у НАТО савез. Споразум о стварању овог савеза је потписан од стране представника Влада Албаније, Бугарске, Чехословачке, Источне Немачке, Мађарске, Пољске, Румуније и Совјетског Савеза. Овај савез се одржао као војна контратежа НАТО савезу током скоро целе друге половине 20. века све до његовог распуштања 1. јула 1991. године.

2.3.1. Почети војно-политичког уједињења социјалистичких земаља – Савет за узајамну економску помоћ

После Другог светског рата државе у Европи су се окренуле економском опоравку од ратних разарања и политичко-војном и идеолошком прегруписавању. Пошто ступањем на снагу Маршаловог плана и стварањем Организације за економску сарадњу и развој у Западној Европи, државе Средње и Источне Европе су одлучиле да пруже својеврсни одговор на такве потезе западних суседа оснивањем **Савета за узајамну економску помоћ** (рус. *Совет экономической взаимопомощи, СЭВ*), скраћено СЕВ, на западу познат као *Comecon* (енгл. *Council For Mutual Economic Assistance*). Ова организација задужена да развија и учврсти међународну економску сарадњу социјалистичких земаља, основана је 29. јануара 1949. године у Москви. Државе оснивачи су биле СССР, Бугарска, Чехословачка, Мађарска, Пољска и Румунија. Савету су се током наредних година и деценија постојања придружиле Албанија⁵², Источна Немачка, Монголија, Куба и Вијетнам. Такође, на неки начин, део СЕВ-а су биле и државе посматрачи као што су Југославија, Финска, Ирак, Мексико, Никарагва, Авганистан, Етиопија, Мозамбик, Лаос, Кина⁵³, Северна Кореја, Ангола и тадашњи Јужни Јемен.

⁵² Албанија је престала да учествује у раду Савета 1961. године, због совјетско-кinesког раздора, а званично га је напустила 1987. године;

⁵³ Кина је напустила место посматрача 1961. године због политичко-идеолошког раздора са СССР-ом;

Неки од задатака СЕВ-а су били заједничка спољна економска политика земаља чланица, развој социјализма и социјалистичке интеграције, стварање заједничке валуте, пружање узајамне помоћи, међусобна размена информација о економијама земаља чланица и размена мишљења о заједничким искуствима. Са друге стране, доминација Совјетског Савеза у овој организацији се није доводила у питање, сигурно је да је једна од Стаљинових идеја била да се управо стварањем Савета ставе под контролу све социјалистичке земље у Европи како би се избегло неко одступање од наметнуте политике СССР-а налик оном потезу Југославије која је ушла у сукоб са Информбироом 1948. године. „Информбиро је требало да обузда доместицизам обезбеђујући међупартијску везу; СЕВ је требало да изврши одговарајући задатак у области економије смањењем одступања у економским системима народних демократија. Иако је свака социјалистичка земља покренула послератни план опоравка, национализовала различите привредне секторе, увела земљишне реформе и колективизовала пољопривреду, опсег реформи и коришћене методе показале су значајна одступања.”⁵⁴ Чврста контрола СЕВ-а од стране Совјетског Савеза значила је управљање економском политиком свих чланица организације, а то је значило да ће се економија свих земаља преоријентисати на тешку индустрију и колективизацију пољопривреде, што је проузороковало да се земље не придржавају својих традиционалних привредних делатности, већ да се прилагођавају економским потребама СССР-а и да остварују блиске искључиве трговинске везе са њим. Због оваквог начина економске политике организације скоро све земље СЕВ-а су склизнуле у аутаркију, тј. у привредну и економску самодовољност. Економија и привреда земаља чланица су се развијале и функционисале према петогодишњим плановима који су били наметани од стране СССР-а, али је и ту долазило до проблема и одступања, посебно због политичких криза које су погађале Источни блок, као што су протести у Пољској и устанак у Мађарској⁵⁵ што је проузороковало у напуштање таквих планова. Сва апсурдност чврсте контроле ове организације од стране СССР-а и неправда које су друге земље чланице трпеле, може се осликати конкретним примером из седамдесетих година када је власт у Чехословачкој исказала потребу за постојањем подземне железнице. Наиме, чехословачки инжењери су пројектовали јефтине тип железнице са композицијом која је

⁵⁴ Korbonski Andrzej, “Comecon,” *International Conciliation*, 09 1964 (No. 549);

⁵⁵ Мађарска револуција – назив за устанак становништва у Мађарској у периоду од 23. октобра до 10. новембра 1956. године против комунистичке власти у тој земљи и совјетског хегемонизма. Устанак је угушен совјетском војном интервенцијом током које је погинуло неколико хиљада устаника;

за то време било прилично иновативна, према тврдњама конструктора, напреднија од метроа у Лондону, Паризу и Њујорку. Композиција је била лагана, могла је да прими велики број путника, а стандардне шине је користила за кретање под земљом и изнад земље. Али без обзира што је пројекат за производњу композиције усвојен и био спреман да се покрене у Чехословачкој, према економском плану СЕВ-а, Чехословачка је била приморана да купи и увезе совјетске старије моделе композиција из педесетих година који су били значајно тежи и скупљи. Доласком Никите Хрушчова на чело Совјетског Савеза, дошло је и до неких нових идеја везаних за функционисање и ближу економску интеграцију у оквиру СЕВ-а као што су увођење конвертибилне рубље као заједничко средство плаћања, затим специјализирање неких држава за одређену привредну делатност. Али и тада је долазило до отпора, с обзиром да је једино Бугарска пристала да се определи за пољопривреду као доминантну привредну грану, док су остале земље то одбијале. Мали кораци у том економском повезивању могли су се приметити у оквиру повећане размене на пољу енергетике, нафтних деривата и технолошко-научног сектора. До краја шездесетих година све одлуке у оквиру СЕВ-а су морале бити једногласне да би се примениле, то је прилично успоравало економски напредак земаља, јер се неретко око неких важнијих питања дешавало да се улаже вето чиме би се нека идеја или план зауставили. Румунија која је била прилично националистички настројена често се позивала на сопствену самосталност у избору економског курса. Због таквих појава, пре свега због Румуније, дошло је до усвајања „принципа заинтересованог члана,” што је значило да земља која није заинтересована за спровођење неког договореног плана или програма може да га не прихвати и да даље остане члан СЕВ-а, а истовремено да не утиче на његово спровођење у другим чланицама. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година у оквиру СЕВ-а су доношене одлуке које су имале за циљ да кроз снажније економско повезивање чланица, које је подразумевало слободније међусобне трговинске односе, дође до њиховог међусобног изједначавања. Али ни такви потези у оквиру организације нису довели до значајнијег напретка, чак штавише, разлика између најнеразвијених, као што је Монголија у том периоду, и најразвијенијих чланова, као што је Совјетски Савез, је била све већа, што је резултирало одређеним фрустрацијама и неповерењем у систем код многих чланица. Током седамдесетих дошло је до осетнијег економског и привредног напретка у оквиру организације, захваљујући пре свега совјетском развоју нафтне индустрије што је значајно снизило цену нафте, енергената и

минерала на тржишту, па су све чланице имале од тога користи. Отворенији приступ тржишту у том периоду и стидљиво отварање према западном свету довели су и до остваривања првих економских контаката, што је омогућило да неке земље СЕВ-а добију лиценце од стране великих компанија са запада за производњу у сопственим фабрикама. Али напредак је био кратког даха. Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, већина земаља СЕВ-а, ускраћена је за нове капиталне инвестиције са запада. Производња је почела стрмоглаво да опада, а заједно са њом и животни стандард људи. Ове земље упадају у кризу од које се многе нису опоравиле све до распуштања СЕВ-а. Током осамдесетих година на чело Совјетског Савеза долази Горбачов са новом идејом „Свеобухватног програма научно-технолошког напретка“ којом је желео да побољша економску сарадњу кроз развој привреде међусобно повезане на научним и технолошким основама између земаља СЕВ-а. То је био период „перестројке“, тачније неуспели покушај опоравка привреде источног блока, који су обележиле политичке кризе, низак животни стандард, Синатрина доктрина⁵⁶ и отварање према западном свету. Током последњих година постојања СЕВ-а међусобна трговинска размена између чланица је драстично опала, заједнички састанци су одржавани из чисте формалности. Последња заједничка седница је одржана 28. јуна 1991. године у Будимпешти са договором о распуштању организације у року од деведесет дана.

2.3.2. Развој и утицај Варшавског уговора на безбедност у Европи

Пошто су после Другог светског рата земље са источне стране „гвоздене завесе“ почеле да сарађују на економском плану, без сумње на основу совјетске иницијативе, совјетском руководству је било потребно да економски и политички савез са остатком социјалистичког дела Европе, изузев Југославије, учврсти и на безбедносном плану, стварањем војног савеза – Варшавским пактом. Према професору Радомиру Вукадиновићу на оснивање Варшавског уговора утицај су имали међународни фактори и унутрашњи

⁵⁶ Синатрина доктрина – назив којим је изасланик спољних послова СССР-а Геннадј Герасимов описао политику, током гостовања на једној америчкој телевизији 1989. године, коју је совјетска Влада Михаила Горбачова водила према осталим чланицама Источног блока, која је подразумевала да свака земља има право да одлучује о сопственим унутрашњим питањима и којим ће се путем кретати, па чак и да је за СССР прихватљиво одбацавање комунистичког уређења у тим земљама;

фактори у Совјетском Савезу. По питању међународних фактора који су утицали на стварању пакта истичу се: а) Јачање војно-политичког савеза на Западу и примање Савезне Републике Немачке у НАТО на основи Париских споразума 23.10.1954, пружило је совјетском руководству формалну прилику да појача пропагандну кампању против западног блока и да са своје стране, као покушај заустављања таквог развоја, понуди сазивање конференције о европској колективној сигурности; б) Потписивањем Државног уговора с Аустријом мењао се статус совјетских војних јединица стационираних у Румунији и Мађарској, с обзиром да су оне требале остати у тим земљама до тренутка аустријске окупације, као јединице које одржавају комуникационе линије са совјетским окупационим снагама у Аустрији. Ступање на снагу Државног уговора и повлачење совјетских окупационих снага из Аустрије требало је довести до повлачења совјетских јединица из Румуније и Мађарске. Да би избегао такво решење, сматрајући да је присуство совјетских јединица неопходно у те две земље, СССР је приступио стварању војно-политичке организације, која је требала да формално удружи већ ионако чврсто интегриране снаге и да пружи оправдање за даље стационирање совјетских војних снага изван граница СССР-а. Карактеристично је да је Варшавски уговор потписан један дан пре ступања на снагу Државног уговора о Аустрији (15.5.1955), како би се и с правне тачке гледишта ускладило стационирање совјетских војних јединица с новонасталом ситуацијом у Аустрији; в) Оснивање бар формално прокламованог савеза, на принципима равноправности и једнакости свих чланица, пружило је прилику совјетском руководству да организованом НАТО систему супротстави своју властиту организацију, те да у случају преговора око попуштања затегнутости у Европи, совјетско руководство добије у дипломатским преговорима нове позиције. Тражећи распуштање НАТО савеза и стварање система европске колективне сигурности, Совјетски Савез је могао са своје стране понудити распуштање Варшавског уговора, чиме би совјетске позиције у евентуалним преговорима морале бити јаче; г) Ако се изучава стварање Варшавског уговора у склопу шире анализе односа између социјалистичких држава у првом постсталинистичком раздобљу, сигурно је да је та одлука имала и знатно шире значење у оквиру напора да се омогући несметана совјетска контрола над развојем Источне Европе. Некадашњи сталинистички начин ауторитативног решавања из једног центра, без постојања бар формалних могућности равноправног учешћа источноевропских држава, требало је мењати да би се совјетски систем могао одржати у новим условима испуњеним извесним

попуштањем на линији Исток-Запад и првим немирима унутар источноевропских земаља (Источни Берлин). Нова совјетска политичка линија, која није имала већу подршку нити у самом СССР-у, нужно је захтевала већи ниво сарадње и заједничког деловања с источноевропским државама или, макар, одржање европског *status quo*-а. Након берлинских немира, који су представљали прву реакцију на крути стаљинистички бирократски систем, совјетском руководству, заинтересованом за решавање властитих унутрашње-политичких веома сложених проблема, и за попуштање међународне затегнутости, све су више требале земље народне демократије. Окупљање на мултилатералним основама могло је, према совјетским проценама, осигурати такве циљеве. Због тога није никако случајно да је тек након Стаљинове смрти Савет за узајамну економску помоћ почео да делује и да је управо ново совјетско руководство схватило да тај инструмент може дати позитивне резултате како на привредном, тако исто и на политичком пољу. Интензивирање деловања СЕВ-а и први резултати вишестране сарадње показали су оправданост таквог приступа сарадњи. Истовремено, то обнављање или, боље речено, започињање функционисања СЕВ-а охрабрило је поборнике иницирања нових форми веза и допринело је сазревању идеје о потреби формирања инструмента за координацију војно-политичке активности, наравно, у знаку и даље опште совјетске доминације.⁵⁷ У периоду после Стаљинове смрти у Совјетском Савезу су настале политичке поделе у руководству по питању даље унутрашње и спољне политике. Док се једна струја, она тврђа, залагала за наставак стаљинистичке доктрине која је подразумевала даље заостравање односа са Западом и све жешћу изолацију и затвореност, а на привредном плану главни акценат стављала на потчињавање читаве индустрије развоју наоружања, друга страна руководства на челу са Маљенковим је тежила променама које су се заснивале на подизању пољопривредне производње и животног стандарда становништва и развоју лаке индустрије. Такође, тежило се ка томе да СССР преузме више учешћа у међународним односима појачавајући своје ангажовање на том плану. Међутим, убрзо је дошло до нових подела у политичком руководству када су се присталице развоја тешке индустријализације и армије, на челу са Никитом Хрушчовом, супротставиле плановима Маљенкова и однеле победу. Посебно је кључно неслагање било баш око даљег развоја оружаних снага и војне стратегије СССР-а уопште.

⁵⁷ Вукадиновић Радован, *Варшавски уговор у систему источноевропске војнополитичке интеграције*, Политичка мисао, Загреб, 1969, стр. 161-163.

Дотадашња војна стратегија, наслеђена од Стаљина, која је подразумевала да се главнина совјетских снага у Европи повуче у границе СССР-а у случају изненадног напада са запада Европе како би се прегруписале па затим кренуле у масовни контранапад, као у случају Другог светског рата, је проглашена застарелом из разлога што су, развојем технологије, а посебно нуклеарног наоружања, пространост Совјетског Савеза и климатски услови изгубили на значају. Било је потребно донети нову војну стратегију и прилагодити је новим условима вођења ратова, а за то је било потребно и модернизовати и опремити војску. Логика улагања у војску је била у томе да се поседовање силе употреби за јачање позиција приликом дипломатских потеза према Западу. Па је тако током педесетих година од стране Совјета западном свету предлагано узајамно смањење улагања у војску, смањење броја конвенционалних снага, па чак и прилично амбициозна потпуна денуклеаризација света до краја 1957. године. Али ниједан совјетски предлог на Западу није разматран озбиљно, тако да до договора и конкретних резултата није ни дошло. Сједињене Америчке Државе су наставиле са развојем нуклеарног наоружања у чему су од самог почетка биле надмоћније од СССР-а, док је Совјетски Савез тај недостатак компензовао снажним присуством сопствених конвенционалних снага у Европи (у том периоду у Источној Европи је било пристуно 69 дивизија, док је у Западној Европи НАТО имао укупно 12 дивизија). И, на крају, последњи совјетски покушај каквог таквог договора са Западом по питању безбедности у Европи је био предлог да се у Паризу или Москви 1954. године одржи међународна конференција која би укључила све земље Европе и САД, на којој би се размотрило стварање европског система колективне безбедности. Позив није прихватила ниједна западноевропска земља као ни САД, па је тако само дошло до сазивања конференције у Москви крајем 1954. године на којем су учешће узеле СССР, Источна Немачка, Мађарска, Румунија, Бугарска, Албанија и Кина као посматрач, на којој је осуђено потписивање Париског споразума. Следећи корак СССР-а је био сазивање конференције у Варшави 1955. године на којој је дошло до оснивања Варшавског уговора. Данас, можемо рећи да је упућивање совјетског предлога удруживања са западним светом у погледу европске колективне безбедности у ствари био нереалан потез којег су и сами Совјети били свесни, а који је само послужио као оправдање за оснивање новог војно-политичког савеза у којем би Совјетски Савез имао доминантну улогу и који би представљао супарника НАТО-у.

Споразум о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи који су у Варшави 14. маја 1955. године потписале државе које су на тај начин и постале чланице Варшавског уговора, састојао се од четрнаест чланова. **Први** члан обавезивао је државе потписнице да се у складу са Повељом ОУН у међународним односима уздржавају примене силе, већ да све спорове решавају мирним путем. **Други** члан је подразумевао да ће све земље потписнице учествовати у свим међународним облицима сарадње који имају за циљ очување мира у свету и да ће се залагати, уз договор са другим државама које нису чланице тог савеза, за смањење наоружања и укидање оружја за масовно уништење. У **трећем** члану уговора стоји да ће се све чланице међусобно консултовати око свих међународних питања које могу утицати на појединачне интересе држава чланица или на целокупну организацију. А све чланице ће се одмах консултовати у случају било какве претње или оружаног напада на било коју од чланица или више њих како би се могла осигурати и очувати заједничка безбедност и мир. **Четврти** члан је сличан петом члану Варшавског уговора у смислу да подразумева заједнички одговор и пружање помоћи од стране свих држава чланица Варшавског пакта у случају напада једне или више земаља на једну или више чланица савеза, а све у складу са 51. чланом Повеље ОУН. **Пети** члан подразумева оснивање Заједничке команде оружаних снага која би функционисала на основу заједнички утврђених принципа. У **шестом** члану је дефинисано оснивање Политичког саветодавног комитета у којем би се све чланице консултовале око функционисања и деловања савеза. Предвиђено је да свака држава чланица у том комитету има свог представника Владе или било којег другог представника којег одреди. Такође, Комитет ће даље моћи да оснива сва остала тела корисна за функционисање савеза. **Седмим** чланом су се потписнице обавезале да неће приступати ниједном другом савезу и да неће потписивати споразуме са другим странама које су у супротности са одредбама и начелима Варшавског уговора. Такође, чланице гарантују да досадашњи потписани уговори и споразуми нису у супротности са овим савезом. У **осмом** члану потписнице изјављују да ће деловати у духу пријатељства у циљу даљег развоја међусобних односа на економском и културолошком плану и да ће међусобно поштовати независност и суверенитет и да ће се придржавати начела немешања у унутрашња питања других. **Девети** члан отвара могућност приступања овом савезу другим државама без обзира на њихово друштвено уређење и политички систем, уз претходну сагласност осталих држава потписница што би на крају ратификовала Влада Народне Републике

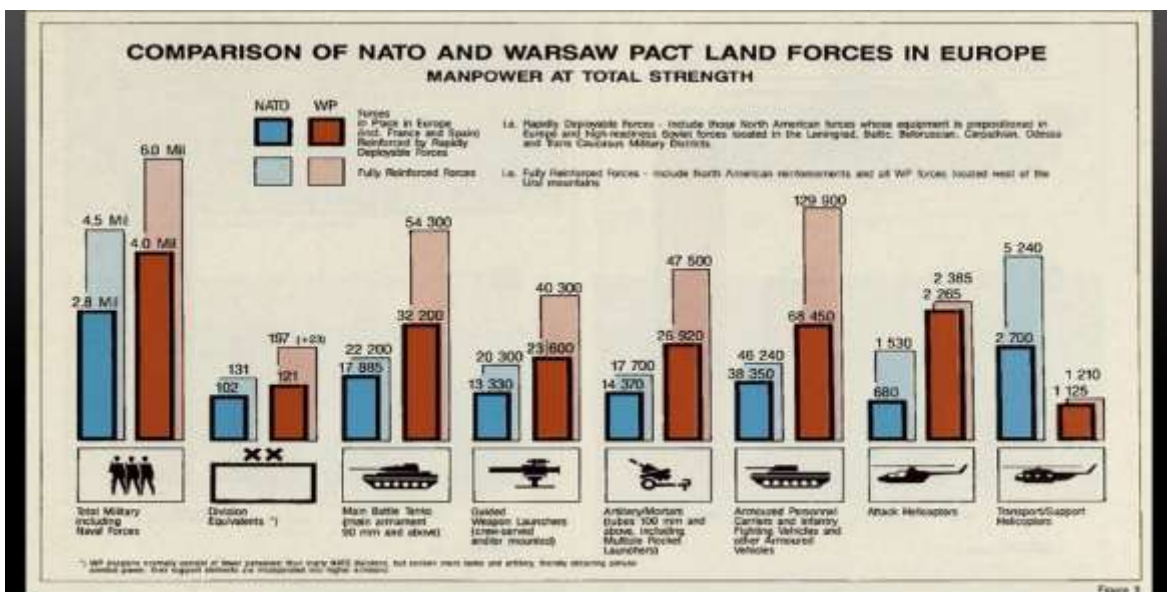
Пољске. Десети члан се тиче саме ратификације овог споразума где се ратификациони инструменти достављају пољској влади и да споразум ступа на снагу од дана достављања последњег инструмента ратификације влади. Последњи једанаести члан се односио на дужину трајања Уговора, који је био ограничен на наредних двадесет година. Овим чланом се дефинисало да у случају да нека од уговорних страна не поднесе захтев за прекид чланства годину дана пре истека рока, аутоматски ће се чланство тој држави продужити за наредних десет година.⁵⁸ Такође, интересантно је то што се у овом споразуму и даље остављала могућност стварања и успостављања заједничког европског система колективне безбедности, па је у случају таквог следа догађаја договорено да ће Варшавски уговор престати да важи од дана формирања такве безбедносне организације. Дакле, можемо закључити да је Варшавски уговор по много чему сличан Вашингтонском споразуму, суштина организација је била иста. Једина битна разлика између ова два споразума може бити у случајевима 4. члана Варшавског уговора где је као агресор дефинисана искључиво држава, а што значи да опасност прети изван савеза, и 5. члана Вашингтонског споразума где нападач може бити држава или нека друга сила, што отвара могућност интервенције не само против спољног агресора, већ и у оквиру самог НАТО савеза, тј. у решавању унутрашњих питања неке од држава чланица. Парадоксално је то што је у пракси кроз историју деловало да су та два члана међусобно заменили места у споразумима, јер су баш војне интервенције и мешања унутрашња питања држава у оквиру самог савеза биле карактеристичне за Варшавски пакт. Између осталог, може се приметити да државе чланице Варшавског уговора нису одустајале од тежње за формирањем неке заједничке европске безбедносне организације, а што је била идеја Совјетског Савеза у непосредном периоду пре оснивања Варшавског уговора. Због тога можемо сврстати Варшавски уговор у стриктно регионалну организацију из разлога што на основу споразума она предвиђа своје деловање само на простору Европе, за разлику од НАТО пакта.

Варшавски пакт је по питању организације у војном и политичком смислу био прилично једноставно организован. Што се тиче војног крила организације Уговором је предвиђено формирање Заједничке команде оружаних снага коју су чинили командант

⁵⁸ *Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance Between the People's Republic of Albania, the People's Republic of Bulgaria, the Hungarian People's Republic, the German Democratic Republic, the Polish People's Republic, the Rumanian People's Republic, the Union of Soviet Socialist Republics and the Czechoslovak Republic*, May 14, 1955: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/warsaw.asp

заједничких снага, који се бирао из војног врха уз учешће свих чланица, и командантови заменици који су били министри одбрана држава чланица, а који су командовали снагама својих земаља које су стављене на располагање савезу. Поред Заједничке команде оружаних снага постојао је и Штаб заједничких оружаних снага чије је деловање заједно сам Командом било непрестано са седиштем у Москви. Оба војна тела имала су задатак да раде на сталном решавању свих стратешких и војних питања везаних за изненадну спољну агресију, на јачању координације оружаних снага држава чланица и усклађивању и предузимању превентивних мера за ефикаснију одбрану од евентуалног напада на савез. Без обзира што је војна организација Варшавског пакта била једноставнија од НАТО пакта, оружана сила Источног блока је по питању конвенционалних јединица посебно копненог вида војске била знатно масовнија у односу на супарничке снаге, што се може видети на слици 1.

Слика 1. Однос снага НАТО и Варшавског уговора у Европи

Извор: NATO and Warsaw Pact: Force comparisons. Преузето са

https://www.nato.int/cps/fr/natohq/declassified_138256.htm

Политички део организације је чинио Политичко-саветодавни комитет који је био основа сарадње свих држава савеза. Комитет су сачињавали представници из Влада свих држава чланица или било какав други високи представник одређен од стране сваке чланице. У Комитету су се доносиле заједничке одлуке, координисало се договореним заједничким акцијама, расправљало се о питањима везаним за функционисање савеза и његовим

задацима, разматрало се о свим питањима везаним за одбрану држава чланица. Заседања Комитета су се сазивала повремено, минимум два пута годишње, и по потреби, тако да његово деловање за разлику од војне Команде није било стално задејствовано. Комитет је имао три нивоа заседања, тј. саветовања, рангираних по степену хитности. Постојала су: редовна заседања на којима се расправљало о свим међународним и општим питањима која су била од интереса држава чланица појединачно или целокупног савеза; неодложна седница која се сазивала у случају претње опасности оружаног угрожавања неке од чланица или више њих; хитна заседања која су се сазивала само у случају потребе разматрања предузимања заједничких мера ради успостављања мира и безбедности у случају оружаног напада на једну или више држава Варшавског уговора у Европи. У оквиру Комитета постојала су још два органа: Стална комисија за разраду спољнополитичких питања и Заједнички секретаријат са седиштем у Москви.

Без обзира што је Варшавски уговор гарантовао и истицао значење националног суверенитета сваке државе чланице и одбацивао мешање других чланица у унутрашња питања неке од чланица, то је у пракси ипак било другачије. Први период настанка организације су обележиле тежње свих европских социјалистичких земаља да елиминирају присуство совјетских трупа са својих територија, а које су биле стациониране у њима још од периода ослобађања Европе у Другом светском рату. На политичком плану држава народних демократија је такође била изражена жеља да се отргну од совјетског модела функционисања државе и да изграђују социјализам на неки другачији, њима погоднији и прихватљивији начин. Са друге стране, совјетско руководство је било пред озбиљним изазовом како сачувати позиције стечене у послератном периоду које су Совјетском Савезу омогућавале доминацију над целом Источном Европом, а присуство совјетских трупа широм тог дела Европе је свакако давало гаранцију наставка доминације. То постстаљинистичко руководство предвођено Хрушчовим је било спремно да чини одређене уступке по питању распореда совјетских трупа у Европи, па је први потез, који је означио отопљавање односа у хладноратовској конфронтацији, била одлука о повлачењу совјетских јединица, тј. окупационих снага из Аустрије.⁵⁹ Независан положај Аустрије је гарантовала и Московска декларација потписана 1943. године од стране Уједињеног

⁵⁹ Аустрија је након Другог светског рата била подељена на савезничке окупационе зоне по принципу Немачке и та окупација је трајала од 27. априла 1945. до 27. јула 1955. када је потписан споразум Аустријски државни уговор (Уговор о поновној успостави самосталне и демократске Аустрије) између сила савезника и аустријске владе. Последње окупационе трупе су напустиле Аустрију 25. октобра 1955. године.

Краљевства, САД и СССР-а, али пошто Аустрија независност није могла да стекне наредних десетак година, то је све време представљало камен у ципели по питању односа Совјетског Савеза и западних земаља. Пошто је Западна Немачка прикључена НАТО пакту, СССР се желео осигурати по питању аустријске будућности после њене стечене независности, па је тако Државним уговором загарантована и аустријска војна неутралност која траје до данашњег дана. Поред таквог уступка по питању повлачења трупа када је реч о Аустрији, који је ипак захтевао договор са западом, СССР није благонаклоно гледао на такве уступке према својим савезницима, већ су Совјети све време тражили да дођу до начина који би оправдао и легализовао војно присуство широм Источне и Централне Европе. Професор Вукадиновић је у свом делу описао како је СССР дошао до решења по том питању: „Формалну основу пружио је Статут Заједничких војних снага у коме се прецизирало да ће располагање са заједничким војним снагама на територију држава потписница бити решавано на бази споразума у складу са захтевима њихове заједничке одбране. СССР је тиме добио могућност да одржава своје војне снаге изван граница, али је и поред тога био значајан захтев за претходним заједничким донесеним одлукама о кретању тих трупа. Међутим, совјетско војно и политичко руководство ту обавезу није поштовало, у пракси једнострано оцењујући разлоге и потребу кретања и употребе совјетских војних јединица...”⁶⁰

Први догађаји који су уздрмали совјетски хегемонизам су били протести у Пољској 1956. године. У јуну 1956. године радници из Познања, предвођени радницима фабрике локомотива из тог града, незадовољни својим материјалним положајем, егзистенцијом и политичким приликама у држави, упутили су своју делегацију у Варшаву са захтевима који су се пре свега односили на повећање плата и побољшања услова рада. Пошто одговора на захтеве делегације од стране државних руководилаца није било, а такође никакве вести до радника у Познању нису долазиле о судбини делегације, радници су се у Познању 28. јуна одлучили да организују демонстрације. Широм града су се пронеле гласине како делегација град није ни напустила, већ су сви ухапшени на изласку из града и притворени у градском затвору, то је био окидач да се до тада мирне демонстрације отргну контроли. Радници су прво напали затвор, а затим и радио станицу у граду, локалну полицијску управу и седиште Пољске уједињене радничке партије и остале

⁶⁰ Вукадиновић Радован, *Варшавски уговор у систему источноевропске војнополитичке интеграције*, Политичка мисао, Загреб, 1969, стр. 181.

државне институције. Догађаји у Познању су одмах окарактерисани од стране државних и совјетских руководстава и медија као „дириговани споља“ којима управљају Сједињене Америчке Државе користећи економске неприлике са циљем подривања социјалистичког поретка. Реакција од стране војске је истог дана била таква да су град окружиле по две оклопне и пешадијске дивизије трупа које су биле смештене у околини града. У сукобима између војске и демонстраната погинуло је шездесетак, а рањено више стотина људи. Ови јунски догађаји у Пољској су ипак довели до неких резултата на унутрашњем и спољном политичком плану. Убрзо након гушења демонстрација у Познању, дошло је до смене многобројних државних руководилаца који су заступали тврђу, стаљинистичку оријентацију, у септембру је дошло до првих идеја и захтева да се смањи совјетски утицај у држави и да њихове трупе напусте Пољску, да би у октобру коначно дошло и до смене на самом врху власти у Пољској, када је централни комитет Пољске уједињене радничке партије изабрао ново, либералније руководство. Такав след догађаја је изазвао хитну реакцију СССР-а који је упутио нове снаге ка Варшави и које су пољску престоницу окружиле, а одговор пољског руководства је био размештање пољске војске у предграђима Варшаве, припремајући се за одбрану од опсаде. Док су тензије око града расле, совјетски премијер Хрушчов је са својом делегацијом дошао у Варшаву на преговоре са пољским руководством на челу са старим и новим вођама партије Охабом⁶¹ и Гомулком.⁶² Док су преговори трајали, све време је припремана војна интервенција у Пољској, војска у Источној Немачкој је распоређена на граници са Пољском, а совјетска морнарица и авијација су патролирале дуж пољске обале. Никома није ишло у прилог да до војне интервенције дође, пољском руководству, без обзира што је било одлучно да пружи отпор Совјетима, због извесно великих губитака, а совјетском због лошег одјека у међународној јавности и партији коју су потресали политички сукоби између стаљинистичких и реформских кадрова, а у прилог томе није ишла ни већ тада узаврела атмосфера у Мађарској. На крају, од стране Гомулке су дошла уверавања да Пољска неће напустити социјалистички пут и да се неће окренути ка западу, ситуација се стабилизовала и до војне интервенције није дошло.

⁶¹ Едвард Охаб (1906-1989)) Први секретар Пољске уједињене радничке партије од 20. марта 1956. до 21. октобра 1956. године;

⁶² Владислав Гомулка (1905-1982) Први секретар Пољске уједињене радничке партије од 21. октобра 1956. до 20. децембра 1970. године;

У Мађарској је у октобру 1956. дошло до политичких превирања у партијском руководству и незадовољства у народу које је кулминирало насилним демонстрацијама и на крају покушајем револуције која је, за разлику од кризе у Пољској, оставила снажан одјек у међународној јавности. Позадину мађарске револуције можемо наћи у унутарпартијским сукобима с краја Другог светског рата. Тадашњи секретар Комунистичке партије Мађарске Мађаш Ракоши⁶³ је био отворени стаљиниста који се обрачунавао са својим политичким противницима по угледу на Стаљинове чистке. Лазло Рајк је био мађарски министар унутрашњих послова у послератном периоду, основао је мађарску тајну полицију АВХ,⁶⁴ који је уживао велики углед у партији и народу, а управо такав углед му је обезбедио да буде кључна Ракошијева мета током периода политичког обрачуна. Пошто је Ракоши био Стаљинов кадар, његов однос према тада актуелном совјетском руководству и Југославији није био благонаклон, па је стога он представљао трн у оку Хрушчову којем није одговарало да се један такав кадар који нарушава односе са Југославијом налази на челу Мађарске, у периоду када Хрушчов чини све да са Титом успостави пријатељске односе. У јуну 1956. године под утицајем Совјетског Савеза долази до Ракошијевог смјене, он одлази у СССР, а на чело Мађарске радничке народне партије долази ништа мање тврдокорни стаљиниста Ерно Гере.⁶⁵ Таква промена на врху партије није изазвала позитивну реакцију међу мађарским народом, незадовољство је расло, жеља за дестаљинизацијом у друштву је добила ветар у леђа и догађајима у Пољској. Почело је све више да се говори о рехабилитацији Рајка који је 1949. године осуђен на смрт као Титоиста и западни шпијун и погубљен. Мађарска влада је 6. октобра 1956. године донела одлуку да се Рајк рехабилитује и да се организује свечани погреб, управо је тај догађај био прилика да се прикаже незадовољство према стаљинистичком руководству и Совјетском Савезу: сахрана у Будимпешти је присуствовало преко 100.000 грађана. Совјетски Савез је на ове прилике у Мађарској и уопште на расположење у народу гледао са подозрењем, а у прилог заузимања таквог става ишли су и недавни догађаји и искуства које су Совјети имали у Пољској. Већ 23. октобра исте године долази до масовних демонстрација прво мађарских студената широм државе са отвореним захтевима о променама у оквиру врха

⁶³ Мађаш Ракоши (1892-1971) Секретар КП Мађарске 1945-1956. године и премијер Народне Републике Мађарске 1952-1953. године;

⁶⁴ *Allamvédelmi Hatóság – ÁVH*;

⁶⁵ Ерно Гере (1898-1980) Генерални секретар Мађарске радничке народне партије од 18. јула до 25. октобра 1956. године;

руководства партије и повлачењу совјетских трупа и стицању независности од совјетске доминације. За новог премијера Мађарске народ је захтевао да се постави Имре Нађ, иначе комуниста који је ту функцију већ обављао у периоду од 1953. до 1955. године, али је смењен због својих реформских идеја. Незадовољство се убрзо проширило на све структуре становништва од партијских кадрова који су се залагали за политичке и друштвене реформе до радника и интелектуалаца и отпочети су напади на државне институције у граду. Сутрадан, 24. октобра мађарска влада је прогласила ванредно стање у земљи и затражена је интервенција совјетске војске која је већ била у Мађарској. Истог дана су отпочели сукоби између војске и тајне полиције са једне стране и демонстраната са друге. Док су сукоби на улицама Будимпеште трајали, мађарске власти су одлучиле да постављањем Нађа за новог премијера умире демонстранте, али је за такав потез већ било касно, јер је народ Нађов млак и помирљив говор који је њему упутио дочекао са разочарењем, Герово обраћање нацији у којем је демонстранте назвао фашистима је само долило уље на ватру и изазвало гнев међу људима на улици – сукоби су ескалирали. Да се ситуација отргла контроли властима било је јасно када су демонстранти прво оборили Стаљинову статуу као симбол совјетске доминације и када су почели да се организују у милиције која се на улицама обрачунавала са совјетским војницима и тенковима. Тих дана на улицама Будимпеште је уништено неколико совјетских тенкова, страдали су совјетски војници, а припадници мађарске тајне полиције су линчовани. Нападнута је и зграда градског комитета у којој су убијени секретар и неколико високих официра. Дошло је до хитног састанка мађарског руководства са члановима руског председништва 28. октобра, на којем је Совјетима постало јасно да Нађ са својим кадровима нема никакву контролу на догађајима нити утицај на демонстранте, донета је одлука да се после неуспешне интервенције повуку совјетске трупе из града. Нађ је истог дана преко радија одржао говор у којем је подржао револуцију, најавио је: распуштање тајне полиције и потпуно повлачење совјетских трупа из Мађарске; формирање неке врсте националне гарде комбиноване са наоружаним народом и војском; испуњење већине захтева демонстраната. Наредних дана Нађ је, несвестан шта се спрема изван граница Мађарске, преселио седиште партије у зграду парламента, преузео је пуну контролу над владом пошто је Гере већ напустио Мађарску и отишао у СССР, а такође је најављено да ће се отпочети процес повратка вишепартијског система, а Мађарска радничка народна партија је распуштена и формирана је национал-комунистичка Мађарска социјалистичка радничка партија која је

требало да спроведе све реформе у земљи. За то време, у Москви је у ноћи између 31. октобра и 1. новембра донета одлука да се револуција мора сломити, па је у ту сврху започет улазак совјетских трупа из Румуније и Совјетског Савеза под изговором да ће послужити за обезбеђење потпуног повлачења совјетских трупа из Мађарске и за заштиту руског становништва у тој земљи. Овакав потез Совјета је изазвао исхитрену одлуку Нађа да објави мађарско повлачење из Варшавског пакта и да уз подршку западних сила обезбеди Мађарској статус неутралне државе. Оно што се упоредо одвијало са догађајима у Мађарској је била турнеја Хрушчова по социјалистичким земљама са циљем да упозна њихова руководства са одлуком о интервенцији. Занимљиво је то што је Хрушчов том приликом дошао у Југославију и уз консултације са Титом одлучено је да нови вођа Мађарске социјалистичке радничке партије буде Јанош Кадар⁶⁶ који је у том тренутку Нађов најближи сарадник као генерални секретар партије и активни учесник револуције. Кадар 1. новембра уз помоћ совјетске амбасаде у Будимпешти напушта Мађарску и одлази у СССР и тамо званично тражи интервенцију совјетских трупа, што је у ствари дало легитимитет Совјетском Савезу да интервенише у Мађарској и силом угуши револуцију. У ноћи између 3. и 4. новембра совјетски тенкови и пешадија улазе у Будимпешту, артиљерија дејствује по граду, а Нађ са својим најближим сарадницима добија азил у југословенској амбасадџи. Интервенција је трајала до 11. новембра, током револуције је страдало око 2500 Мађара, а преко 200.000 становника је избегло из земље. Имре Нађ и партијски другови су, поред гаранција њима и Југославији од стране СССР-а да ће добити имунитет и да ће им бити омогућено слободно кретање, 22. новембра по изласку амбасаде ухапшени и заједно са њиховим породицама депортовани у Румунију. Против Нађа је покренут судски процес, осуђен је на смрт вешањем и погубљен 1958. године.

Оно што је карактеристично за ове догађаје у Пољској, а посебно у Мађарској, је држање остатка европске и светске јавности уопште. У Пољској се ситуација релативно мирно стабилизовала, па одјек јавности и није био велики, док у случају Мађарске, у Европи се ситуација помно пратила, али ниједна западноевропска земља, као ни САД, нису биле спремне да повуку неки потез који би извршио притисак на СССР, без обзира што је ситуација са Мађарском била озбиљан безбедносни изазов за континент који је

⁶⁶ Јанош Кадар (1912-1989) мађарски комунистички политичар који је био министар унутрашњих послова Мађарске (1948-1950), премијер Мађарске у два наврата (1956-1958 и 1961-1965) и генерални секретар Мађарске социјалистичке радничке партије (1956-1988);

могао да има далекосежне последице за опште стање у Европи. Чак ни Нађов очајнички потез објаве напуштања Варшавског уговора и вапај за добијањем подршке и гаранција од Уједињених нација, Сједињених Америчких Држава и западноевропских земаља за успостављање независности Мађарске није изазвало никакву реакцију. Одговор у таквом пасивном ставу западног света према мађарском проблему можда лежи и у томе што се баш у том периоду одиграла драматична Суецка криза која је заокупила пажњу светске јавности и скренула погледе западних сила са интереса које су могле да остваре подржавајући мађарску револуцију. Док, са друге стране, СССР није губио време, јер је било логично да, ако се Мађарској дозволи да му се отргне из загрљаја, такав пример би пре или касније могле да следе и друге социјалистичке земље што би још више закомпликовало ситуацију у том делу европског континента.

Након кризе у Мађарској, Совјетски Савез је постао одлучан да реши сва питања која се везују за стационарање сопствених трупа у државама Варшавског пакта са државама у којима су трупе распоређене, па је тако совјетска влада позвала остале владе држава у којима се налазе њене трупе да потпишу билатералне уговоре. Први споразум је потписан са Пољском у којем је писало да је: „стационарање совјетских војних јединица означено као привремено. Текстом уговора забрањена је употреба совјетских војних јединица у политичке сврхе у Пољској. Совјетској команди стављено је у задатак да заједно с пољском владом координира сва питања везана за смештај, транспорт и број трупа. За совјетске војнике и њихове породице вредели су пољски закони. У циљу регулисања спорних питања створена је специјална пољско-совјетска комисија. Посебно значајно је било истицање да: „привремено стационарање совјетских војних снага у Пољској ни у чему не може нарушавати суверенитет пољске државе, и не може водити мешању у унутрашње ствари НР Пољске. Подвлачење суверенитета НР Пољске свакако да је било резултат пољске акције и покушаја да се бар с формалне стране СССР присили на веће поштовање националних специфичности развоја НР Пољске.“⁶⁷ Слични уговори су касније, током 1957. године, потписани и са Мађарском, Румунијом и Источном Немачком, додуше, у тим уговорима совјетске трупе су имале нешто шири овлашћења и биле су самосталније у деловању за разлику од оних смештених у Пољској. То што се са овим уговорима није излазило пред институције Варшавског уговора у којима би се о

⁶⁷ Вукадиновић Радован, *Варшавски уговор у систему источноевропске војнополитичке интеграције*, Политичка мисао, Загреб, 1969, стр. 183.

њима расправљало и заједнички доносило одлуке свих држава савеза, довољно говори да је СССР на цео Варшавски уговор, у ствари, гледао као на неки формални политички инструмент који је привидно значио заједништво и једнакост у савезу. Наредних година су на заседањима Политичко саветодавног комитета донесене одлуке о денуклеаризацији централног дела Европе (Пољска, Чехословачка и Источна Немачка), затим дошло је до договора о повлачењу совјетских трупа из Румуније и смањивању броја совјетске војске за 1.200.000 војника као део договора у УН о разоружавању европског континента. Шездесете године су биле године у којима је СССР прилично напредовао у развоју ракетног наоружања, направљена је прва интерконтинентална балистичка ракета, послат је први човек у свемир, укратко речено, совјетско руководство је улагало велика средства у модернизацију војске. Сматрано је да је поседовање ракета које могу носити нуклеарне бојеве главе кључно за превагу у неком будућем сукобу са НАТО пактом и да такво наоружање треба имати предност у односу на масовну употребу конвенционалних снага, а та чињеница је управо дала простор и омогућила да СССР смањи број својих војника под маском међународног договора и тежњи о разоружавању континента. Источна и Централна Европа су, стратешки гледано, за СССР и даље представљале тампон зону у случају неког већег сукоба са западним светом. Током шест година постојања Варшавског уговора нису одржавани војни маневри снага савеза, у пракси се на војном пољу јако мало деловало, готово да није уопште. Разлози за такву ситуацију се сигурно могу огледати кроз међусобно неповерење држава чланица, политичким потресима у Мађарској и Пољској који су сигурно изазивали сумњу код совјетског политичког и војног врха у ослањање на војске земаља чланица за садејство са њиховом војском у случају напада НАТО пакта.

Догађај током лета 1961. који ће симболизовати хладноратовски период је свакако одлука источнонемачког руководства, уз одобрење Никите Хрушчова, да се изгради зид око Западног Берлина. Од поделе Берлина на источни и западни део до краја изградње зида, у Западни Берлин је пребегло око два и по милиона Источних Немаца, међу којима је било много политичких неистомишљеника, а посебно радника, интелектуалаца и младих људи што се много одразило на економију Источне Немачке и друштво уопште. Одлука источнонемачког лидера Валтера Улбрихта је била да се миграцијама његових сународника стане на крај, па је с тога 13. августа 1961. започета изградња зида дугачког преко 155 километара који је грађен у неколико фаза наредних 14 година, да би све до

самог рушења 1989. године био унапређиван и побољшаван. Изградња зида је захтевала издвајања великих новчаних средстава, али може се у потпуности рећи да је испунио очекивања пошто је од како је Западни Берлин претворен у енклаву у њега избегло око 5000 Источних Немаца. Берлински зид нису чиниле само зидине, већ је то била препрека која се састојала од осматрачница, бодљикавих жица, минских поља, пешчаних појаса и граничних прелаза. Оваква одлука источнонемачког руководства је имала подршку Варшавског уговора, наиме, 12. августа 1961. године владе држава чланица Варшавског уговора су издале Декларацију о којој је између осталог писало: „Владе држава – потписница Варшавског уговора обраћају се Народној комори и влади ДР Немачке, свим радним људима ДР Немачке, с предлогом да се на граници према Западном Берлину уведе такав начин поступања који би ефикасно спречио диверзијску делатност усмерену против земаља социјалистичког лагера, да се око читаве територије Западног Берлина, укључујући његову границу с демократским сектором Берлина, уведе ефикасна заштита и контрола.“⁶⁸

Дакле, заједничко пружање подршке ДР Немачкој о подизању зида је означило почетак тешње сарадње на безбедносном плану у оквиру Варшавског уговора. Већ наредног месеца, у септембру 1961. године, одржан је први састанак министара одбране земаља Варшавског уговора, а у октобру су организоване прве заједничке војне вежбе на којима су учествовале војске СССР-а, ДР Немачке, Пољске и Чехословачке. Совјетски Савез је током наредне две године пред УН износио предлоге о забрани нуклеарних проба, што је и сам почео да спроводи. Пољска, источнонемачка и чехословачка војска су уз подршку СССР-а добиле значајну помоћ у модернизацији копнених и ваздушних снага, јер су те армије добиле на располагање најновије тенкове, авионе и тактичке ракете са конвенционалним бојевим главама, какве је поседовао и СССР у том тренутку. Може се закључити да је Варшавски уговор коначно почео да функционише и на војном и политичком плану у периоду почетком шездесетих година.

Године 1964. долази до нових политичких превирања у Совјетском Савезу, Никита Хрушчов, човек који је дошао на чело СССР-а после Стаљинове смрти, под притиском његових политичких супарника унутар партије подноси оставку. Разлога за његову оставку има више, на унутрашњем плану њему је замерано то што је спроводио реформе у

⁶⁸ Вукадиновић Радован, *Варшавски уговор у систему источноевропске војнополитичке интеграције*, Политичка мисао, Загреб, 1969, стр. 187.

пољопривреди које нису давале задовољавајуће резултате, у војним круговима је изазвао незадовољство реформама у војсци пошто се залагао за смањење конвенционалних војних снага ради јачања ракетне технологије. На спољном плану, период његове владавине су обележили подстрекивање источњемачких власти на подизање Берлинског зида, изазивање Кубанске кризе⁶⁹, политички сукоб и размимоилажење са Кином. Замерано му је то што је доносио исхитрене одлуке у спољној политици, а истовремено није био потпуно истрајан у томе што је окарактерисано као попустљивост према капиталистичком свету. На чело Совјетског Савеза долази ново политичко руководство које је предводио Леонид Брежњев. Ново руководство је наставило да пропагира већу војну сарадњу у оквиру Варшавског уговора, па је чак и покренуто питање од стране Совјетског Савеза о формирању заједничких нуклеарних снага ВУ што је значило поделу нуклеарног оружја свим чланицама савеза, као одговор на евентуално распоређивање таквих снага у Западној Немачкој. Саветодавни политички комитет је на свом заседању 1966. године донео Декларацију којом се ВУ залагао за европски мир и безбедност уз развијање добросуседских односа између свих држава Европе без обзира на друштвено уређење, изнета је идеја о стварању новог заједничког безбедносног система чијим би се успостављањем угасили НАТО и Варшавски уговор. Декларацијом је такође предвиђено: измештање страних војних база и трупа из држава широм Европе; смањење трупа у Западној и Источној Немачкој; денуклеаризација континента; прекид летова стратешких бомбардера који су носили нуклеарне бомбе изнад Европе; забрана нуклеарног наоружавања Источне и Западне Немачке; међусобно признавање реално постојећих граница; потенцирање на међусобном зближавању две Немачке са потенцијалним уједињењем као крајњим циљем; сазивање међународне европске конференције о безбедности.

Као и у претходном случају када је после Стаљина дошло ново руководство на челу СССР-а, тако се и пред Брежњевим⁷⁰ и његовим сарадницима појавио нови изазов који је довео до нове политичке и безбедносне нестабилности по Совјетски Савез у оквиру

⁶⁹ Кубанска криза – тринаестодневни сукоб (од 16. до 28. октобра 1962. године) између СССР-а и САД-а до којег је дошло због постављања совјетских нуклеарних ракета на Куби. Овај сукоб су обележили велика напетост и спремност на изазивање нуклеарног рата обеју сукобљених страна, најозбиљнија криза током целог хладноратовског периода. Завршена је повлачењем совјетског оружја са Кубе уз гаранције САД да неће вршити агресију на Кубу.

⁷⁰ Леонид Иљич Брежњев (1906-1982) Генерални секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза од 1964. до 1982. године и председник Президијума Врховног Совјета у два наврата 1960-1964. и 1977-1982;

самог Варшавског уговора. Дакле, после револуције у Мађарској, источни блок је протресла криза са Чехословачком. Током шездесетих незадовољство политичким стањем у Чехословачкој је расло, дестаљинизација коју је започео Антоњин Новотни⁷¹ је спорије текла у односу на остале државе Варшавског уговора, уставом из 1960. године Словачкој је ограничена аутономија у оквиру заједничке државе што је изазивало незадовољство код словачких партијских кадрова, економија је била у паду, а у народу се на совјетски утицај на све сфере друштва није благонаклоно гледало. Такве околности су довеле до тога да су се и унутар саме партије створиле фракције незадовољне тренутним стањем у земљи. Генерални секретар обласног одбора партије у Словачкој Александар Дубчек је био предводник реформистичких снага у оквиру Комунистичке партије Чехословачке и заједно је са политичарем и економистом Отом Шиком ушао у сукоб са Новотним крајем 1967. године на једном од конгреса партије. Дубчек и његови сарадници су добили ширу подршку у оквиру партије за своје идеје, тако да је Новотни био приморан да у јануару 1968. године поднесе оставку на место генералног секретара партије и то место препусти Дубчеку. Дубчек је одмах по ступању на чело партије почео са припремама и спровођењем реформи познате као „социјализам са људским лицем“. На партијском пленуму у априлу исте године усвојен је Акциони програм комунистичке партије који је предвиђао следеће: одустајање од некритичког и механичког усвајања совјетских искустава; чехословачки начин изградње и развој социјализма; укидање цензуре; слободу говора; слободу удруживања; демонополизацију партије у друштвеном животу; слободу одлазака ван земље; радничко самоуправљање; самосталност судства; либерализација тржишта и стварање конкурентности у привреди; рехабилитацију политичких неистомишљеника; националну равноправност Чеха и Словака; федерализацију државе; признање државе Израел; укидање испоруке наоружања Египту и Нигерији; изједначавање са Совјетским Савезом по питању економских односа; слобода штампе; омогућавање слободних демократских избора кроз наредних десет година. Овај период реформи у Чехословачкој постао је познат као Прашко пролеће што је алудирало на период буђења народа широм Европе 1848-1849. године познато као Пролеће народа. Током читавог времена спровођења реформи одржавано је више састанака између чехословачког и совјетског руководства на којима су лично учествовали Брежњев и

⁷¹ Антоњин Новотни (1904-1975) Генерални секретар Комунистичке партије Чехословачке од 1952. до 1968. године и председник Чехословачке Социјалистичке Републике од 1957. до 1968. године;

Дубчек. Циљ тих састанака је био да Совјетски Савез успори и обузда реформе у Чехословачкој, 23. марта у Дрездену се састала тзв. Варшавска петорка, тачније делегације пет држава чланица Варшавског уговора (СССР, Мађарска, Пољска, Бугарска и Источна Немачка – Варшавска петорка) са делегацијом Чехословачке где је Дубчек био изложен критикама осталих вођа да партија губи власт и да их ситуација подсећа на контрареволуционарна деловања у Мађарској 1956. године. Пошто Дубчек све време није пристајао на уступке по питању реформи, а о којима му је све време сугерисано од стране Брежњева, до кључних састанака између ова два руководства долази у периоду од 29. јула до 1. августа 1968. године у месту Чиерна над Тисоу на истоку Словачке. То је био, испоставиће се, последњи покушај Брежњева да убеди Дубчека мирним путем да одустане од реформи. Дубчек је одлучно бранио ставове и идеје реформистичког крила партије уз исказивање посвећености Варшавском уговору и СЕВ-у. На крају је дошло до каквог таквог компромиса између двеју страна, Дубчек је пристао да обузда антисоцијалистичко деловање, врати контролу над штампом и заустави поновно формирање Чехословачке Социјалдемократске Партије, док је Брежњев обећао повлачење совјетских трупа из Чехословачке које су остале у земљи после заједничких маневара ВУ у јуну те године и дозволу одржавања партијског конгреса 9. септембра на којем је требало да се Акциони програм уврсти у статут партије, да се предложи закон о федерализацији и да се одаберу нови чланови централног комитета. У Братислави су се 3. августа састали представници Варшавске петорке и Чехословачке и том приликом су потписали Братиславску декларацију којом су те државе исказале верност марксистичко-лењинистичкој идеологији и пролетерском интернационализму и спремност за борбу против буржоаске идеологије и антисоцијалистичких снага, Совјетски Савез се обавезао да ће интервенисати у свакој држави ВУ у којој се буде успоставио буржоаски систем. На крају, резултати преговора и спровођење договора са састанака нису били задовољавајући ни за једну од страна, Брежњев је одлучио да припреми војну интервенцију. Јединице Совјетског Савеза, Бугарске, Мађарске, Источне Немачке и Пољске су у ноћи између 20. и 21. августа ушле у Чехословачку, пошто је Дубчек позвао народ да не пружа отпор, трупе чије бројке варирају од 200.000 до 500.000 војника и 5.000 до 7.000 тенкова, су брзо и лако стигле до Прага и успоставиле контролу над читавом државом. И поред тога што отпор није био организован, током инвазије животе је изгубило више од 100 људи са обе стране. Чехословачки политички врх је ухапшен и авионом спроведен у Москву, тамо су

организовани разговори са совјетским руководством који су резултирали да Дубчек одустане од реформи, али да уједно и остане на челу партије, резултати разговора су озваничени потписивањем Московског протокола. Дубчек се вратио у Чехословачку и остао је на челу партије до 17. априла 1969. године када је поднео оставку на то место. И овај догађај, као и дешавања у Мађарској десетак година пре тога, нису изазвале никакве конкретне реакције у западном свету, све се сводило на издавању саопштења и осуђивању интервенције, што је опет показало слабост запада да се одлучније супротстави СССР-у и Варшавском уговору у периоду нуклеарне ере. Оно што је интересантно је то да јединства ипак није било у оквиру ВУ с обзиром да се Николае Чаушеску, вођа Румуније, жестоко противио интервенцији, па да су чак у Букурешту организоване масовне демонстрације против инвазије на Чехословачку. Забележено је да су протести организовани и на самом Црвеном тргу од стране незадовољних грађана СССР-а. Ова инвазија је представљала класичан пример примене Брежњевљеве доктрине коју је он представио у новембру 1968. године у Пољској на конресу тамошње партије, а која ја предвиђала да совјетско руководство може самостално да дефинише шта је то социјализам, а шта капитализам и да на основу тога доноси политичке одлуке по питању других земаља у оквиру ВУ, тако да ниједној земљи није било дозвољено да напусти ВУ или да на власти буде било која друга партија осим комунистичке. Природу своје доктрине Брежњев је најбоље сам описао речима: „Када снаге, које су непријатељи социјализма, покушају да преокрену развој неке социјалистичке земље у правцу капитализма, то није само проблем те земље, већ заједнички проблем и брига свих социјалистичких земаља.“ Интервенција у Чехословачкој је довела до тога да се Албанија одлуком народне скупштине 12. септембра 1968. године повукла из Варшавског уговора уз образложење да је организација од стране Совјетског Савеза претворена у агресивну организацију уперену против самих социјалистичких земаља. Албанија је од тог тренутка свој курс дефинитивно окренула ка Кини од чије је економске и војне помоћи зависила све до обарања комунистичке власти у тој земљи.

Девето заседање Саветодавног политичког комитета 1969. године и наредни период обележила су значајнија неслагања унутар самог савеза која су се огледала у румунском негодовању по питању односа у оквиру ВУ и СЕВ-а. Румунија се оштро противила интервенцији у Чехословачкој, као што је већ речено, ова држава није учествовала у интервенцији, а од тог тренутка се отворено противила постављању националних армија у завистан положај у односу на Заједничку команду савеза. Такође,

Румунија се залагала за равноправнији статус свих држава у оквиру СЕВ-а, а питање националне безбедности чланица је сматрала као суверено право сваке државе чланице, па је тако мимо заједничког договора, Румунија прва одлучила да скрати служење војног рока са 24 на 16 месеци, а такође је румунско руководство захтевало да се све стране војске повуку из свих европских држава и да се војни савези укину. Оваква јавна противљења румунске стране и потези које је румунско руководство повлачило, довели су до тога да се Румунија наша у сукобу са осталим чланицама ВУ, да је наишла на осуде и на крају до неке блаже маргинализације у оквиру савеза. Период од 1969. до краја седамдесетих година познат је под називом „детант“ који је обележио период отопљавања односа између два савеза тј. између две силе које су водиле главну реч у савезима. Ово раздобље је обележило то што су САД и СССР предност дали бројним билатералним сусретима у којима се преговарало првенствено о смањивању тензија између ове две државе и два савеза, а то се посебно огледало кроз постизање договора о смањивању нуклеарног наоружања кроз потписивање споразума САЛТ 1 и 2. Дошло је до „остполитика“, израз политике која је значила нормализацију односа између две Немачке и која је довела, на крају, до успостављања званичних односа између те две државе. У Хелсинкију је 1. августа 1975. године потписана Хелсиншка декларација од стране 35 држава света, укључујући све европске осим Андоре и Албаније, којом су документовани напори да се смање тензије између два блока. Овом декларацијом су признате све границе у Европи успостављене након Другог светског рата, а државе потписнице декларације су се обавезале да ће поштовати људска права и слободе и да ће све државе међусобно сарађивати на разним пољима. Хелсиншка декларација је тип споразума за какав се Варшавски уговор годинама уназад залагао и позивао западне земље на одржавање међународне конференције чији би резултат био потписивање сличног документа. Потписивање ове декларације је, на први поглед, донело користи обема силама, Совјетски Савез је индиректно добио признање и одобравање доминације у социјалистичком делу Европе од стране САД кроз гаранције о неповредивости граница у Европи и немешање у унутрашња питања држава, што је за СССР било значајно, јер је се сматрало да ће се Сједињене Америчке Државе држати подаље од источне стране зида у Берлину. Док, са друге стране, САД и њени савезници су успели да декларацијом изврше притисак на СССР и њене савезнике на поштовање људских права, слободу кретања, слободу говора и штампе. Период који је уследио ће јасно дати одговор која страна је имала већу корист од

„договореног“. Убрзо после конференције у Хелсинкију, у другој половини седамдесетих година, већина земаља источног блока пада у економску кризу, животни стандард опада, што доводи до нових криза широм Варшавског уговора. У Прагу 1977. године долази до грађанске иницијативе за потписивањем петиције познате као „Повеља 77“ којом су грађани желели да иницирају поштовање људских права на шта се Чехословачка обавезала у Хелсинкију две године раније. Потписници петиције су одмах означени као државни непријатељи од стране власти, па су се сви суочили са разним облицима репресије као што су отпуштања са посла, одузимања путних исправа, привођења и притварања. Без обзира што је одзив грађана за потписивање петиције био мали, око хиљаду људи, она је била значајна, јер се на основу Повеље формирао и покрет који ће имати битну улогу у периоду смене комунистичке власти у Чехословачкој. Технолошки развој Варшавског уговора и напори да се одржи корак у том погледу са западом није праћен само по питању наоружања, посебно ракетне технологије, већ те 1977. године је договорена и основана компјутеризована обавештајна организација за размену података у оквиру савеза, позната под именом СОУД (*Система објединјеног учјета данних о противнике*). Овај систем је био прави технолошки искорак за социјалистичке земље, а разлог стварања система је био првенствено да послужи као заштита од страних претњи током Летњих олимпијских игара у Москви 1980. године. Систем је развила источнонемачка тајна служба Штази на основу украдене технологије са запада, он је ушао у оперативну употребу 1979. године, али своју изворну примену није имао у правом смислу, с обзиром да су западне земље бојкотовале олимпијске игре. Интересантно је то да Румунија није приступила овом програму, а да су, поред земаља ВУ, овај систем користиле још Монголија, Куба и Вијетнам.

Период поновног захлађења у односима две стране је започет совјетском инвазијом на Авганистан 1979. године којом је СССР желео да подржи комунистичку револуцију у тој земљи. Овај период су обележили међусобни бојкоти олимпијских игара у Москви 1980. и Лос Анђелесу 1984. године (Румунија је једина држава Варшавског уговора која је учествовала на овим олимпијским играма), организовање великих војних вежби и провокација са обе стране и поновни развој нуклеарног наоружања, развој нових ракета и војне технике уопште, што је увело две стране у трку у наоружању која се негативно одразила посебно на СССР у економском смислу. Пољска се током седамдесетих година суочавала са економским и привредним проблемима, државу су, као и многе друге широм

ВУ, потресале економске кризе, које су руководства покушавале решавати подизањем цена хране што је доводило до изазивања масовних штрајкова, посебно у лучким градовима на северу државе. Разлог због којих је долазило до економских криза је био тај што је Пољска током седамдесетих година почела да се отвара ка западном тржишту и да се задужује кредитима код држава са запада. Иако је почетком седамдесетих узимање кредита давало резултате по питању подизања животног стандарда становништва и привредног раста, то је било кратког даха, јер такав начин вођења економије државе у комбинацији са планском привредом какву је Пољска имала довео је до супротног ефекта. Већ 1979. године дуг Пољске према западним кредиторима је постао неодржив, држава је упала у рецесију, животно стандард је опао, привредни раст је постао негативан, а власт у Пољској је покушала да економско стање у земљи поправи „провереном методом” - подизање цена хране. У августу 1980. године долази до великог штрајка у бродоградилушту у Гдањску чији је вођа био електричар Лех Валенса.⁷² Радници који су штрајковали захтевали су да им се омогући да оснују раднички синдикат и право на штрајк, захтевали су већа људска права, слободу говора и религије и пуштање свих затвореника који су ухапшени током ранијих штрајкова седамдесетих година. После три дана штрајка, када су прво руководство бродоградилушта, а затим и представници власти усвојили захтеве штрајкача, штрајк је прекинут. Већ у септембру исте године долази до оснивања првог независног синдиката у социјалистичкој Европи „Солидарност”, који ће одиграти значајну улогу у политичким превирањима у Пољској током осамдесетих година. Штрајкови су се током августа проширили широм Пољске, у свим већим индустријским местима, а посебно рударским. Синдикат је достигао број од преко десет милиона чланова и таква критична маса је представљала озбиљну претњу по комунистичку власт и поредак у држави. Од пролећа 1981. године широм Пољске долази до масовних штрајкова као одговор на пребијање неких од вођа синдиката, 27. марта, два дана после неуспешних преговора између Валенсе и власти, долази до четворочасовног штрајка у којем је учествовало око дванаест милиона радника свих делатности. План овог штрајка је био да се натера власт да усвоји захтеве синдиката, а уколико до договора не дође, да се 31. марта ступи у генерални штрајк. Власт је прихватила већину захтева, тако да до генералног штрајка, за који се сматрало да може довести и до избијања грађанског

⁷² Лех Валенса – пољски политичар и први председник Пољске изабран на демократским изборима 1990. године;

рата, није дошло. Већ почетком лета у кризом погођеној Пољској долази до несташнице основних животних намирница, људе је највише погодила несташница меса коју је пољска влада покушала да ублажи тако што је ограничила количину дистрибуције меса становништву на тај начин да сваког становника следује по 3 килограма меса месечно. Таква одлука владе је изазвала бес међу становништвом, синдикат Солидарност је почео да окривљује власт како у ствари крије месо од становника Пољске, и у јулу месецу су широм Пољске организоване масовне демонстрације док су се власт и синдикат у јавности међусобно окривљавали за несташнице. У октобру 1980. године, пољски министар одбране, генерал Јарузелски⁷³ је издао наредбу генералштабу за прављење плана о увођењу ванредног стања у земљи због политичке нестабилности. План је представљен совјетској влади у марту 1981. године, а ванредно стање је ступило на снагу 13. децембра 1981. Током увођења ванредног стања Солидарност и многи други мањи синдикати су забрањени, а вође ухапшене и притворене, уведен је полицијски час, аеродроми су били затворени, прилази великим градовима контролисани, војска је била распоређена по улицама свих већих градова, телефонске линије блокиране, настава у школама и на факултетима обустављена. Уведена је шестодневна радна недеља, а сви медији, здравствене установе, јавне службе, железница, рудници, велике фабрике, електране и луке су стављене под војну управу. Формирани су војни судови који су вршили испитивања над запосленима у образовним институцијама и медијима и утврђивали ко је политички подобан, они неподобни су бивали суспендовани. Без обзира што је Солидарност била забрањена, припадници овог синдиката су се илегално организовали и деловали за све време трајања ванредног стања, па су тако 31. августа 1982. организоване насилне демонстрације у свим већим градовима, које су изазвале масовна хапшења и довеле до жртава током гушења истих од стране војске и полиције. Ванредно стање је било на снази до 22. јула 1983. године и до тада је страдало скоро стотину људи.

Совјетски Савез се није директно мешао у пољску кризу као у претходна два наврата у случају Мађарске и Чехословачке када је прибегавано војним интервенцијама. Интервенција у Авганистану је сигурно био један од разлога, ако не и кључни, зашто СССР није интервенисао у Пољској. Совјетски Савез је био оптерећен ратом у

⁷³ Војћех Јарузелски (1923-2014) – пољски генерал, Министар одбране Народне Републике Пољске (1968-1983), председник Владе Народне Републике Пољске (1981-1985), Генерални секретар Пољске уједињене радничке партије (1981-1989), председник Државног Савета (1985-1989), председник Пољске (1989-1990);

Авганистану, трка са Сједињеним Америчким Државама у наоружању је била у јеку, односи са главним супарником су поново били затегнути, а економска ситуација у земљи је била све лошија. Постојала је идеја, у договору Брежњева, Хонекера⁷⁴ и Хусака⁷⁵ да се организује велика заједничка војна вежба у Пољској крајем 1980. године која би послужила као параван за евентуалну војну интервенцију. Почетком децембра је у Москви одржан састанак земаља ВУ на којем је Станислав Каниа, тадашњи Генерални секретар Пољске уједињене радничке партије, уверио остале вође да ће се Пољска сама обрачунати са опозиционарима, јер би у случају било какве спољне интервенције дошло до крвавог устанка у земљи. Каниа је својим уверавањима одложио спољну интервенцију, испоставиће се, трајно. Пошто су се штрајкови и демонстрације наставили, а потези власти у смиривању ситуације нису давали жељене резултате, уједно су оцењени и као благи, под притиском совјетског руководства долази до смене на челу партије у Пољској, на место Кание ступа генерал Јарузелски који тражи гаранције од Совјетског Савеза да ће интервенисати војно у случају да ванредно стање не донесе жељене резултате. Почетком децембра 1981. године одржано је заседање министара одбране ВУ у Москви на којем је пољски министар одбране Флориан Сивицки затражио од савезника да искажу јавну подршку пољским властима у сузбијању присталица синдиката како би се опозиционари у Пољској заплашили и негирале тврдње западне јавности како Јарузелски није добио савезничку подршку за војну интервенцију. До објављивања јавне подршке није дошло из разлога што румунски представник није прихватио предлог незнајући да би изјава била класична обмана западне јавности и штрајкача, а самим тим због непостојања једногалсности на сличан корак се одлучио и мађарски министар. До даљих несугласица у оквиру савеза долази неколико дана касније на састанку Политбироа уз негодовање совјетског руководства на то што се Јарузелски и даље обрачунава са синдикатом под плаштом совјетске интервенције у случају негативног следа догађаја. Политбиро једногласно одбацује сваку идеју о интервенцији, па чак и по цену губитка утицаја у Пољској под условом да тај губитак неће утицати на одржавање везе са Источном Немачком.

⁷⁴ Ерик Хонекер (1912-1994) генерални секретар Јединствене социјалистичке партије Немачке Демократске Републике од 1971. до 1989. године, председник Државног савета Народне Демократске Републике Немачке од 1976. до 1989. године;

⁷⁵ Густав Хусак (1913-1991) генерални секретар Комунистичке партије Чехословачке (1969-1987), председник Чехословачке (1975-1989);

Након Брежњевљеве смрти 1982. године на чело СССР-а долази бивши шеф КГБ-а Јури Андропов⁷⁶ који је пажњу током своје кратке владавине, која је трајала само 15 месеци до 1984. године, посветио обрачуну са корумпираним кадровима и привредним реформама, инвазију на Авганистан је назвао погрешном одлуком и покренуо је питање о преговорима о повлачењу совјетских трупа из те земље. Његову владавину и реформе које је започео прекинула је смрт због отказивања бубрега, а на његово место је дошао Константин Черњенко⁷⁷ који се на челу СССР задржао још краће од свог претходника, тако да га је 11. марта 1985. године наследио Михаил Горбачов⁷⁸. Период Горбачовљеве владавине обележиле су, испоставиће се, кључне политичке, друштвене и привредне реформе не само по будућност Совјетског Савеза, већ и света. Дакле, док је америчка администрација узела снажније и одлучније учешће у борби против комунизма широм света помажући анти-комунистичке снаге пре свега у Авганистану, Анголи и Централној Америци, у Совјетском Савезу је на чело дошло руководство које се залагало за већу либерализацију друштва, отварање према свету и остваривање ближих односа са западним светом. Оваква промена климе у политици СССР-а је свакако имала утицај на остатак европског социјалистичког света чији су режими од почетка осамдесетих година били на све климавијим ногама притиснути либералним струјама. Горбачов је одмах по доласку на чело СССР-а почео да критикује економију и привреду говорећи да су мртве и да су потребне корените реформе за њихов опоравак. Алкохолна реформа је била међу првима која је почела са спровођењем, проблем алкохолизма у друштву се покушао решити подизањем цена алкохолних пића, забраном конзумирања алкохола на јавним и радним местима и ограничавањем продаје. Ова реформа није дала значајне резултате на друштвеном плану, али је зато задала озбиљан ударац совјетској привреди пошто су забележени велики новчани губици због рестриктивних мера које су предузете. Социјалне и привредне реформе које су подразумевале укидање контролисане производње и

⁷⁶ Јури Андропов (1914-1984) Генерални секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза од 12. новембра 1982. до 9. фебруара 1984. године, председник Президијума Врховног Совјета од 16. јуна 1983. до 9. фебруара 1984. године, шеф КГБ од 18. маја 1967. до 26. маја 1982. године;

⁷⁷ Константин Черњенко (1911-1985) Генерални секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза од 13. фебруара 1984. до 10. марта 1985. године, председник Президијума Врховног Совјета од 11. априла 1984. до 10. марта 1985. године;

⁷⁸ Михаил Горбачов - Генерални секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза од 11. марта 1985. до 24. августа 1991. године, председник Президијума Врховног Совјета од 1. октобра 1988. до 25. маја 1989. године, председник Врховног Совјета од 25. маја 1989. до 15. марта 1990. године, председник Совјетског Савеза од 15. марта 1990. до 25. децембра 1991. године;

централизованог планирања, план је био да се цела привреда преведе на систем који је функционисао на западу по принципу тржишне економије. Велика предузећа и индустрије која су била заштитни знак совјетске привреде, подељени су у неколико независних предузећа, Законом о кооперацији омогућено је приватно власништво када су биле у питању услужне делатности, спољна трговина и занатство. Дозвољено је да страни капитал улази у земљу, странци су могли да купују до 49 % акција било ког предузећа. Овај скуп економских реформи је у свету постао познат под именом „перестројка“ што значи престојавање. Оптимизам и неки позитивни резултати оваквих реформи били су врло кратког даха, већ 1990. године, економија је поново почела да слаби, а ситуација у привреди је постала још критичнија него што је била. За само пет година, дошло је до великих несташица животних намирница, уведени су бонови за следовања производа на месечном нивоу, резерве злата су пале са две хиљаде на две стотине тона, дефицит је 1985. године био 0 рубаља, а 1990. године 109 милијарди рубаља, а спољни дуг који није постојао је достигао ниво од 120 милијарди долара. Што се тиче друштвених реформи политичког система познате под називом „гласност“, оне су имале за циљ либерализацију друштвеног и политичког живота. Овим реформама је омогућена слобода говора, многе књиге које су до тада биле забрањене поново су почеле са штампањем и дистрибуиране су широм земље, укинута је цензура, избори више нису били стриктно под контролом партије, већ су уведени слободни и непосредни избори органа власти, амнестирани су бројни политички затвореници. Све оно што је деценијама било потискивано и држано под контролом од стране власти и партије широм Совјетског Савеза, за само неколико година је почело да избија на површину, овакав лабав однос у друштву широм државе је довео до бујања национализма у свим републикама СССР-а, појавили су се нека нова лица у друштвеном и политичком животу која су почела све гласније да заговарају питање независности народа који су вековима живели у истој држави још од доба царевине. На спољном плану, Горбачов је успостављао ближе односе са западним вођама, са америчким председником Реганом⁷⁹ је потписао Споразум о нуклеарним ракетама средњег домета, 1987. године је објавио повлачење око 500.000 совјетских трупа из земаља ВУ, објавио је

⁷⁹ Роналд Реган (1911-2004) председник Сједињених Америчких Држава у два мандата од 1981. године до 1989. године, за време своје владавине покренуо је низ економских реформи у Америци, поново је покренуо трку у наоружању са СССР-ом, Америка је активније узела учешће у конфликтима широм света са циљем уклањања комунистичких режима, са Горбачовом је потписао Споразум о нуклеарним ракетама средњег домета;

1988. године повлачење совјетских трупа из Авганистана, напустио је Брежњевљево доктрину чиме је омогућио земљама ВУ да саме бирају своју унутрашњу политику и уређење. Такво попуштање је довело до тога да широм Источне и Централне Европе либералне струје изврше притисак на комунистичке власти, па су тако извршени слободни избори у свим земљама. Горбачов је лично веровао да овакав приступ према социјалистичким земљама у Европи неће довести до напуштања социјализма тих земаља. Спољна политика коју је водио и либералне погледе које је допустио у оквиру ВУ, Горбачову се обило о главу на унутрашњем плану. Либералне реформе у Совјетском Савезу су значајно ослабиле моћ партије и моћ Горбачова, полако је почео да губи контролу над политичким животом у републикама СССР-а, а сама партија се поделила на две струје, на ону тврђу и ону либералнију. Балтичке републике су међу првима почеле гласно да се позивају на независност, избио је етнички сукоб између Јерменије и Азербејџана за провинцију Нагорно-Карабах, Грузија и Украјина су такође почеле да чине кораке које су водиле ка независношћу од СССР-а. Горбачов је прво подржао иницијативу за ангажовање војске у случају смене руководства у републикама које су доносиле противуставна акта, али су све такве интервенције биле неуспешне и изазивале су оштре јавне реакције западног света. Такав развој догађаја је приморао Горбачова да покрене иницијативу за стварањем федерације која ће функционисати на добровољној основи, али осим подршке појединих сиромашних централноазијских република, одзив није био повољан по будућност СССР-а, па је чак било струја које је предводио Борис Јељцин⁸⁰ и у самој Русији које су се противиле даљем опстанку Совјетског Савеза. Политичке тензије у руководству су расле, па је на крају дошло и до пуча у августу 1991. од стране политичара тврђе линије који су очајнички желели да спасу Совјетски Савез сменом Горбачова и преузимањем власти. Пуч је после три дана пропао, пучисти су ухапшени, Комунистичка Партија Совјетског Савеза је стављена ван закона, републике су масовно почеле са проглашавањем независности, а 25. децембра је Горбачов поднео оставку и предао је дужност Борису Јељцину, 26. децембра је Совјетски Савез престао да постоји, а до краја године су све државне институције укинуге.

После успостављања ванредног стања у Пољској, власт у тој држави није ништа чинила по питању опоравка економије и животног стандарда, инфлација је расла да би

⁸⁰ Борис Јељцин (1931-2007) председник Руске Федерације од 1991. до 1999. године;

1989. године достигла ниво хиперинфлације, синдикат Солидарност је наставио своје деловање у илегали, власт је покушала да економско стање поправи повећањем цена хране и повећањем плата што је у ствари и довело до појаве хиперинфлације. Незадовољство народа је опет расло, Валенса је од изласка из притвора поново дошао на чело Солидарности, а током лета 1987. године организовани су масовни штрајкови у целој држави који су наишли на отпор власти. Током зиме 1987. на 1988. годину, долази до смиривања тензија, али већ током пролећа и лета 1988. године избијају нови штрајкови који су гушени акцијама војске и полиције, током свих штрајкова тражено је да се побољшају животни стандард и услови рада, а кључни захтев је био легализација Солидарности. Власт у Пољској, на крају, увидевши да репресивне мере према радницима не дају жељене резултате и да штрајковима нема краја, пристаје на дијалог са Солидарношћу. Солидарност је легализована, партија је пристала на дијалог са синдикатом, а резултат преговора је био усвајање новог устава и организовање вишестраначких избора 1989. године. Закон нових избора је гарантовао 65 % посланика Пољске уједињене радничке партије у парламенту, на првим изборима у јуну 1989. победу су убедљиво однели представници Солидарности, у августу је изабрана прва влада у социјалистичком свету која је за премијера имала човека који није био комуниста, крајем године је опет промењен устав којим је укинута Народна Република Пољска и којим је настала Република Пољска, 1990. године су одржани први председнички избори на којима је победио Лех Валенса, а 1991. парламентарни избори који су окончали било какав озбиљнији утицај радничке партије на политички живот у Пољској. Последње руске трупе су напустиле Пољску 1993. године. На овакав развој догађаја у Пољској је пресудно утицало то што је Горбачов потпуно ублажио утицај СССР-а на политичке прилике у тој држави што је Реганова администрација вешто искористила. Роналд Реган је још од периода увођења ванредног стања у Пољској дао подршку Солидарности, ЦИА је финансирала покрет Солидарност са два милиона долара годишње, што се огледало како у новчаним средствима која су дељена члановима синдиката, тако и у логистичкој подршци по питању пропагандних активности у виду јавних гласила, штампе, телевизије, обуке кадрова покрета и дељење савета. Догађаји у Пољској дали су крила либералним струјама у осталим државама ВУ.

Мађарска је за време Јаноша Кадара била једина земља ВУ која је посегнула за радикалним економским мерама које су подразумевале мешавину централизоване

привреде и тржишне привреде назване Гулаш социјализам, који је омогућавао предузећима да за свој циљ поставе профит што је створило тржишне односе међу мађарским предузећима која су захваљујући стеченом профиту кроз такво пословање могла зарађена средства да уложе у нове инвестиције. Оваква економска децентрализација је био покушај да се превазиђу недостаци централизоване привреде. Без обзира што су економске реформе у Мађарској давале одређене позитивне резултате, држава се током осамдесетих суочила са падом животног стандарда и сиромаштвом, инфлација и спољни дуг су расли. Кадар је раст цена намирница и стагнацију плата становника покушавао да објасни по систему „лошије данас за боље сутра”. Пошто је економска ситуација била све лошија, многи кадрови у самој партији су почели да негодују због економске политике земље сматрајући да свака преостала веза са совјетским моделом економије треба да се прекине и да је једини начин за излазак из кризе прелазак на потпуну тржишну економију у земљи. Кадар је подлегао притиску либералне струје и Мађарска је почела полако да скреће са социјалистичког пута. Током 1988. године Мађарима је олакшано да путују у иностранство, тачније на запад, током пролећа 1989. уклоњена је 240 километара дуга електрична ограда на граници са Аустријом што је олакшало становницима Мађарске да купе робу широке потрошње која им је била недоступна или ретка у Мађарској, па су тако током првих недеља по отварању границе у многим пограничним аустријским местима били видљиви аутомобили мађарских регистарских таблица натоварених веш машинама. Овакву ситуацију су вешто користили Источни Немци који су користили прилику да одмор у Мађарској користе за пребег у Аустрију како би затим могли да оду у Западну Немачку. Одлуку мађарског руководства да започне преговоре са опозицијом о напуштању совјетског модела државе натерао је страх од друштвене катастрофе условљеном тренутном економском политиком. Јанош Кадар је 1988. напустио место генералног секретара партије, а скупштина је усвојила пакет „демократских реформи” који је подразумевао синдикално удруживање, слободу говора, слободу штампе, слободу окупљања, нови изборн закон и доношење новог устава. Имре Нађ је рехабилитован и анти-комунистичка опозиција је организовала његову нову сахрану. На јесен 1989. године Комунистичка партија је одржала свој последњи конгрес и реформисала се у Социјалистичку партију, скупштина Мађарске је усвојила закон који је предвиђао вишестраначке изборе и директне председничке изборе, Народна Република Мађарска је преименована у Републику Мађарску у којој је власт подељена на извршну, судску и

законодавну. Први вишестраначки избори су одржани у мају 1990. године на којима су победу однеле популистичке, десничарске и либералне странке. Последње совјетске трупе су напустиле Мађарску 19. јуна 1991. године.

Отварање мађарске границе са Аустријом имало је директне последице по будућност Источне Немачке. Неколико десетина хиљада Источних Немаца је ове прилике искористило да пребегну у Западну Немачку у којој су одмах добијали држављанство пре него што ће власти Источне Немачке да затворе све своје границе према земљама ВУ. Ерих Хонекер је донео одлуку у октобру 1989. године да се затворе све границе Источне Немачке, широм државе су организоване демонстрације незадовољног становништва, а руководство државе је донело одлуку да примени кинески модел са Тјенанмена⁸¹ у сузбијању демонстрација које су биле планиране за 9. октобар у Лајпцигу. Горбачов је дошао у посету Источној Немачкој 6. и 7. октобра и позвао Хонекера да приступи реформама, што је Хонекер одбио рачунајући да било какве унутрашње реформе могу довести до подривања постојећег система. Демонстрације су прошле без већих инцидената 9. октобра, што је људе охрабрило, па су се грађани на улицама окупили и следеће недеље у још већем броју, преко 100.000 људи. Хонекер се надао да ће совјетске трупе стациониране у Источној Немачкој предузети конкретне акције за очување комунистичког поретка у земљи и за смиривање демонстрација, али СССР је од самог почетка заузео неутралан положај према дешавањима у Источној Немачкој, тако да је реакција совјетске војске изостала за све време трајања демонстрација, совјетски војници су остали у својим касарнама. Јединствена социјалистичка партија је 18. октобра сменила Хонекера са чела партије у нади да ће се тензије смирити и протести престати, али демонстрације нису јењавале, чак су из недеље у недељу бивале све масовније. Источна Немачка је 1. новембра отворила границу према Чехословачкој, становници Источне Немачке су у великом броју кренули да преко Чехословачке иду у Западну Немачку с обзиром да Чехословачке власти од 3. новембра нису вршиле никакву бирократску и царинску контролу према Источним Немцима. У Берлину су 4. новембра одобрене демонстрације незадовољних грађана на којима се окупило пола милиона људи, притисак стране јавности и опозиционих представника је постао превелики за источнонемачку власт, тако да је

⁸¹ Протести на Тјенанмену – студентски протести у Пекингу, који су трајали од 15. априла до 4. јуна 1989. године, на којима је тражена слобода штампе и говора, враћање контроле радника над индустријом. Протести су се завршили крваво, проглашено је ванредно стање, војска је уз помоћ пушака и тенкова разбила демонстрације уз бројне цивилне жртве;

донета одлука да се 9. новембра отворе постојећи прелази ка Западном Берлину. Стотине хиљада људи је похрлило и ка прелазима и ка зиду уопште са обе стране носећи алат и лакше машине којима су рушили зид и отварали нове пролазе ка Западном Берлину док је стража без реакција посматрала шта се дешава око њих. Влада Источне Немачке је 13. новембра поднела оставку, 1. децембра је формирана нова либералнија влада, из устава је Јединствена социјалистичка партија избачена као једина владајућа партија у држави. Дотадашњи генерални секретар партије Егон Кренц⁸² је поднео оставку на то место 3. децембра, а 6. децембра и на место шефа државе. Већ сутрадан су отпочети преговори између Јединствене социјалистичке партије и опозиционих странака, а 16. децембра партија је распуштена. У марту 1990. године одржани су вишестраначки избори на којима је реформисана Јединствена социјалистичка партија убедљиво поражена што је означило крај социјализма у Источној Немачкој. Источна и Западна Немачка су се ујединиле 3. октобра 1990. године.

Стање у чехословачком друштву крајем осамдесетих година није било ништа много другачије од стања у остатку европског социјалистичког света, становници су притиснути лошим животним стандардом и економском ситуацијом у земљи све више јавно почели да изражавају сумње у постојећи систем. Власт у Чехословачкој је, са друге стране, позитивно гледала на већину реформи које су се спроводиле у Совјетском Савезу. У Чехословачкој су грађани поново посегнули за петицијом која је позивала на крај цензуре и покретање корених политичких реформи у држави. Догађаји у суседним земљама, посебно у Источној Немачкој, имали су велики утицај на народ Чехословачке да изађе на улице и протестује. Немци који су дошли из Источне Немачке су протестовали испред амбасаде Западне Немачке у Прагу тражећи да им се отвори граница како би могли да пређу у Западну Немачку. То је поред телевизијског емитовања догађаја у суседним државама, покренуло Чехословачке да изађу на улице. Прве масовније демонстрације, које су биле мирне, организовали су студенти у Братислави 16. новембра, сутрадан већ организоване су демонстрације у Прагу које су у самом центру разбијене од стране полиције. Наредних дана грађани су почели да формирају штрајкачке одборе и да се организују у облику различитих покрета и да излазе на демонстрације. Врховни руководиоци партије на челу са генералним секретаром су поднели оставке 24. новембра,

⁸² Егон Кренц - секретар Јединствене социјалистичке партије Немачке од 18. октобра 1989. године до 3. децембра 1989. године;

а 25. новембра су организовани протести у центру Прага на којем је било око 800.000 људи. Генерални штрајк у трајању од два сата је погодио читаву земљу 27. новембра, а два дана касније федерална скупштина је из устава избацила Комунистичку партију Чехословачке као владајућу, па је тако Густав Хусак 10. децембра именовоа прву некомунистичку владу, да би убрзо затим поднео оставку на место председника Чехословачке. Александар Дубчек је 28. децембра постао председник Савезне скупштине Чехословачке, а Вацлав Хавел⁸³ је 29. децембра изабран за председника Чехословачке. Већ током деведесете године власт у Чехословачкој је одлучила да започне либерализацију друштва, прешло се на тржишну економију и приватизацију јавног сектора, то је значило крај за сигурно и доживотно запослење грађана Чехословачке, тако да је дошло до масовног отпуштања радника и појаве високе стопе незапослености, што је приморало владу да покрене социјалне програме за незапослене којима су дељене новчане надокнаде и минималне плате. Хавел је одмах по ступању на дужност започео преговоре о повлачењу совјетских трупа које су званично напустиле Чехословачку 27. јуна 1991. године. Ова мирна промена политичких прилика у Чехословачкој је постала позната под називом „Плишана револуција“ због свог карактера. Како су међунационалне тензије између два народа почеле да расту после слома комунистичке власти, савезна скупштина је 1992. године донела одлуку да се држава 1. јануара 1993. подели на Чешку и Словачку.

У Бугарској је на челу државе био Тодор Живков⁸⁴ који је државом владао још од 1954. године и вешто је балансирао по питању свих политичких превирања у СССР-у и ВУ увек бирајући „исправну“ страну кад год би наступила нека криза. Бугарска је након економске стагнације током седамдесетих година усвојила почетком осамдесетих нови економски програм сличан оном у Мађарској који је побољшао економију генерално и снабдевање робом широке потрошње. Али и поред напретка који је нови економски модел донео бугарској привреди, раст БДП-а није био на задовољавајућем нивоу, а бугарска роба и производи нису достигли очекиван ниво квалитета и производње уопште. Да би се

⁸³ Вацлав Хавел (1936-2011) је био чешки државник, писац и политички дисидент. Био је активни учесник демонстрација у Прагу 1968. године због чега је био политички прогоњен и затваран. Вршио је дужност председника Чехословачке од 29. децембра 1989. до 20. јула 1992. године и председника Чешке од 2. фебруара 1993. до 2. фебруара 2003. године;

⁸⁴ Тодор Живков (1911-1998) Генерални секретар централног комитета Бугарске комунистичке партије од 4. марта 1954. до 10. новембра 1989. године, председник Државног савета Народне Републике Бугарске од 7. јула 1971. до 17. новембра 1989. године, председник Владе Бугарске од 19. новембра 1962. до 7. јула 1971. године. Уједно је био најдуговечнији европски социјалистички државник.

ојачала вредност домаће валуте појачан је извоз бугарских производа, а увоз стране робе је сведен на минимум што је ослабило технолошки напредак земље, а истовремено је изазвало несташицу производа и робе у самој Бугарској. Почетком осамдесетих година, Бугарску су погодиле енергетска и пољопривредна криза, енергетска из разлога што је нуклеарна електрана била непоуздана, па је смањена производња електричне енергије из тог извора и што су бугарско подручје погодиле суше које су угрозиле производњу електричне енергије у хидроелектранама, а суша је уједно утицала и на приносе пољопривреде. Све те околности су довеле до тога да незадовољство међу становништвом почне да расте. Горбачов је 1985. године посетио Бугарску и извршио је притисак на Живкова да крене путем реформи сличних перестројки, али ни те реформе нису донеле жељене резултате, чак штавише допринеле су још већој конфузији у економској политици земље. Бугарско руководство се ипак мање-више довијало на разне начине како би одржало социјални мир и позитивно стање у државној каси. Класичан пример за сналажљивост је било искоришћавање совјетских сировина, тачније нафте коју је Бугарска као чланица СЕВ-а куповала по субвенционисаним ценама, прерађивала је у својим рафинеријама и извозила у иностранство по тржишној цени. Живков је чврсто владао државом и партијом држећи под контролом ситуацију у друштву уз помоћ тајне полиције, а партијске неистомишљенике је избацивао из партије и проглашавао их политичким дисидентима. Покушај масовне асимилације Турака крајем 1984. године, који су били велика национална мањина у Бугарској, довео је до немира и етничких сукоба у земљи, а такође је изазвао негативне реакције споља. Турци су се опирали покушају асимилације кроз програм узимања бугарских имена, а пошто план није успео Живков се одлучује на радикалнији корак – масовна депортација Турака преко границе, од маја до јула месеца 1989. године из Бугарске је протерано скоро 400.000 Турака и осталих народа муслиманске вероисповести. Овај потез Живкова је изазвао жестоке осуде западних вођа, Горбачова, па чак, потајно, и кадрова у оквиру саме Партије, што је означило почетак краја Живковове владавине. У новембру исте године, када су широм ВУ комунистички режими бројали последње дане, у Бугарској је одржан међународни еколошки самит који је био повод за прве демонстрације које су се завршиле разбијањем од стране полиције. Оваква реакција Живкова изазвала је сада већ отворено негодовање неколико водећих чланова комунистичке партије који су одлучили да Живков мора да оде са чела државе. Живков се нашао под притиском политбироа и осталих људи из врха партије да поднесе

оставку или ће бити смењен, Живков је 11. новембра поднео оставку на место првог човека партије, а 17. новембра и на место председника Државног савета. На његово место је дошао Петар Младенов⁸⁵ који је 11. децембра позвао Комунистичку партију да се одрекне свог права да суверено влада Бугарском што јој је било гарантовано уставом. Централни комитет партије је 13. децембра позвао народну скупштину да избрише из устава делове који су се односили на право партије да једина влада државом, што је и учињено 15. јануара 1990. године, и затражени су слободни вишестраначки избори за пролеће 1990. године. Бугарска комунистичка партија се пред изборе у јуну 1990. године реформисала у Бугарску социјалистичку партију и однела је победу на тим изборима. Бугарска је после пада комунизма доживела тежак период транзиције током наредних година у којем је животни стандард становника драстично опао и био нижи чак и од најлошијих периода комунизма у тој држави.

Румунија је била социјалистичка земља у којој се најбоље живело, после Другог светског рата. До средине седамдесетих румунска привреда је имала раст међу највећим на свету, шездесетих су плате расле, реформисан је пензиони систем, а цене робе широке потрошње су биле све ниже. Седамдесетих је производња тешке индустрије и петрохемије премашила све границе, тако да је надмашила сопствене потребе државе, па чак и потражњу за извозом што је довело до гомилања залиха производа који нису могли бити пласирани на домаће и страно тржиште, тако да је дошло до презасићености производње у грани привреде која је чинила основу румунске економије. Седамдесетих година Румунија узима кредите за набавку нове технологије за индустрију што доводи до повећања спољног дуга на преко тринаест милијарди долара до почетка осамдесетих, што у комбинацији са енергетском кризом која је погодила земљу и каматама кредита чини неспособном државу да отплаћује дугове страним повериоцима. С краја седамдесетих влада одлучује да повећа цене основних животних намирница, бензина, електричне енергије, јавног превоза и робе широке потрошње како би убрзала отплату дугова. Да би се извукла из дугова политичко руководство на челу са Николајем Чаушеским⁸⁶ 1981.

⁸⁵ Петар Младенов (1936-2000) је био бугарски дипломата и политичар, обављао је функцију министра спољних послова од 1971. до 1989. године, био је генерални секретар централног комитета Комунистичке партије Бугарске од 10. новембра 1989. до 2. фебруара 1990. године, председник Државног савета Бугарске од 17. новембра 1989. до 3. априла 1990. године и председник Републике Бугарске од 3. априла 1990. до 6. јула 1990. године. Био је један од кључних људи за смењивање Тодора Живкова;

⁸⁶ Николаје Чаушеску (1918-1989) је био румунски државник, обављао је функције председника Румуније од 28. марта 1974. до 22. децембра 1989. године, генералног секретара Комунистичке партије Румуније од 22.

године позива Међународни монетарни фонд у помоћ од којих добија средства за враћање спољног дуга и савете за вођење економије која би омогућила успешно враћање дуга. Политика наметнута од стране ММФ-а⁸⁷ је предвиђала да ће Румунија смањењем увоза, а повећањем извоза успети да стабилизује привреду и на тај начин вратити дуг без проблема. Испоставиће се да је одлука да се храна извози у иностранство, а притом уопште не увози, без обзира што је половина дуга враћена већ до 1986. а цео дуг 1989. године, била кобна по Румунију за социјалне прилике, јер је за врло кратак период дошло до првих несташица хране што је становнике Румуније довело до ивице глади. Програм штедње је такође подразумевао да се сва енергија која се производи у Румунији усмери на производњу робе за извоз, цела економија је била подређена извозном потенцијалу, тако да је дошло и до несташица електричне енергије и грејања за становнике, а здравство и инфраструктура су били запостављени. Током 1982. године дошло је до нових повећања цена робе, намирница и енергената. Радницима у великим предузећима је било наложено да улажу сопствена средства у инвестиционе фондове предузећа како би на тај начин постали сувласници истих, а то је у пракси значило смањивање плата радника које су већ биле оптерећене порастима цена. Нове реформе су донеле и неке сулуде одлуке као што је била она да се радницима у предузећима умањују плате уколико предузеће не би достигало производне норме. За само две године спровођења реформи по налогу ММФ-а животни стандард Румуна је опао за скоро 40 процената. Приходи државне касе су опадали због инфлације, смањене потрошње и процвата црног тржишта којем се народ окренуо због несташица. Држава је у периоду реформи смањила буџете за стамбена питања, здравство, образовање, културу и науку. С обзиром да се држава стриктно преоријентисала на индустријску производњу, пољопривреда је остала запостављена што је само још више допринело несташици хране. Пољопривредници су били приморани да испоручују своје производе држави по наметнутим ценама. Држава је штедела на свему, чак се ишло дотле да су се рационализовале основне животне намирнице уз изговор да на дневном нивоу није потребан унос калорија већи од 3000 kcal, грејање је било смањено, топла вода је у стамбеним зградама била доступна једном недељно, а рестрикције електричне енергије нису заобишле ни улично осветљење, па ни болнице и породилишта.

марта 1965. до 22. децембра 1989. године и председника Државног савета од 9. децембра 1967. до 22. децембра 1989. године;

⁸⁷ Међународни монетарни фонд – ММФ;

Куповина бензина за приватне потребе је била ограничена на 30 литара месечно по власнику аутомобила. Регионалне радио станице су прекинуле са радом, па је чак и државна телевизија ограничила емитовање програма на 3 сата дневно ради уштеде електричне енергије. Оваква ситуација у земљи је постала неиздржива, Чаушескуова популарност је почела драстично да опада и он се од 1983. године почео суочавати са првим штрајковима радника. Први штрајк су септембра 1983. године започели рудари са севера Румуније незадовољни смањивањем плата, затим су наредне године у Клужу радници фабрике тешких машина и хладњаче ступили у штрајк заједно са радницима фабрике стакла из Турде због смањења плата и оброка, штрајкови су се редом наредних година појављивали широм земље, а у њиховом смиривању активно је учествовала румунска тајна полиција Секуритатеа. Прве велике демонстрације избиле су 15. новембра 1987. године у Брашову, великом индустријском граду у Трансилванији. Радници локалне фабрике камиона су изашли на улице незадовољни смањењем плата и најавом смањења радних места за око 15.000. Незадовољни радници су се упутили ка згради централног комитета у центру града у којој је припремана прослава поводом недавно завршених партијских избора. Око 20.000 незадовољних радника је марширало улицама Брашова узвикујући пароле против власти, њима се убрзо придружило још 20.000 радника осталих градских предузећа и фабрика и локално становништво. Незадовољна маса је опколила зграду партије и том приликом су бацали Чаушескуове портрете и храну коју су нашли у ресторану зграде. У сумрак, војска и Секуритатеа су опколили центар града и разбиле су демонстрације, истина, без жртава, али је зато похапшено неколико стотина демонстраната. Чаушеску догађаје у Брашову није схватао за озбиљно, он је на те демонстрације рачунао као на спорадични инцидент, па је наставио са својом економском политиком и вођењем земље и поред сугестија Горбачова да покрене либералније реформе. Током пролећа 1989. године неколико старих партијских кадрова је упутило Чаушеском протестно писмо познато као „Писмо шесторице“ у којем је председник критикован због: непоштовања устава Румуније и међународних конвенција које је Румунија потписала и прихватила; погрешне економске политике; нарушавања међународног угледа земље. Писмо је преко завереничких канала достављено и британском амбасадору у Букурешту, како би се осигурало да међународна јавност сазна за садржину писма, а самим тим и део Румуна који су имали приступ страним телевизијским каналима. Убрзо, после неколико недеља сва шесторица потписника писма

су били ухапшени и завршили су или у затвору или по кућним притворима у којима су остали све до краја револуције. Писмо је остварило очекивани ефекат, оно је објављено преко медија међународној јавности, део Румуна је преко истих тих медија сазнао за садржину писма, у румунским политичким врховима је почело да се говори о садржини писма, а све то заједно је резултирало да се власт председника и даља будућност Румуније доведу у питање. Јасно је да се Чаушеску од догађаја у Чехословачкој 1968. удаљио од Совјетског Савеза и учешће Румуније у оквиру ВУ свео на минимум, а да је истовремено због таквог става Румуније постао интересантан западним земљама, посебно Сједињеним Америчким Државама, код којих је он био на добром гласу. То је довело до тога да је Румунија двадесет година била, на неки начин, трн у оку совјетским вођама, па тако и Горбачову, посебно што на Горбачова ни сам Чаушеску није гледао благонаклоно због његових либералних ставова. На Малти је на једној совјетској крстарици 2. и 3. децембра дошло до састанка између америчког и совјетског шефа државе. Једна од тема двојице вођа била је управо ситуација у Румунији, јер је она једина држава Варшавског уговора у којој процес смене комунистичке власти није започет. Амерички председник Буш⁸⁸ је изразио забринутост како ће се овим проблемом морати бавити и током 1990. године, јер нема назнака да би последњи комунистички режим могао пасти исте године када и сви остали, али Горбачов га је уверавао да ће и Чаушеску пасти до краја године, најкасније до католичког Божића, јер су „његови људи ефикасни и брзи.“ И заиста, средином децембра је број совјетских грађана који су туристички долазили у Румунију био неочекивано велики, преко 4000 људи. За почетак румунске револуције се сматрају демонстрације у Темишвару када су се грађани, претежно Мађари, 16. децембра окупили испред куће у којој је становао локални католички свештеник Ласло Текеш. Разлог таквог окупљања неколико десетина људи је био спречавање присилног исељења тог свештеника који је јавно критиковао румунску власт лета те године. Полиција је безуспешно покушала да растера демонстранте којима су почели да се придружују остали суграђани. Наредног дана протести су се преселили у центар града и постали су масовни, на улицама је било неколико десетина хиљада људи, заједно су протестовали радници, студенти и обични грађани који су формирали покрет Демократски фронт са одређеним политичким захтевима. У град је послата војска са циљем да угуши демонстрације тенковима и

⁸⁸ Џорџ Херберт Вокер Буш (1924-2018) председник Сједињених Америчких Држава од 20. јануара 1989. године до 20. јануара 1993. године;

транспортерима, на демонстранте је пуцано, погинуло је неколико десетина људи, али до краја дана ситуација се по власт отргла контроли, јер је војска прешла на страну демонстраната и отказала послушност. Демонстрације су се брзо прошириле на остале градове. Чаушеску који је тих дана био у посети Ирану, узнемирен догађајима у земљи, одлучује да 18. децембра прекине посету и да се врати у Букурешт како би тамо одржао говор на митингу који је заказан за 21. децембар. Он је у ноћи 20. децембра одржао говор на телевизији у којем је оптужио стране факторе да се мешају у унутрашња питања Румуније и повређују њен суверенитет вршећи дестабилизацију. Чаушеску је 21. децембра пред великим бројем људи покушао да одржи говор у којем је обећавао повећање плата и пензија и брзу стабилизацију у земљи, али је он био прекинут звиждуцима и узвикивањем парола против њега и комунизма. Убрзо је на окупљену масу неко почео да пуца, настао је метеж и избили су сукоби на улицама који су трајали до раних јутарњих часова када је успостављен мир на улицама. Председник и његова жена су се повукли у зграду Централног комитета са чијег балкона је он покушао да одржи говор и ту су са најближим сарадницима одлучили да преноће. Наредног јутра министар одбране је нађен убијен у својој соби, именован је нови министар, народ је од раног јутра поново почео да се окупља испред зграде Централног комитета. Убрзо су демонстранти, пошто се војска повукла као обезбеђење зграде, ушли у зграду, а председнички пар је хеликоптером евакуисан са крова зграде. Хеликоптером су отишли до Трговишта где су обоје ухапшени и одведени у касарну у Трговишту у којој је организован војни суд пред којим су Чаушеску и његова супруга оптужени за геноцид и донета им је смртна пресуда. Николаје Чаушеску и његова супруга Елена су стрељани 25. децембра 1989. године у кругу касарне у Трговишту. Сукоби у Букурешту између демонстраната и дела војске која је отказала послушност председнику, са једне стране, и остатка лојалне војске и припадника тајне службе, са друге, трајали су до 27. децембра. У сукобима је погинуло преко хиљаду грађана што ову револуцију чини најкрвавијом од свих које су се догодиле у социјалистичким земљама Варшавског уговора. У Румунији су током пролећа 1990. године одржани први вишестраначки избори и сломом комунизма у тој земљи сломљен је последњи комунистички режим у оквиру ВУ.

Падом комунистичких режима широм источне и централне Европе дошло је престанка интересовања за организацијама Варшавског уговора и СЕВ-а. Варшавски уговор је у потпуности изгубио на значају и као војна и као политичка организација, јер су

све земље из тог дела Европе изразиле отворену жељу да се прикључе евроатлантским интеграцијама. У јануару 1991. године Чехословачка, Мађарска и Пољска су најавиле да ће иступити из Варшавског уговора 1. јула исте године. На састанку министара одбране и спољних послова земаља ВУ у Мађарској 25. фебруара 1991. године договорено је распуштање савеза, да би 1. јула исте године у Прагу Чешки председник Хавел званично распустио Варшавски уговор и од тог тренутка савез је престао да постоји.

2.4. Западноевропска унија

Сједињене Америчке Државе су биле иницијатор за формирање Западне европске уније из два разлога: један је био да се превазиђе неповерење према Немачкој, пошто већина западне европских земаља није благонаклоно гледала на економски опоравак Немачке, а превазилажење тог неповерења би ојачало јединство у супротстављању Совјетском Савезу и ширењу комунизма; други разлог је био тај што је проширење претходно створеног Бриселског уговора омогућило Сједињеним Америчким Државама да постану и остану предводник у НАТО савезу, на тај начин што је омогућено водећим европским државама да се баве питањима европске безбедности и то је стварало осећај „битних фактора“. Све западне европске земље су после Другог светског рата имале неке своје личне интересе због којих им је одговарало да се на западу Европе створи савез, између осталог, укључујући и САД. Сједињене Америчке Државе су имале за циљ да уз помоћ Маршаловог плана разбију неповерења између европских држава и да се створе услови за брз улазак америчког капитала у Европу који је током рата доживео велики раст и који је имао потребу да се што пре негде пласира. Рачуница је била проста, капитал који би се унео у Европу опоравио би економију западне европских држава, животни стандард би порастао и прерастао онај у социјалистичким земљама, а бољи и лагоднији живот би аутоматски зауставио продор социјализма у тај део Европе, а сама Европа би постала битно тржиште за амерички капитал што је Сједињеним Америчким Државама омогућавало да остваре свој велики утицај на те земље и обезбеде своју присутност на европском тлу. Великој Британији је у почетку било битно да се у Европи што пре успостави стабилност и заустави продор комунизма. Специфичан став Велике Британије према уједињењу Западне Европе у том периоду је јасно описан у књизи професора

Вукадиновића и Милете: „Мотрећи с британског острва на процес монтирања нове Европе у којој би главна осовина била у партнерству између Немачке и Француске, Велика Британија, односно Винстон Черчил хтели су имати довољно снаге и могућности да интервенишу ако устреба и зауставе евентуално непожељне процесе. Верујући у могућност стварања такве јединствене Европе, Черчил ипак није желео везати Велику Британију уз европска кретања. Он је сматрао да Велика Британија има три своја велика сегмента присутности: Комонвелт, Западну Европу, и америчко-британске односе. У сваком од њих она има значајну улогу, те због тога не може бити у саставу уједињене Европе.”⁸⁹ Француска је у послератном периоду и даље страховала од јачања Немачке, а с обзиром да је Француска изашла из рата економски и војно исцрпљена, покушавала је да нађе начин како да се опорави и поново добије статус европске силе која би могла да контролише сопствену безбедносну ситуацију у односу на Немачку. Управо је европско уједињавање омогућавало Француској да оствари своје циљеве и да уједно као битан фактор у том савезу контролише немачки економски и војни опоравак. Још једна битна ствар по питању Француске је била та што је у послератном политичком животу постојало јако упориште комунистичких партија, а сузбијање таквих идеја је једино било могуће уз брз економски и привредни опоравак помоћу страног капитала који је омогућавао добар животни стандард. Нема сумње да су идеје уједињене Европе највише ишле у прилог Немцима. Разбијена Немачка је претрпела највећа разарања, привреда је била скоро потпуно уништена, а цео народ је носио бреме нацистичког периода. Кроз уједињење са западним суседима уз политичку и економску подршку Сједињених Америчких Држава, Западна Немачка је могла да оствари своје циљеве који су подразумевали: излазак из моралне, политичке и економске изолације; смањење контроле од стране држава савезница из Другог светског рата; стицање националне суверености и отварање могућности за поновним уједињењем немачке државе и народа. Италија је имала мешавину проблема са којима су се такође суочавале и Француска и Немачка, а које је могла да превазиђе кроз интеграцију са западноевропским државама. Италија је после рата носила терет поражене изоловане фашистичке државе, а на унутрашњем политичком плану је имала проблема са снажним комунистичким покретом. Земље Бенелукса које су након рата остале без својих колонија и тржишта, а такође су се нашле у опасности да

⁸⁹ Вукадиновић Радован, Милета Влатко, *Европа иза угла*, ИП Аугуст Цесарец Загреб, Загреб, 1990, стр. 39.

буду преплављене снагом Немачке и Француске привреде, једини излаз за своју економску експанзију су виделе у уједињеној Европи отвореног тржишта у којој сви имају једнаке шансе. Није тешко закључити да су се у послератним годинама сви могући интереси САД и западноевропских земаља, једноставно, поклопили.

За организовање расподеле помоћи предвиђене Маршаловим планом, 1947. године је основана Организација за европску економску сарадњу, ова организација је наставила своје деловање и после Маршаловог програма кроз унапређење економске сарадње и трговине између западноевропских земаља, а касније је деловање проширено и на све остале некомунистичке светске државе. После стварања својеврсне царинске уније од стране Холандије, Белгије и Луксембурга 1. јануара 1948. године, познатије као Бенелукс, долази до стварања нових организација које су све више повезивале земље Западне Европе.

Циљ Сједињених Америчких Држава је у годинама нових позиционирања на простору Европе био да се западноевропске земље што пре уједине и развију сарадњу на економском, безбедносном и војном плану. Француска је почела да се поставља као вођа нове уједињене Европе, па је тако у Паризу 18. априла 1951. године дошло до оснивања Европске заједнице за угљ и челик. Оснивачи ове организације су биле: Француска, Западна Немачка, Италија, Холандија, Луксембург и Белгија. Велика Британија је овог пута остала по страни, јер није сматрала једну такву организацију превише битном да би се она одмах укључила. Циљ организације је био да се државе међусобно договарају по питању производње и дистрибуције ове две сировине и да се формирају институције које би тим процесима управљале. „Висока управа је била тело надржавног карактера, са овлашћењима да утиче на две привредне гране у свим земљама чланицама. У структури одлучивања постојао је Савет министара, као саветодавна скупштина, те Суд правде; међутим, Висока управа је била главни орган за доношење одлука.“⁹⁰ Управо се ова одлика постојања наднационалних органа ове организације није допала Британцима који су свакако истицали да Велика Британија није првенствено европска држава.

Француска покреће иницијативу о стварању заједничке армије западноевропских држава са циљем да се Западној Немачкој онемогући формирање сопствених самосталних оружаних снага. За заједничке војне снаге би био задужен европски министар одбране

⁹⁰ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатаић“, Нови Сад, 2011, стр. 19.

којег би на дужност постављало неко заједничко европско тело у виду скупштине. Идеја се 1952. године у Лондону спроводи у дело стварањем Европске одбрамбене заједнице⁹¹ чији су документ потписале чланице Европске заједнице за угаљ и челик. Велика Британија се и по питању ове организације и даље држала по страни сматрајући да је овакав вид одбрамбене организације непотребан и да све земље треба да теже НАТО савезу. Француска се није слагала са ставом Британаца, јер су атлантске интеграције подразумевале да Немци имају право на сопствену независну војску, што је Франуској очито веома сметало, јер она у том случају не би имала никакву контролу над немачким војним јачањем. Оваква организација је предвиђала заједничку одбрану и војску чланица која би била састављена од свих јединица изнад ранга бригаде, а те јединице би биле под командом институција ЕОЗ. До формирања ЕОЗ није дошло из разлога што је развој НАТО пакта узео замаха, па би дошло до двојности у погледу командовања и ресурса што је значило компликацију функционисања, а други разлог је био тај што су се државе осећале несигурним за своју националну безбедност, ако би им се изузеле из система одбране јединице које су биле предвиђене за функционисање ЕОЗ. Убрзо је постало јасно да је у Западној Европи дошло до сучељавања ставова по питању заједничке безбедности и да су се створила два правца размишљања која су се косила један с другим, један стриктно европски и други атлантски. Пошто је заједнички утицај САД и Британије био јачи од Француског погледа на западноевропску одбрану и питање немачке војске, било је јасно да је ЕОЗ само пролазни механизам који је тек требало да се развија. Такође је обема странама постало јасно да се уједињење Западне Европе не може свести само на две привредне гране и заједничку војску, већ да је поред тога потребна и заједничка унутрашња, а посебно спољна политика. Наредних година идеја Француске коју је заговарао Шарл де Гол је била да се створи западноевропска конфедерација која би поред шест чланица Европске заједнице за угаљ и челик укључивала и Велику Британију. Овакав вид политичке заједнице би укључивао и заједничку војску која би имала мешовити генералштаб и заједничку команду и инфраструктуру, јер је сматрано да одбрана Западне Европе не сме зависити од Сједињених Америчких Држава. Земље већ удружене шесторке су се залагале за идеју о уједињеној Европи у облику Европске политичке заједнице која би функционисала преко наднационалних институција и која би

⁹¹ Европска одбрамбена заједница – ЕОЗ;

настала на темељима две већ створене организације. Ове државе су биле спремне да предају суверенитет над одбраном и двома привредним гранама (угаљ и челик) једној таквој заједници која би имала свој суд, парламент, извршно веће, веће министара и привредно-друштвено веће које би имало саветодавни карактер. Велика Британија се наставила противити таквом облику европског уједињења што је, на крају, ипак поколебало остале државе да се одлучније прихвате стварању таквог пројекта уз сумњу да британско противљење значи уједно и америчко. Епилог свега је било одбацивање стварања ЕОЗ и Европске политичке заједнице од стране француског парламента 30. августа 1954. године, што је показало да Западна Европа није била спремна да сарађује на војном и политичком плану, већ само када је била у питању економија.

2.4.1. Париски и Мастрихтски уговор

Пошто су покушаји уједињења на западу Европе крајем лета 1954. године били на ивици пропасти, Сједињене Америчке Државе, којима се журило да се дође што пре до интеграције западноевропских држава, су запретиле да ће оне све своје ресурсе преусмерити на економско и војно јачање Западне Немачке. Такав развој ситуације већ не би ишао у прилог ни Британији, тако да је управо Велика Британија постала главни европски иницијатор новог облика уједињења. Захваљујући Уговору о изменама и допунама Бриселског уговора, у Паризу је 23. октобра 1954. године формирана Западноевропска унија.⁹² Овим уговором уклоњени су антинемачки ставови, организација добија нови назив и нове чланице – Италију и Западну Немачку. Организација у свом саставу има Савет и Секретаријат са седиштем у Лондону (до 1993. када ће седиште бити премештено у Брисел) и Парламентарну скупштину у Паризу, као главне институције. Ова организација од самог старта искључује формирање сопствених одбрамбених снага, а водећу војноодбрамбену улогу препушта НАТО пакту. У самом уговору је постојала одредба о „непожељности удвостручавања војне структуре ЗЕУ са НАТО,“ чиме ЗЕУ ставља до знања да је спремна да се ослони на војне капацитете НАТО пакта. Овим НАТО постаје кровна организација система одбране Западне Европе, а војноодбрамбени апарат земаља ЗЕУ се у потпуности интегрисао у НАТО. У наредном периоду, током Хладног

⁹² Западноевропска унија – ЗЕУ;

рата, када је одбрана била у питању, улога ЗЕУ се сводила на политичке и безбедносне дискусије и саветовања у оквиру Савеза, углавном, око финансијских питања везаних за одбрану.

Први конкретан потез по питању безбедности је учешће земаља ЗЕУ у обезбеђивању теретних бродова који су евентуално могли бити угрожени током Иранско-ирачког рата 1987. године. Следећи корак који ЗЕУ предузима ка унапређењу безбедности је формирање Института за безбедносне студије Западноевропске уније 1989. године, са седиштем у Паризу, чему је претходило проширење Уније новим чланицама, пошто су примљене Португал и Шпанија. Даље проширење се наставило и закључило пријемом Грчке 1992. године. Ови потези ЗЕУ су значајни, јер су показали жељу земаља ЗЕУ ка осамостаљивању од НАТО и САД у војнобезбедносном смислу и спремност за самостално упуштање у решавање безбедносних питања и изазова на простору Европе. Иако су направљени први значајни кораци ка осамостаљивању од НАТО и САД, даљи учинак у решавању проблема на простору Европе током турбулентних деведесетих година 20. века остао је занемарљив и даље у сенци САД и НАТО-а који су и даље имали јак утицај на решавање безбедносних питања.

По завршетку Хладног рата, у Европи је дошло до значајног умањења напетости у безбедносном погледу, што је довело до тога да оснивачи Европске уније⁹³ почну све више да размишљају о смањењу утицаја НАТО и САД у Европи. Проблем је био то што се водеће чланице нису у потпуности слагале по том питању, наиме, Велика Британија је остала привржена НАТО-у и ставу о препуштању безбедности Европе тој организацији, док су Немачка и Француска сматрале да ЕУ треба да има независну безбедносну политику. „У широким расправама током припрема за конституисање ЕУ превладали су ставови о потреби њеног комплетирања са одговарајућом заједничком спољном и безбедносном политиком. Уговором о ЕУ, усвојеним у Мастрихту 1992, дефинисано је да се ЕУ заснива на три стуба (области) заједничких интереса: европским заједницама, заједничкој спољној и безбедносној политици и праву и унутрашњим пословима.“⁹⁴

Поред Уговора о ЕУ усвојена је и Декларација о Западноевропској унији. Усвајање Одредбе и Декларације представља основу свих даљих европских одбрамбено-

⁹³ Европска унија – ЕУ;

⁹⁴ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 104.

безбедносних питања, надлежности ЗЕУ и односа ЗЕУ и ЕУ са другим организацијама које имају утицај на Европу у безбедносном и одбрамбеном смислу (УН, НАТО, ОЕБС). У Уговору о Европској унији Западноевропска унија је означена као саставни део развоја ЕУ која има улогу у обрађивању и спровођењу одлука ЕУ које имају одбрамбени карактер. Такође, Уговор о ЕУ не ограничава односе и сарадњу ЗЕУ са другим безбедносно-одбрамбеним организацијама, ако је све у складу са интересима ЕУ. Декларација ЗЕУ од јула 1992. године успоставила је улогу и односе ЗЕУ са ЕУ и НАТО. Конкретно, што се безбедности тиче, дефинисано је да се чланице ЗЕУ обавезују да ће градити безбедносни и одбрамбени идентитет унутар ЕУ и НАТО. Петерсбершком декларацијом 19. јуна 1992. године ЗЕУ добија три нове групе задатака: 1. хуманитарни и задаци спасавања; 2. одржавање мира; 3. задаци борбених јединица у управљању кризама. Овом декларацијом НАТО и даље задржава улогу главног одбрамбеног механизма Западне Европе, али такође дефинише развој војних способности ЗЕУ да може самостално да учествује у решавању безбедносних питања која су ван домашаја НАТО. На састанцима Савета ЗЕУ у Кирсбергу и Луксембургу 1992. године дефинишу се права и обавезе земаља које имају статусе посматрача и придружених чланица, а такође се уводи и нова категорија статуса појединих држава - „придружени партнери”, што је 1999. године довело до тога да ЗЕУ чине 28 чланица распоређених у различитим нивоима. После свих ових одлука у ЗЕУ су се почели предузимати кораци развоја оперативних капацитета и способности које су омогућиле извршавање задатака који су прописани у Петерсбургу. Ти кораци су подразумевали стављање потребних војних капацитета на располагање ЗЕУ који би били организовани на мултинационалној и мултисервисној основи. Прво што је урађено је формирање Планског одељења ЗЕУ од стране Савета ЗЕУ које је представљало јединицу за планирање евентуалних операција ЗЕУ и вођење прегледа „Снага одговора” (FAWEU – *Forces Answerable to WEU*). FAWEU су представљале оружане снаге које би у случају потребе за ангажовањем земље чланице ЗЕУ ставиле на располагање Унији. Ове оружане снаге које би биле стављене под ЗЕУ, истовремено су биле у саставу и НАТО снага, с тим што је НАТО имао предност у одлучивању о употреби тих снага. Баш због тога, било је потребно усагласити употребу тих јединица, како не би дошло до забуна и двојности командовања. Ове процедуре усаглашавања разрађене су заједнички од стране Савета ЗЕУ и Северноатлантског савета. На крају, оружане снаге ЗЕУ чинили су: Еврокорпус, Еурофор и Еуромафор.

Еврокорпус (*European Corps* – EUROCORPS) је формиран од стране Белгије, Француске, Луксембурга, Шпаније и Немачке 1992. године. Предвиђено је да се ова јединица у максималној попуњености састоји од око 50.000 људи чији би састав чиниле команда и јединице (борбене, за подршку и обезбеђење подршке). Ове јединице су представљале део сталних мултинационалних снага ЗЕУ за извршавање задатака Уније и за учешће у колективној одбрани НАТО-а. Еурофор (EUROFOR) јединица замишљена да извршава задатке као снаге за брзо реаговање у склопу НАТО и за извршавање задатака договорених у Петерсбургу под окриљем ЗЕУ, али уз претходну сагласност НАТО-а. Лисабонском декларацијом 1995. године одлучено је да ову јединицу јачине четири бригаде од по 5000 људи сачине медитеранске државе Француска, Италија, Португалија и Шпанија.

Еуромафор (EUROMAFOR) су јединице за чије је формирање такође одлучено у Лисабону 1995. године и оне су представљале поморске снаге јачине око 15.000 људи и 70 бродова, састављене од војних капацитета поменутих медитеранских чланица ЗЕУ и имале су двојаку улогу, као део НАТО јединица и за извршавање задатака ЗЕУ у координацији са НАТО штабом.

Као што се могло закључити на основу раније доношених одлука, ни ове јединице нису дошле до изражаја у решавању својих задатака због компликованих процедура са НАТО штабовима и појаве двојности командовања. Једина ситуација у којој су ове снаге самостално имале неку своју примену је учешће Еуромафора у контроли санкција против Савезне Републике Југославије и спречавања нелегалне трговине на мору. Углавном су ове јединице употребљаване у НАТО операцијама и извршавању задатака тог пакта у кризним подручјима у Европи, посебно током ратова на простору СФРЈ.

Сарадња између НАТО и ЗЕУ је постала интензивнија после састанка савета ЗЕУ и НАТО у мају 1992. године, на којем одлучено да генерални секретар ЗЕУ учествује на министарским састанцима Северноатлантског савета и учешће генералног секретара НАТО на министарским састанцима ЗЕУ четири пута годишње, а по потреби и више. Потписан је и Споразум о безбедности између НАТО и ЗЕУ који је омогућио размену обавештајних података, а састављањем Меморандума о разумевању између два савета ових организација омогућен је приступ интегрисаним системима комуникације НАТО. Блиска сарадња је настављена и на самиту НАТО у Бриселу 1994. када је НАТО дао

подршку ЗЕУ у развоју Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета⁹⁵, чиме је учшврћен НАТО у Европи, а државама ЗЕУ омогућено да предузму већу одговорност по питању европске безбедности. НАТО је на овом самиту одобрио стављање на располагање својих средстава ЗЕУ за оне операције које ЗЕУ буде предузимала у циљу европске безбедности из разлога да би се избегло дуплирање командних и штабних структура две организације, али се НАТО у старту оградио од појаве тог дуплирања евентуалним порастом амбиција безбедносних структура ЗЕУ, тако што је одлучено да свако стављање НАТО капацитета на располагање ЗЕУ мора бити прво одобрено од стране НАТО-а. Конкретизација ових одлука извршена је на састанку министара одбране и спољних послова 1996. године у Берлину, усвајањем Берлинске одлуке којом је потврђена подршка јачању НАТО пакта јачањем европских безбедносних способности. Такође је 1997. године у Мадриду пружена подршка од стране НАТО савеза развоју Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета.

Када се подвуче црта на активности ЗЕУ по питању одбране и безбедности у овом временском периоду, може се закључити да су кораци интензивирани, али конкретнијих потеза није било што је довело до тога да су се све активности ЗЕУ опет свеле на оперативно-декларативне. Северноатлантски савез је све време гушио покушаје стицања већих овлашћења од стране ЗЕУ држећи је на тај начин у подређеном положају и задржавајући своју позицију као главне оружане силе у Западној Европи.

2.4.2. Уговор из Амстердама

У новембру 1997. године долази до потписивања Амстердамског уговора на самиту ЕУ који је обухватио промене Уговора о ЕУ које се односе на област заједничке спољне и безбедносне политике⁹⁶ ЕУ и улогу и значај ЗЕУ. Промена је дошла, јер су од 1992. године, када је потписан Мастрихтски уговор (Уговор о ЕУ), уочени бројни недостаци у међуинституционалним односима и одлучивању између ЗЕУ и ЕУ, и због потребе ЕУ за ефикаснијом заједничком спољном и безбедносном политиком, као и неких економских питања као што су унутарекономска интеграција и смањење броја незапослених унутар ЕУ.

⁹⁵ Европски безбедносни и одбрамбени идентитет – ЕБОИ;

⁹⁶ Заједничка спољна и безбедносна политика – ЗСБП;

„Амстердамским уговором задржани су основни циљеви ЗСБП, а делимична иновација извршена је само у погледу начина и носилаца њиховог остваривања. Тако је у члану 12. (Глава V Амстердамског уговора о ЕУ) одређено да ће се постављени циљеви ЗСБП реализовати: утврђивањем начела и општих смерница; доношењем заједничких стратегија; усвајањем заједничких акција и ставова и јачањем институционалне сарадње између чланица у вођењу спољне и безбедносне политике. У члану 13. истиче се да Савет ЕУ дефинише принципе и опште правце ЗСБП и одлучује о заједничкој стратегији коју ће Унија применити у оним областима где чланице имају заједничке интересе од изузетног значаја.“⁹⁷ Високи представник ЕУ за спољну и безбедносну политику као орган за координацију наступа ЕУ у спољној и безбедносној политици је и најзначајнија новина у овом уговору.

Епилог састављања и потписивања овог Уговора је да је њиме потврђено да ЗЕУ има улогу као интегрални део развоја ЕУ и подстакнут је бржи развој оперативних способности ЗЕУ за извршење задатака предвиђених уговором из Петерсбурга. Ипак, и приликом састављања овог уговора, долазило је до несугласица међу државама чланицама, пошто су се Велика Британија и Данска противиле моменталној одлуци о интегрисању ЗЕУ и ЕУ овим уговором. Због тога у уговору стоји то да „ЗЕУ треба да подржи успостављање европског оквира безбедносно-одбрамбене политике ЕУ, док Унија треба да подстиче блиске институционалне односе са ЗЕУ.“⁹⁸ У Анексу Амстердамског уговора пише да је ЗЕУ интегрални део ЕУ и да ЗЕУ обезбеђује ЕУ оперативним способностима у реализацији задатака прописаних Уговором из Петерсберга и чини основу развоја безбедносно-одбрамбеног идентитета НАТО-а. Амстердамским уговором су такође донете и одлуке о јачању сарадње ЕУ и ЗЕУ, на тај начин што су усклађена председавања унијама шестомесечним ротацијама. У Ерфруту 1997. је Савет ЕУ одобрио укључење војних снага и земаља посматрача ЗЕУ у снаге одређене за извршење задатака из Петерсберга, што је конкретно овом одлуком омогућено усаглашавање са плановима НАТО-а о проширењу на источноевропске државе. На крају, ни овим уговорима и одлукама нису превазиђени проблеми који су се раније јављали у погледу јачања безбедносно-одбрамбених механизма и способности ЗЕУ за извршење „Петерсбершких

⁹⁷ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 113.

⁹⁸ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 113.

задатака." Тако да су у наредним годинама европске земље наставиле са радом на том пољу, формирањем нових институција и средстава европске безбедносно-одбрамбене политике.

Агресија НАТО пакта на Савезну Републику Југославију је била кључна за опстанак ЗЕУ и само је убрзала процес останка ЕУ као главне међународне организације европских држава у политичком, безбедносном и економском смислу. Ова агресија је само доказала да је ЗЕУ била неспособна за хватање у коштац са безбедносним проблемима на тлу Европе и показала огромну зависност од САД и НАТО пакта и војно-организациону заосталост за њима. Такође, „одлуке Савета ЕУ о успостављању европске безбедносне и одбрамбене политике ЕУ – трансфер капацитета ЗЕУ у надлежност органа и тела ЗСБП/ЕБОП⁹⁹ ЕУ и ширење зоне колективне одбране Алијансе на исток – пријем Пољске, Чешке и Мађарске у чланство НАТО,¹⁰⁰ били су одлучујући за даљу судбину ЗЕУ. Јуна 1999. године одржан је самит ЕУ у Келну на којем су лидери земаља ЕУ закључили да ЗЕУ не може да се носи са безбедносним изазовима и интересима ЕУ, па су тако дали подршку развоју Европске безбедносно-одбрамбене политике (ЕБОП) у оквиру ЗСБП ЕУ. Следећи корак је уследио већ крајем године, када је у Хелсинкију донета одлука о изградњи војнобезбедносних способности ЕУ и дата је подршка заједничкој спољној и безбедносној политици ЕУ. На том састанку је утврђено које војне снаге ЕУ треба да има на свом располагању, одлучено је да се формирају нова заједничка војна и политичко-безбедносна тела која ће спроводити развој војних способности европских снага и реализацију ЕБОП. У Португалу су 28. фебруара 2000. године министри одбране земаља чланица подржали одлуке о безбедности из Хелсинкија, а у Ници септембра 2000. године донете су одлуке да се командно-планске структуре ЗЕУ пренесу у надлежност ЕУ до краја те године. У Марсеју 2000. године Савет ЗЕУ је потврдио завршетак првог циклуса укидања ЗЕУ и препуштање надлежности и капацитета Европској унији. Последња институција ЗЕУ, била је Група за наоружање која је престала са радом у мају 2005. године када су њени капацитети прешли у надлежност органа Европске организације за одбрану.

⁹⁹ Европска безбедносно-одбрамбена политика – ЕБОП;

¹⁰⁰ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 114.

2.5. Европска унија

Европска унија данас представља међународну наднационалну организацију коју чине двадесет осам европских држава, са тежњом ка даљем увећавању броја својих чланица у будућности. Европска унија је, тренутно, врхунац уједињене Европе чији су први кораци начињени после Другог светског рата стварањем разних облика безбедносних и економских заједница. Европска унија уз помоћ својих закона и наднационалних органа омогућава на свом простору јединствено тржиште и слободан проток капитала, роба, људи и услуга. Европска унија има своје циљеве и вредности:

„Европска унија има следеће циљеве:

- промоција мира, својих вредности и добробит својих грађана;
- гаранција слободе, сигурности и правде без унутрашњих граница;
- одрживи развој на темељу уравнотеженог економског раста и стабилности цена, високо конкурентна тржишна економија с пуном запосленošћу и друштвеним напретком, и заштита околине;
- борба против социјалне искључености и дискриминације;
- промоција научног и технолошког напретка;
- јачање економске, социјалне и територијалне повезаности, те солидарност међу државама чланицама;
- поштовање богате културне и језичке различитости;
- успостављање економске и монетарне уније чија је валута еуро.

Вредности:

- људско достојанство;
- слобода;
- демократија;
- једнакост;
- владавина права;
- људска права.¹⁰¹

¹⁰¹ Goals and values of the EU: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en

Европска унија данас као заједница чини скоро једну трећину учешћа у светском бруто домаћем производу, дефинисана је као: федерација када су у питању пољопривреда, трговина, заштита животне средине и монетарни односи; по питању економске, унутрашње и социјалне политике функционише као конфедерација; а на плану спољне политике делује као међународна организација у којој живи скоро пола милијарде становника. Пут који је ова организација прешла од трговачког система до економског и политичког система је био дуготрајан и нимало једноставан.

2.5.1. Европска економска заједница

Земље Бенелукса су 1955. године покренуле иницијативу за потребама даљег развоја европског уједињења који је подразумевао стварање царинске уније са јединственим тржиштем. Поводом те иницијативе, министри спољних послова држава чланица Европске заједнице за угаљ и челик састали су се исте године у Месини како би разматрали о облику нове европске заједнице. У октобру 1955. године долази до стварања Комитета акције за Сједињене Државе Европе који су сачињавале разне европске политичке групације, у оквиру овог комитета дошло се до става да ће удружена Европа морати да почива на наднационалним федералним институцијама које би по принципу централизма омогућавале заједничко деловање. Западна Европа је већ крајем педесетих година успела уз помоћ америчког капитала и унутрашње економске и привредне сарадње да стане на ноге, укупни друштвени производ је драстично повећан, индустрија је ојачала и животни стандард људи је порастао. У Риму 1957. године потписивањем Римских уговора омогућено је формирање Европске економске заједнице¹⁰² и Европске агенције за атомску енергију – Еуратом, које су почеле да функционишу од 1. јануара 1958. године. „Римски уговори који су постали темељ новог европског заједништва предвиђали су:

- стварање заједничког тржишта путем поступног ликвидирања царинских баријера и других ограничења унутар интегрисаног подручја и стварање заједничке царинске тарифе у трговинским односима са светом,
- осигурање слободног кретања људи, услуга и капитала на читавом подручју Заједнице,

¹⁰² Европска економска заједница – ЕЕЗ;

- стварање специјалних услова за пољопривреду шест земаља чланица и јединственог пољопривредног тржишта,
- израда заједничке транспортне, привредно-трговинске и социјалне политике,
- придруживање Заједници колонијалних и зависних подручја којима управљају државе чланице Заједнице.

Уговор о формирању западноевропског центра за мирнодопско коришћење атомске енергије Еуратом предвиђао је:

- развој атомске енергије у мирне сврхе,
- осигурање сировина и атомског горива државама чланицама,
- помоћ и сарадња у реализацији кључних инвестиција,
- контрола коришћења горива,
- стварање заједничких прописа о заштити здравља и сигурности запослених у атомским постројењима.¹⁰³

Европску економску заједницу и Еуратом чиниле су шест чланица Европске заједнице за угаљ и челик, Велика Британија није била заинтересована за овакав вид удруживања из разлога, јер су сматрале да такав тип заједнице није одржив на дуже стазе и да је европском уједињавању потребнија зона слободне трговине која би проширила тржиште изван територије земаља чланица Европске заједнице за угаљ и челик. Споразум о формирању Европског удружења слободне трговине (ЕФТА)¹⁰⁴ потписан је у Стокхолму 4. јануара 1960. године од стране: Велике Британије, Аустрије, Норвешке, Португалије, Данске, Шведске и Швајцарске. Британци су убрзо пожелели да се тржиште ЕФТА-е прошири, а то је било могуће једино уз приступање ЕЕЗ и тако је дошло до тога да Велика Британија у јулу 1961. званично ипак затражи пријем у ЕЕЗ, заједно са Данском, Републиком Ирском и Норвешком. Оваквом приступу се највише противила Француска, јер се осећала угроженом из разлога што би укључивање скандинавских земаља и Велике Британије појачало конкуренцију у оквиру зоне коју Француска не би могла да испрати, па би на тај начин изгубила улогу економске силе у оквиру организације. Друго страховање Де Гола се заснивало на томе што је сматрао да би британски улазак у Заједницу значио повећавање америчког утицаја на ЕЕЗ. Британска идеја је убрзо постала одбачена, тиме

¹⁰³ Вукадиновић Радован, Милета Влатко, *Европа иза угла*, ИП Аугуст Цесарец Загреб, Загреб, 1990, стр. 86-87.

¹⁰⁴ European Free Trade Association – EFTA;

што је кандидатура одбијена стављањем вета од стране Француске, па се тако наставило са развијањем ЕЕЗ која је добила своје органе у виду:

1. Већа министара које је имало главну улогу у доношењу одлука, а које је уједно преко министара спољних послова представљало владе држава чланица;

2. Комисије, тј. Високе власти, која је представљала административни колегијални орган чије су чланове бирале владе чланица на основу консензуса. Улога Комисије је да припрема већину одлука за Веће и да оне одлуке које Веће не усвоји, Комисија може да измени и поново поднесе Већу. Чланови Комисије су били независни од влада које су их бирале, а то је омогућавало да чланови доносе одлуке изван утицаја својих влада чиме би се интереси ЕЕЗ стављали испред интереса држава из којих би чланови долазили. Рад Комисије је контролисао Парламент, а легалност њених одлука Суд;

3. Суда Европске заједнице чија је улога да осигура поштовање права и спровођење одредби Уговора и да даје мишљење и пресуђује по питању свих обавезујућих одлука које су донете од стране Већа или Комисије. Уговор је предвиђао да Суду жалбу могу да поднесу све државе чланице ЕЕЗ, Веће, Комисија и сва правна и физичка лица са простора ЕЕЗ;

4. Скупштине, од 1962. Европски парламент, чије су чланове бирали национални парламенти, а од 1979. године чланови, који су окупљени око својих политичких партија, бирају се путем општих и непосредних избора. Када су у питању одлуке које Парламент може да донесе, оне се огледају у непосредном деловању, када делује на основу одредби Уговора које му предвиђају учествовање у раду ЕЕЗ и доношење одлука у оквиру ње, и посредном деловању када контролише остале органе ЕЕЗ што му омогућава да утиче на делатност тих органа. С обзиром да мишљења Парламента нису обавезујућа, он свакако може вршити притисак на органе ЕЕЗ;

5. Помоћни органи који могу бити везани за одређени орган или су самостални саветодавног, помоћног или административног карактера.

На привредном плану ЕЕЗ је имала за циљ да што пре достигне развој двеју великих сила, пре свега САД, за којима је у старту заостајала, а то је једино било могуће удруженим привредним деловањем. Период друге половине 20. века обележила је и деколонизација трећег света. Европска економска заједница је, схватајући да је процес губитка колонија у новонасталим условима немогуће зауставити, одлучила да тај процес што је могуће више успори и да уз помоћ разних политичких и економских средстава и

потеза задржи контролу над земљама трећег света. Економско уједињавање држава у оквиру ЕЕЗ убрзо је почела да прати и иницијатива о политичком уједињењу коју су покренуле Француска и Италија у јуну 1959. године, након чега је у наредном периоду одржан низ састанака представника чланица који су водили даљем развоју ове идеје. До договора о успостављању политичког уједињења дошло је на састанку шефова влада земаља чланица 1961. године, на састанку је договорено да се план политичког уједињења повери тадашњем француском амбасадору у Данској. Пошто се Де Гол бојао наднационализације ЕЕЗ која би довела до слабљења француског утицаја у тој заједници, Фуше је, уз очигледан Де Голов утицај, направио и представио два плана који су недвосмислено ишли у корист Француских ставова када су позиције држава у оквиру ЕЕЗ у питању. „Овде су се показале знатне разлике између великих и малих чланица, о снази гласа, те о жељи да се не изгуби идентитет земаља-чланица и да се не оствари доминантност великих земаља. Предлози нису били усвојени, али су се шефови влада договорили о својим редовним састанцима, везаним за договарања око најважнијих политичких тема.”¹⁰⁵ Исте године је и Грчка затражила пријем у ЕЕЗ, а наредне године и Шпанија. Грчкој је чланство суспендовано 1967. године због доласка војне хунте на власт, док је шпански захтев одбијен 1964. године, јер Франков¹⁰⁶ режим није био демократичан. На плану политичког функционисања ЕЕЗ током шездесетих година било је много несугласица, цео тај период је обележило француско, или боље речено Де Голово, опирање препуштању органима Заједнице да буду изнад одлука влада. Пошто је у оквиру Заједнице било оних који су подржавали идеју да Комисија буде главни иницијатор политике ЕЕЗ, Француска је на такве иницијативе одговарала отвореним сукобом са високим представницима Заједнице, па је дошло чак и до тога да је Француска искључила своје представнике из рада ЕЕЗ шест месеци током 1965. године. До компромиса у неслагању је дошло почетком 1966. када је у Луксембургу договорено да свака држава чланица има право вета на сваку битну одлуку у оквиру Заједнице. На спољном плану током седме деценије двадесетог века дошло је до тржишног отварања према Африци,

¹⁰⁵ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић”, Нови Сад, 2011, стр. 22.

¹⁰⁶ Франциско Франко (1892-1975) је био шпански генерал и фашистички диктатор који је на чело државе дошао након грађанског рата који је изазвао неуспелим пучем. Шпанијом је владао од 1939. године све до своје смрти 1975. године. Остао је упамћен као диктатор који је сурово прогонио политичке противнике, угњетавао националне мањине у Шпанији, али и као владар који је спровео економске реформе у држави које су извеле Шпанију из реда неразвијених земаља;

одржаване су конференције које су омогућавале, за почетак бившим колонијама, а затим и остатку Африке, бесцарински приступ својих производа европском тржишту и финансијским фондовима. Кључни проблем у ЕЕЗ, када је економија у питању, била је пољопривреда, из разлога, јер је та грана привреде била ослонац француске економије. Проблем је био што је Француска ЕЕЗ видела као велико тржиште на којем је могла да пласира своје пољопривредне производе, док су се остале чланице бојале да би отварањем сопствених тржишта према француским пољопривредним производима угрозиле сопствену пољопривредну производњу. Зато је Заједничка пољопривредна политика (САР)¹⁰⁷ била тема о којој се најдуже преговарало у оквиру ЕЕЗ, пошто су основни прописи од стране Већа формулисани почетком 1962. године, а тек после седам година, 1969. одобрени су предлози за финансирање пољопривредне политике. Те исте године, током Хашке конференције, донете су и одлуке о: формирању сопствених средстава ЕЕЗ и ширењу буџета Парламента; проширењу Заједнице; стварању економске и монетарне уније; почетку писања извештаја који би дефинисао како би спољна политика Заједнице требало да функционише. Након одласка са власти Шарла де Гола 1969. године односи у оквиру ЕЕЗ нису више били толико напети, Немци су почели да врше притисак на новог Француског председника Помпиду¹⁰⁸ да се сложи са проширењем Заједнице. Пошто је Француска заузела попустљивији став, Помпиду је одлучио да повуче Француски вето на проширење Заједнице, тако да су захтеви Данске, Ирске, Норвешке и Велике Британије из 1967. усвојени 1969. године, па су преговори о приступању могли да започну већ наредне године. Наравно, ни ови преговори нису текли баш глатко, највише проблема је било са Великом Британијом која није желела тако лако да се одрекне својих бенефита које је имала у трговини са земљама Комонвелта, а такође је било и великог отпора од стране конзервативних политичких струја које су пристале на учлањење тек када је са Заједницом договорено да Британија има мање издатке за заједнички буџет од осталих чланица, док је Норвешка на јесен 1972. године одустала од чланства после референдума на којем је норвешки народ одбио чланство у ЕЕЗ. Наредних година је било неколико криза у оквиру функционисања Заједнице пошто је током седамдесетих година дошло до нафтне кризе у свету која је проузроковала економске проблеме у свим државама, па тако ти проблеми

¹⁰⁷ *Common Agricultural Policy – САР*;

¹⁰⁸ Жорж Помпиду (1911-1974) је био француски политичар који је обављао премијерску функцију у периоду 1962-1968. и наследио је Шарла де Гола на место председника Француске 20. јуна 1969. године чију функцију је обављао до 2. априла 1974. године;

нису заобишли ни чланице ЕЕЗ. Велика Британија је, опет, кочила усаглашавање заједничке политике Заједнице, јер није желела да постигне договор са осталим чланицама посебно када је била у питању заједничка енергетска политика у том периоду и улагање у заједничку касу. Да би повратила своја средства, Велика Британија је почела да врши притисак да се формира Европски фонд за регионални развој који је и формиран 1975. године, а чији су, касније, највећи корисници управо били Британци, заједно са Италијом и Ирском. Исте године је формиран и Европски савет¹⁰⁹ који је осмишљен да се у оквиру њега састају шефови држава чланица, или министара спољних послова, заједно са председником Европске комисије где би заједно дискутовали о проблемима везаним за заједничку спољну и унутрашњу политику ЕЕЗ. Британија убрзо, 1977. године, добија свог председника Комисије, Роја Џенкинса који је одмах почео да заговара идеје монетарне политике Заједнице, па захваљујући њему, 1979. године оснива се Европски монетарни систем¹¹⁰ са јединственом валутом ЕКИ¹¹¹ чије је стварање имало за циљ да стабилизује курсеве валута у земљама Заједнице и који је омогућавао да се курсеве прилагођавају променама на тржишту. ЕМС је у пракси спречавао појаву да када би валуте неких чланица изгубиле вредност, аутоматски би јачале валуте других земаља, што у трговинској размени значи да земљама са слабом валутом увоз постаје тежи, а земљама са јачом валутом извоз, због односа пада и раста цена. И поред тога што је британски представник био тај који је створио овакав систем, Британија је ушла у ЕМС тек 1990. године. Период седамдесетих је обележио и велики пораст броја незапослених у оквиру ЕЕЗ, али такође и ширење сарадње са земљама ван Заједнице што је омогућило смањивање царинских намета са тим земљама и потписивање уговора о слободној трговини. Заједница је проширила своју сарадњу на све континенте, једино договора није било са земљама СЕВ, изузев Румуније, са којима су први уговори били закључени тек у другој половини осамдесетих година доласком Горбачова на чело Совјетског Савеза. Током осамдесетих година долази до проширења ЕЕЗ, као нове чланице примљене су прво Грчка 1981. године, а затим заједно Шпанија и Португалија 1. јануара 1986. године. Турска је поднела захтев 1987. године и до данас има статус кандидата. Заједницу су и осамдесетих година притискали заједнички проблеми и они које је износила Велика

¹⁰⁹ Европски савет (енг. *European Council*) не треба мешати са Саветом Европске уније (енг. *Council of the European Union*) и Саветом Европе (енг. *Council of Europe*), јер су то три различите организације;

¹¹⁰ Европски монетарни систем – ЕМС;

¹¹¹ ЕКИ од *ECU - European Currency Unit*;

Британија. Нова влада под вођством Маргарет Тачер¹¹² је сматрала да Британија превише новца даје за заједнички буџет Заједнице, да прескупо плаћа увоз хране и да премало средстава добија од Заједничке пољопривредне политике. Сви проблеми који су оптерећивали ЕЕЗ, поред британских, у том периоду попут буџетских проблема који су ишли на уштрб издвајања новца за буџет Заједничке пољопривредне политике, затим проблема везаних за институције Заједнице за које је сматрано да су преспоре у доношењу одлука везаних за ЕЕЗ и да слабо преузимају одговорност, и постојања баријера по питању јединства Заједнице када се говорило о стварању заједничког тржишта, решени су мање-више успешно разним самитима и договорима који су постигнути. Да би се сви проблеми превазишли, било је потребно учинити неке промене у односу на Римски уговор, који је очигледно имао својих мањкавости, како би неке обавезе чланица биле јасније. Дошло је до ревизије Римског уговора усвајањем Јединственог европског акта у Луксембургу 17. фебруара и Хагу 26. фебруара 1986. године. Јединствени европски акт је „допунио одредбе Римског уговора и омогућио стварање заједничког тржишта, са роком до 1992. године, ојачао улогу Европског парламента, поспешио одлучивање унутар Савета министара, где је уведено правило одлучивања квалификованом већином. Њиме су уведене и нове области сарадње (технолошки развој и истраживања, заштита животне средине и социјална политика). На основу овог акта створена је позиција за активну сарадњу држава-чланица у домену спољне политике (Европска политичка сарадња), као и сарадња у области монетарне политике...”¹¹³ Период промена у оквиру Заједнице обележила је Комисија предвођена француским политичарем Делором¹¹⁴, за време његовог председавања Комисијом учињено је доста на даљој интеграцији ЕЕЗ. Дакле, једно од првих достигнућа Комисије је било усвајање Јединственог европског акта, затим је дошло до усвајања пакета мера којим се дошло до сређивања средстава Комисије, контроле пољопривредних расхода и побољшан је начин обезбеђивања средстава за истраживања и структуралне фондове. У Бриселу је почетком 1988. године постигнут договор о чвршћем начину финансирања буџета Заједнице, пошто су пољопривредни расходи у том периоду били превелики, уведена је строжија контрола расхода у том пољу када је производња

¹¹² Маргарет Тачер (1925-2013) премијерка Велике Британије од 4. маја 1979. до 28. новембра 1990. године;

¹¹³ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић”, Нови Сад, 2011, стр. 28.

¹¹⁴ Жак Лусјен Жан Делор је француски политичар и министар финансија у Француској (1981-1984) који је био председник европске Комисије у пет мандата од 1985. до 1995. године;

била у питању, договорено је да се структурални фондови Заједнице удвоструче и да се више пажње посвети економски неразвијенијим регионима у оквиру ЕЕЗ. Делор је заслужан и за иницирање стварања монтарне уније у Европи око чијег договора је дошло 1991. године када је план представљен у три фазе:

1. слободан проток капитала између држава ЕЕЗ;
2. зближавање економских политика држава чланица и јачање сарадње између њихових централних банака које би постале независне;
3. постепено увођење заједничке валуте у државама чланицама и спровођење заједничке монетарне политике под окриљем Европске централне банке.

Крај осамдесетих је обележио пад комунизма у Европи. Већина, у том тренутку, бивших социјалистичких земаља је као свој спољнополитички циљ поставило приступање Европској економској заједници. Заједница је одмах пружила програме помоћи широм Источне и Централне Европе и потписивала уговоре о придруживању са многим бившим чланицама Варшавског уговора који су укључивали разне облике помоћи и сарадње и, наравно, улазак капитала земаља чланица ЕЕЗ у те државе и давање кредита у чију сврху је основана Европска банка за обнову и развој са тадашњим почетним буџетом од 10 милијарди долара. Током 1990. године дошло је до уједињења Немачке чиме је територија Источне Немачке постала прва територија ВУ која је ушла у Заједницу, исте те године, нешто раније, потписана је Шенгенска конвенција која је допунила Шенгенски уговор¹¹⁵, а којом су потпуно укинуте граничне контроле између држава потписница и којом је обезбеђена заједничка визна политика. Исте те године су захтев за чланство поднели Кипар и Малта. Током Делоровог председавања Комисијом угабан је пут за стварање Европске уније, а то је озваничено одобравањем Уговора о Европској унији, познатом као Мастрихтски уговор, седмог фебруара 1992. године. Ни овај договор није прошао без противљења Велике Британије чији су посланици у британском парламенту одбили да се тај уговор потпише из разлога што они нису желели да се спроводе социјалне одредбе уговора, пошто се „Британија не осећа у потпуности као део Европске заједнице.” Уговором је предвиђено да Унија почива на три стуба: 1. Европска заједница (термин „економска” је избачен пошто се нове проширене надлежности Заједнице нису тицале

¹¹⁵ Шенгенски уговор је споразум потписан изван организације Европске економске заједнице који је омогућавао грађанима држава потписница (Белгија, Француска, Западна Немачка, Луксембург и Холандија) да се слободно крећу без показивања путних и личних исправа. Уговор је потписан 14. јуна 1985. поред места Шенген у Луксембургу;

стриктно економских); 2. Заједничка спољна и безбедносна политика; 3. Сарадња у области унутрашњих послова и правосуђа. Уговор је ступио на снагу 1. новембра 1993. године.

2.5.2. Европска унија од Мастрихта до данас

Мастрихтским уговором међу народима који су живели на дотадашњем простору ЕЕЗ остварено је чвршће јединство и започет је потпуно нови период процеса европске интеграције. Пред Европском унијом су постављени јасни циљеви:

1. потреба да се оснује економска и монетарна унија, за чији циљ је постављен крај 1999. године;
2. увођење јединствене заједничке валуте;
3. успостављање заједничке спољне, безбедносне и одбрамбене политике и одбране;
4. договор о сарадњи у областима унутрашњих послова и правосуђа.

Европски савет се 1993. године састао у Копенхагену током чијег заседања су успостављени критеријуми (Копенхагенски критеријуми или тзв. Бела књига) који дефинишу које критеријуме држава мора да испуни да би се придружила ЕУ: 1. политички критеријум – држава мора имати демократске институције које прихватају политичке циљеве Уније и гарантују владавину права и поштовање људских права и слобода и права мањина; 2. економски критеријум – у држави мора постојати тржишна економија која је способна да се носи притисцима конкуренције и тржишних снага у оквиру ЕУ; 3. правни критеријум – усвајање свих правних норми које важе у Унији. Чланство предвиђа способност државе које се кандидује за пријем да преузме обавезе чланства укључујући поштовање циљева политичке, економске и монетарне уније. Прве земље које су испуниле ове критеријуме су биле Аустрија, Финска и Шведска које су се 1995. године придружиле ЕУ. Пре тога, годину дана раније, био је још један покушај Норвешке да се придружи Унији, организован је референдум у тој земљи и народ Норвешке је приступање на референдуму одбио, али то није спречило Норвешку, Исланд и Лихтенштајн да се придруже Европском економском простору. Европски економски простор је настао 1. јануара 1994. године споразумом између организације ЕФТА и Европске уније чиме је

омогућено да земље чланице ЕФТА¹¹⁶ учествују у јединственом слободном тржишту на простору ЕУ, без приступања Унији. Овај договор није важио за Швајцарску која је на сличан начин повезана са ЕУ посебним билатералним споразумом. У Мадриду је у децембру 1995. године одржано заседање Европског савета на којем је донета одлука да се уведе нова валута под именом евро која ће заменити дотадашњу ЕКИ валуту од 1. јануара 1999. Прве европске земље које су поднеле захтев за пријем након новог проширења ЕУ биле су Мађарска и Пољска, после њих убрзо и балтичке државе Литванија, Естонија и Летонија, затим и Словачка, Чешка, Бугарска, Румунија и једна од бивших југословенских република – Словенија. Европска комисија је била та која је процењивала који кандидати су заслужили да се са њима отпочну преговори о приступању, па су на основу њених препорука преговори 1998. започети са Кипром, Естонијом, Мађарском, Пољском и Словенијом, а до 2000. године и са осталим кандидатима. Почети преговора са новим кандидатима поставили су нова питања пред челницима ЕУ по питању њеног функционисања у будућности када до званичних проширења буде долазило, јер су нове чланице доносиле и нове проблеме са собом, а дилеме су према Душку Радосављевићу и Николини Матијевић биле следеће:

„ - хоће ли Савет министара доносити одлуке већином гласова, јер је скоро немогуће постићи сагласност са 15 чланица;

- како пондерисати гласове у Савету министара и спречити да удружене мале земље не прегласају велике земље, са много бројнијим становништвом; такође, како спречити ситуацију да мањина блокира одлуке већине;
- величина Комисије – да ли свака чланица треба да има комесара;
- да ли правосуђе и полиција тзв. „трећи стуб“ ЕУ, остају ствар међувладиних консултација, или потпадају под надлежност институција ЕУ;
- како активности из „другог стуба“ (безбедносна и спољна политика), које су такође ствар међувладиних консултација учинити плодноснијим.“¹¹⁷

Иако је у почетку било доста несугласица и расправа између чланица, међу којима је очекивано предњачила Британија, до одређених договора је дошло у Амстердаму 1997. године када је потписан Уговор којим је измењен Уговор из Мاستрихта. На основу новог

¹¹⁶ У том периоду чланице ЕФТА су биле Исланд, Норвешка, Швајцарска, Финска, Аустрија и Шведска. Аустрија, Финска и Шведска су напустиле ЕФТА након приступања ЕУ;

¹¹⁷ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатаић“, Нови Сад, 2011, стр. 32.

уговора чланице ЕУ су се договориле да пренесу одређена овлашћења својих влада на Европски парламент, та овлашћења односила су се на различите области, као што је: доношење закона о имиграцији; усвајање кривичних и грађанских закона; доношење заједничке спољне и безбедносне политике; примена институционалне политике за проширење за нове чланице. Уговор је омогућавао и да се нека држава чланица суспендује из процеса доношења одлука, Шенгенски споразум је уврштен у уговор, као и социјални протокол, а као циљ Уније постављена је борба за већим запослењем. Амстердамски уговор је изменио и допунио многе друге уговоре који су потписивани још од Римског, укључујући уговоре Европске заједнице за угаљ и челик и ЕУРАТОМ, такође је установио нове принципе и одговорност по питању спољне и безбедносне политике Уније, где је Унији омогућено да шири своје вредности у ближе и даљем окружењу и да ради на заштити својих интереса. Новина по питању спољне политике је и увођење Високог представника који би представљао политику изван ЕУ заједно са председницима Већа и Комисије. Уговор је омогућио и да државе чланице саме остварују још ближу сарадњу између себе, Парламенту су дата већа овлашћења по питању утицаја на председника Комисије који би морао да добије поверење Парламента да би могао да врши своју функцију. Али у Амстердаму није дошло до договора, око вероватно кључног питања – како ће изгледати ЕУ након новог проширења. Током 1999. године долази до избора нове Комисије, пошто је претходна поднела оставку након корупцијског скандала у којем су учествовали њени представници, одржан је састанак Европског савета том приликом у Берлину марта месеца. На том истом састанку је изгласан буџет Уније за период од наредне године до 2006. и дошло се до закључка да су ЕУ потребне нове реформе. У Ници је у децембру 2000. године одржан самит који су пратили велики улични немири, незадовољни демонстранти, који су се тих дана сукобљавали са полицијом желећи да прекину самит, желели су да укажу на проблеме незапослености у Унији и угрожена права радника, тражили су већу социјалну правду и Повељу о основним правима. На улицама су тих дана демонстрирали незадовољни радници, антиглобалисти и баскијски и корзикански националисти. Главна тема овог самита је била око које у Амстердаму није дошло до договора, проширење ЕУ новим чланицама и облик Уније и начин на који ће њене институције функционисати од тог тренутка. На самиту је требало бити одлучено о темпу даљег проширења Уније, каква ће бити равнотежа моћи између старих (великих) и нових (малих) чланица и да ли ће се ЕУ као таква поделити на моћне и оне са ограниченом

моћи. По питању функционисања институција западне вође су морале да одлуче колико далеко ће ићи са ускраћивањем права вета у корист гласања са квалификованом већином и да ли ће глас сваке земље у проширеној Унији имати исту тежину. Проблем се јављао и по питању Комисије која би новим проширењем постала преобимна са великим бројем чланова што би отежало процес доношења одлука, зато се појавила идеја о „скраћивању” Комисије. Сви ови проблеми су притискали европске политичаре и они су морали пажљиво да доносе одлуку око свих тих питања, јер су пре свега пазили да неком својом одлуком не угрозе националне интересе својих држава. Током самита је долазило до сукоба мишљења европских политичара, мање чланице су се бојале да би новим реформама по питању гласања у Комисији оне биле стављене у подређен положај, јер би око сваког питања које не би ишло у њихову корист биле прегласаване од стране великих. Мале земље су пропагирале став да свака чланица треба да има само по једног члана Комисије. Преговори су трајали пет дана уз доста тензија, пошто су мање чланице претиле напуштањем самита што би довело до пропасти, на крају је ипак дошло до одређених закључака:

- донет је став о реформи Комисије; од 2005. године свака земља-чланица ће имати само по једног члана Комисије, односно, веће земље остају без другог члана;
- у Европском савету ће се гласати већински, при чему ће свака држава-чланица имати одређен број гласова; одлуке које се доносе морају имати већину гласова и држава и становника;
- није нађено решење за проширење опсега одлука које ће Европски савет доносити већином гласова;
- извршена је нова расподела места у Европском парламенту, заснована на новој реалности, с тим да је дошло до потцењивања тежине гласова нових чланица;
- вето је укинут, осим у питањима спољне политике и питања безбедности.¹¹⁸

Након састанка уследило је потписивање Уговора у Ници 26. фебруара 2001. године, који је допунио претходне уговоре који су потписани у оквиру Уније и овај Уговор је дефинисао да ће договори постигнути у Ници крајем претходне године бити примењивани ступањем на снагу овог уговора 1. фебруара 2003. године. По питању броја

¹¹⁸ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатаић”, Нови Сад, 2011, стр. 34.

гласова у Европском савету дефинисаним Уговором, то је изгледало овако: Немачка, Велика Британија, Француска и Италија – 29; Шпанија – 27; Холандија – 13; Грчка, Белгија и Португалија – 12; Шведска и Аустрија 10; Данска, Финска, Република Ирска -7; Луксембург – 4. Што се тиче састава Комисије, Уговор предвиђа да се, када тренутној Комисији истекне мандат (1. јануар 2005. године), ускрати по један члан Британији, Немачкој, Италији и Шпанији и да се, када након ширења ЕУ у будућности број чланица достигне број 27, бира мањи број чланова Комисије од 27, а тада би Европски савет утврђивао редослед ротације чланова Комисије како би се мењале државе које би у том телу имале своје представнике. Европски парламент је реформисан на тај начин да он има већу тежину по питању представљања грађана Уније у односу на Европски савет и смањен је број представника држава у Парламенту, свима осим Немачкој. Дошло је и до реформе судског система, најзначајнија одлука је да је омогућено Европском суду правде да сам формира нова већа по потреби, а такође му је и повећан број чланова. Крајем 2001. у Лакену крај Брисела у оквиру Европског савета дошло је до успостављања посебног тела – Конвенција о будућности Европе, познатог као Европска конвенција. Задатак овог скупа, који је започео са радом у фебруару наредне године, је био да осмисли и изради нацрт о Уставу Европске уније. Устав је Унији био потребан како би се озваничило настојање њених званичника о тежњама ка демократскијој, ефикаснијој и транспарентнијој Унији. Конвенција је на овом задатку радила наредне три године да би 18. јуна 2004. Устав Европске уније био усвојен, а потписан је у Риму 29. октобра исте године од стране представника 25 земаља чланица. У међувремену, током рада Конвенције, ЕУ је дочекала ново проширење, 1. маја 2004. године нове чланице Уније постале су: Чешка, Естонија, Летонија, Литванија, Пољска, Малта, Кипар, Мађарска, Словачка и Словенија. Већину старих чланица је ово проширење плашило због реалне опасности по њих изазване појавом миграната за које се очекивало да ће кренути у потрагу за послом и бољим животом које су те земље могле да им пруже. Да је страх заиста постојао довољно говори податак да су своје тржиште рада за становнике нових чланица отвориле само Британија, којој је због „економског бума“ у том периоду била потребна додатна радна снага, Република Ирска и Шведска, остале чланице су или забраниле или ограничиле долазак радника из новоприкључених земаља. На самом почетку је било прилично изражено да становници тих десет земаља нису имали већину права као становници „старијих“ чланица.

Што се тиче самог устава, он је требало да укине и замени све дотадашње уговоре и њихове измене који су склопљени и који су чинили темеље европског уједињења. Устав је састављен од четири дела које прате разне декларације и акти, а све то написано у оквиру 448 чланова што чини Устав ЕУ опширним сложеним документом. Преамбула Устава се односи на вредности на којима почива Унија, тиче се њене историје и наслеђа и какве су тенденције Уније. **Први део** се, углавном, бави политиком ЕУ и њеним институцијама и састоји се од девет глава: Дефиниција и циљеви Уније; Основна права и држављанство Уније; Компетенције Уније; Институције и тела Уније; Остваривање компетенција Уније; Демократски живот Уније; Финансије Уније; Унија и суседи; Чланство Уније. Прва глава се односи на приврженост Уније њеним основним вредностима (права, слободе, демократија), на оно шта она нуди својим грађанима (правда, сигурност, једнакост, социјална држава, очување животне средине, запосленост, економски и технолошки развој и напредак). Такође, у овом делу устава, пише се о промоцији друштвене, територијалне и економске уједињености, али исто тако и о културним и језичким различитостима. По питању међународне политике, Унија се одређује према тежњама за светски мир, за очување људских и међународног права, итд. Поново су дефинисани симболи Уније – застава и химна, као и новчана јединица – евро и празник Дан Европе – 9. Мај. Друга глава говори о основним правима грађана ЕУ и гарантује их, а која су дефинисана у оквиру раније донете Повеље о основним правима. Права и обавезе држављана Уније које Устав гарантује су право на слободу кретања, бирачко право (првенствено се мисли на изборе за Европски парламент и изборе за институције у оквиру саме државе), право на дипломатску и конзуларну заштиту изван Уније и права на слободу употребе језика било које од чланица и петиција Европском парламенту и обраћање заштитнику грађана и свим осталим институцијама Уније. Држављанство грађана је двојно, јер је сваки грађанин у оквиру Уније истовременом грађанин и Европске уније и државе чланице из које долази. Опште одредбе о надлежностима Уније дефинисане су у трећој глави првог дела, за чије остваривање постоје принципи солидарности и супсидијарности¹¹⁹. Надлежности Уније су подељене у три групе, прву групу чине искључиве надлежности, затим оне које су подељене на нивоу Унија-држава чланица, и надлежност по принципу координације када

¹¹⁹ Принцип супсидијарности је принцип према којем Европска унија не предузима радње, осим ако оне нису делотворније од радњи предузетих на нивоу државе чланице, регије или локалне самоуправе. Циљ принципа супсидијарности је да осигура ефикасно доношење одлука на нивоу што ближе грађанима;

су у питању одређене области. Поред надлежности Уније по питању закључивања међународних уговора, она је искључиво надлежна и за: унутрашња питања царинске уније; функционисање тржишта у оквиру ЕУ; монетарну политику држава које користе евро као основну валуту; заједничку комерцијалну политику; очување биолошких ресурса у територијалним водама земаља чланица. Оне надлежности које Унија дели са њеним чланицама су: „интерно тржиште; социјална политика; економска, друштвена и територијална кохезија; пољопривреда и рибарство; животна средина; заштита потрошача; трансевропске мреже; енергетика; подручје слободе, сигурности и права; те заједничко старање о јавном здрављу.“¹²⁰ А области у којима се врши координација између земаља у оквиру ЕУ су: „заштита и унапређење здравља људи; индустрија; култура; образовање; старање о младима и професионално усавршавање; цивилна заштита; те административна кооперација.“¹²¹ О институцијама и неким прелазним решењима по питању институционалног функционисања Уније до ступања на снагу Устава разрађено је у оквиру четврте главе. У овој глави је име Савета Европске уније промењено у Савет министара Европске уније што није битно променило улогу овог тела које оно има као најауторитативнији орган ЕУ, јер он заједно са Парламентом обавља законодавну и буџетску функцију, закључује међународне уговоре у име ЕУ, на основу смерница Европског савета доноси одлуке везане за спровођење заједничке спољне и безбедносне политике, координише сарадњу између националних судова и полиција у кривичним питањима, а уједно је супериорнији у односу на Европски парламент, јер сам иницира политику Уније и консензусом доноси одлуке око најважнијих питања. Савет се састоји од министара држава чланица који су добили мандат да преузимају обавезе у име својих држава. Саветом председавају представници држава из којих долазе по принципу равноправне ротације, а који ротирају на сваких шест месеци. Парламент чине 750 посланика из свих држава чланица са раније одређеним бројем истих из сваке од њих, а који се бирају на сваких пет година на непосредним изборима широм ЕУ. Одлуке у оквиру парламента се доносе већином присутних посланика, а кворум у парламенту се одређује пословником који парламент усвоји. Многи Савет министара мешају са Европским саветом који чине председници или премијери држава чланица, председник Европског

¹²⁰ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић“, Нови Сад, 2011, стр. 94.

¹²¹ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић“, Нови Сад, 2011, стр. 94.

савета и председник Европске комисије, а Министар спољних послова ЕУ има саветодавну улогу током учешћа у раду овог органа. Улога Европског савета је: „даје политичке смернице за рад других органа; одлучује о кључним питањима о којима није могло на нижем нивоу; доноси најважније политичке одлуке; координира рад органа ЕУ нарочито у вези са спољном и безбедносном политиком и политиком проширења.“¹²²

Предвиђено је да се Европски савет састаје на свака три месеца и да своје одлуке доноси консензусом, њиме председава Председник Европског савета којег бира Савет и чији мандат траје две и по године уз могућност продужетка на још један мандат. Председник Европског савета руководи радом и подноси извештај Парламенту након сваког заседања и он представља ЕУ у оквиру питања заједничке спољне и безбедносне политике, с тим што нема право мешања у оне послове којима се бави Министар спољних послова ЕУ. Орган којем је предвиђено Уставом да има извршну функцију је Европска комисија. Састав Комисије чине по један представник сваке државе Уније и председник Комисије и Министар спољних послова Европске уније. Њен мандат је пет година, али је предвиђено да се након истека мандата тадашње актуелне Комисије број чланова нове смањи за једну трећину у односу на број држава чланица, а од тада би се замена чланова Комисије вршила равноправном ротацијом. Задатак Комисије, према Уставу, је да унапређује опште интересе ЕУ и да предузима иницијативе везане за њих, руководи разним програмима Уније, извршава буџет, стара се да се Устав примењује на целој територији Уније, представља Европску унију у иностранству, предлаже законске акте Уније и за свој рад одговара Европском парламенту. Кандидата за новог председника Комисије Европском парламенту предлаже Европски савет да би га Парламент већином гласова могао потврдити. Председник руководи радом Комисије, поставља потпредседнике Комисије (изузев министра спољних послова којег именује Европска комисија) и разрешава дужности, тј. тражи оставке чланова Комисије, ако је то потребно. И листа кандидата за чланове Комисије, а које препоручују државе чланице, се усваја од стране Европског савета. Устав дефинише и постојање саветодавних органа Уније као испомоћ у раду Европског парламента, Европске Комисије и Европског савета, као што су Комитет региона и Економско-социјални комитет. Од осталих институција у оквиру Европске уније, Устав је прописао и постојање судског система који се састоји од Суда правде,

¹²² ЕУ и локална самоуправа: <http://www.skgo.org/strane/57>

Високог суда и специјализованих судова. Централна банка Европе која води монетарну политику ЕУ заједно са централним банкама чланица и Европска инвестициона банка су још неке од додатних институција Уније. Основу **другог дела** Устава чини Повеља основних права Европске уније која дефинише основна права, слободе и дужности грађана Европске уније. Ова Повеља је обавезујућа за све органе, институције, организације и грађане ЕУ и у њој су обрађена: права и слободе грађана у ужем смислу; политичка права и слободе; социјално-економска права; права пред судом; једнакост пред законом; слободе медија и информација; слободе окупљања; забрана дискриминације по било ком основу; право азила; права детета; посебна права инвалида; право старих на достојан живот; права радника; право на здравље; заштита потрошача; право на заштиту животне средине; право на социјално осигурање; бирачко право; право на живот које искључује постојање смртне казне на територији ЕУ; право на образовање; и многа друга права и слободе. **Трећи део** Устава је под називом „Политике и деловање Уније” и он представља најопширнији део Устава Европске уније, јер уређује политику Уније и њено деловање у одређеним областима. Овај део је подељен на главе и поглавља у којима се понављају неки ставови који су већ поменути у претходним деловима, с тим што су овде ближе објашњени из политичког угла. Овим делом су уређене многе активности по питању унутрашње политике Уније, као што су економија, тржиште и његове односе у оквиру Уније, слободан проток људи, услуга и робе, као и многа друга решења економско-политичког карактера. Посебан акценат је стављен на финансије, монетарну политику и запошљавање као део идеје „државе благостања”. Овим делом Устава обухваћене су многе друге области и оне које су већ поменуте раније, као што су: пољопривреда и рибарство; економска, социјална и територијална кохезија; животна средина; заштита потрошача; саобраћај; научни и технолошки развој; енергетика; слободе, сигурност и правосуђе; индустрија; култура; здравство; цивилна заштита... „У доста кратком **четвртном делу** садржане су опште и завршне одредбе... укидање ранијих уговора; сукцесија и правни континуитет; регионални поступак, упрошћен ревизиони поступак у односу на унутрашње политике и активности Европске уније; трајање, ратификација и ступање на снагу; и аутентични текстови и преводи.”¹²³

¹²³ Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатаћ”, Нови Сад, 2011, стр. 107.

Овај Устав јесте био значајан документ, јер је требало да представи уговор између свих чланица која је требало да обликује Европску унију као једну сложену државу. Али до примене Устава никада није дошло, иако су 29. октобра 2004. године 53 представника 25 држава чланица потписали споразум о примени Устава. Да би он ступио на снагу, требало је бити ратификован од сваке државе чланице појединачно, што се није догодило, јер су неке земље сазвале референдум по том питању на основу којег би донеле одлуку о ратификацији. Француска и Холандија су референдумом одбиле да ратификују Устав, док се у неким земљама референдум није ни одржао иако је претходно био најављен, као у случају Велике Британије, Данске, Републике Ирске, Португалије и Пољске. Тако да је судбина Устава већ била решена половином 2005. године, одржавањем првог референдума којим је он одбијен у Француској, а затим након неколико дана и у Холандији, што је значило да ће Устав отићи у прошлост. Судбина Устава је покренула групу бивших европских званичника да успоставе међувладину конференцију која би осмислила нови споразум који би био прихватљив за све државе ЕУ. Ова група позната под називом Амато група¹²⁴ први пут се састала у Риму у септембру 2006. године, а свој извештај о новом споразуму је представила 4. јуна. 2007. године. У извештају је писало да би нов споразум подразумевао измену Мастрихтског и Римског уговора, а Повеља основних права Европске уније би била обавезујућа, а заснивао би се на првом и четвртном делу суспендованог Устава Европске уније, док би се остале промене Устава заснивале на амандманима Римског уговора. Ове одлуке су довеле до потписивања новог реформског уговора ЕУ у Лисабону 13. децембра 2007. године. Битно је напоменути да се у међувремену, 1. јануара те године, Европска унија проширила, пошто су нове чланице постале Бугарска и Румунија, а чији су се грађани одмах суочили са мањком права од осталих чланица, а са тиме се суочавају и дан-данас пошто ни једна ни друга земља нису чланице Шенгенске зоне.

Службени назив Лисабонског уговора, који је још познат и под називом Реформски уговор, је „Уговор о изменама и допунама Уговора о стварању Европске уније и Уговора о стварању Европске економске заједнице“. Овај међународни споразум је ступио на снагу две године након потписивања држава чланица 1. децембра 2009. године, а након

¹²⁴ Амато група – званичан назив ове групе је био Акциони комитет за европску демократију (енг. *Action Committee for European Democracy*), а назив „Амато“ је добио по имену њеног најистакнутијег представника Ђулијана Амата, бившег италијанског председника владе.

ратификација свих чланица. Ни овај пут ратификације нису текле без расправа, нових захтева од стране држава и неуспелих референдума. Република Ирска је у јуну 2008. године одбацила споразум након неуспелог референдума, да би референдум био поновљен и успео почетком октобра наредне године након извесних уступака Републици Ирској у вези војне неутралности, абортуса, пореских стопа и броја комесара у Европској комисији. Чешка је последња чланица која је ратификовала уговор из разлога што је тражила да се у Повељи основних права дода одредба којом би се Чешка изузела из могућих захтева за повраћајем имовине Немаца и Мађара који су протерани из судетске области после Другог светског рата. Уговор је донео многе значајне промене по питању функционисања институција Уније, а посебно када су у питању права грађана Уније која су дефинисана у Повељи. Циљ Уговора је био да се побољша ефикасност институција Уније у доношењу и спровођењу одлука и да се повећа демократски легитимитет Уније. Институције ЕУ су према уговору следеће: Европски парламент, Европски савет, Савет Европске уније, Европска комисија, Ревизорски суд, Суд правде Европске уније и Европска централна банка. По питању институција, Уговор предвиђа да се у Савету министара у случају гласања пређе са принципа једногласности на принцип квалификоване већине када се ради о доношењу одлука по питању 50 политичких области, док принцип једногласности, тј. консензуса важи и даље за области као што су спољна политика, одбрана, култура, социјална питања и опорезивање. Парламент је новим уговором добио на снази када је у питању законодавство, он сада поседује дводомно законодавство заједно са Саветом министара. Лисабонским уговором је створена функција Председника Европског савета којег Европски савет бира и даје му двоипогодишњи мандат, а чија је улога, поред тога што представља ЕУ у свету, да председава и координише радом Европског савета, олакшава сарадњу са Комисијом и предаје извештај Парламенту након сваког заседања Савета. Високи представник Европске уније за спољне послове и безбедносну политику је још једна од функција осмишљених и створених Уговором која представља спој две раније функције – Високи представник за спољну заједничку и безбедносну политику и Повереник за спољне послове. И ову функцију именује Европски савет уз сагласност председника Европске комисије. Задатак Високог представника је да води заједничку спољну и безбедносну политику, председава Саветом спољних послова и један је од потпредседника у оквиру Европске комисије који је задужен за спољне послове. Високи представник се налази на челу Службе спољних послова која је једна од институција

створених Лисабонским уговором. Ова служба је настала спајањем канцеларија за спољне послове Европског савета и Европске комисије, а улога јој је да помаже Високом представнику у пословима које обавља током свог мандата и да уз то појача утицај Уније у свету доследнијом и ефикаснијом спољном политиком. Лисабонски уговор је Повељу основних права поставио као правно обавезујућу за све државе Уније (изузете су једино Велика Британија, Пољска и Чешка), а први пут је отворена могућност чланицама да иступе из ЕУ за шта је осмишљена и процедура. Још једна битна ствар коју је овај уговор донео је чињеница да Европска унија по питању проширења више није ограничавајућа на број чланица, као што је то било договорено у Ници да тај број буде 27. Новим уговором Италија је успела да издејствује да добије још једног представника у Савету министара како би се изједначила са Немачком, Француском и Великом Британијом које имају по 29 чланова.

Од како је Лисабонски уговор ступио на снагу, па и наредних година Европску унију су почеле да потресају кризе које и дан-данас трају у мањем или већем обиму, а свакако су утицале и утичу на односе у оквиру Уније. Крајем 2009. године Европску унију је погодила финансијска криза која је само последица економске кризе која је погодила цео свет још током 2008. године. Да је криза стигла у ЕУ постало је јасно када Грчка, Шпанија, Португалија, Република Ирска и Кипар нису више биле у стању да плаћају своје обавезе и дугове који су расли, већ су почеле да траже новац од ММФ-а, Европске централне банке и осталих богатијих чланица Уније. Пошто је почела да се шири паника кроз целу Унију да ће се криза са ових држава проширити на целу ЕУ и да ће то довести до пропасти евра као валуте, тј. еврозоне, министри финансија ЕУ су одлучили да формирају Европски фонд за спасавање и Европски механизам за спасавање који су као тела, тј. организације, обезбедили пакет финансијске помоћи у вредности од 750 милијарди евра за спас финансија угрожених чланица. Европска централна банка је такође обезбедила огромну количину јефтиних кредита како би се одржало кретање новца између банака ЕУ. Оваква реакција Уније је довела до тога да се до 2014. године криза смирила, а дугови и државни дефицити погођених држава су постали подношљиви. Али криза је оставила озбиљне последице по Унију, незапосленост је у неким земљама, као што су Грчка и Шпанија, достигла скоро 30 %, у периоду кризе у једанаест земаља је дошло до промене власти, неповерење између држава чланица је порасло, као и неповерење у саму Европску унију, десничарске и евроскептичне партије су почеле да јачају широм држава

ЕУ, па се таква ситуација преселила и у Европски парламент у којем данас глас евраскептика није занемарљив.

Сређином 2010. године, док је економска криза добијала своје обресе, Европску унију је почела да погађа још једна криза која и данас траје и која је до сада изазвала можда најдубље поделе у оквиру Уније, у питању је мигрантска криза. Мигрантска криза је узрокована великим миграцијама, у великој мери илегалним, становништва са простора Африке, Блиског Истока и Централне Азије, региона који су погођени ратовима и који су политички нестабилни, а у којима владају велика беда, сиромаштво и незапосленост. Људи са тих подручја су масовно кренули у потрагу за бољим животом, они из Африке поморским медитеранским путевима највише ка Италији, Шпанији и Турској, а они са Блиског Истока и из Централне Азије преко Турске и Балкана, ка Мађарској и Хрватској са циљем да стигну у најразвијеније земље Уније. Иако је Европска унија, позивајући се на Повељу, званично позитивно гледала на новонастале околности, осећајући се одговорном за збрињавање миграната, унутар саме Европе, тј. држава чланица појединачно, није дошло до подршке. Већина влада европских држава се осетила угроженим из различитих разлога: верских, социоекономских, културолошких. Немачка је чланица која је од самог почетка кризе показала спремност за решавање проблема уз налажење компромиса са државама које су се томе жестоко противиле, тако да је дошло до праве поделе у Унији и великих напетости које су се огледале у постављању барикада, ограда, гомилања војске и полиције на границама, пре свега Хрватске и Мађарске, и политичких препуцавања између европских званичника.

Поред свих проблема које су Европску унију погодили, она је дочекала ново проширење, од 2013. године Хрватска је постала нова, и за сад последња, чланица Уније. Иако још неке земље, пре свега балканске, међу којима је и Србија, као главни спољнополитички циљ имају приступање Европској унији и стекле су статус кандидата и приступиле преговорима, даље проширење Уније је веома неизвесно. Европска унија се данас налази пред новим реструктурирањем, њена будућност је неизвесна, и даље је потресају неки нови проблеми, као што је Брегзит, бави се старим који су и даље актуелни, као што је мигрантска криза, и осећа последице од економске кризе. Брегзит је појам који се везује за излазак Велике Британије из Европске уније, а који се односи на позивање Британије на члан 50. уговора о Европској унији који јој то омогућава. Грађани Велике Британије су у јуну 2016. године тесном већином изгласали напуштање Европске

уније. Влада тадашњег премијера Камерона¹²⁵ је поднела оставку, на чело владе је дошла Тереза Меј која је преузела задатак напуштања Уније. Велика Британија је приступила преговорима са ЕУ о напуштању, а који су отпочели 2017. године. Било је потребно да се усвоји договор о напуштању Уније, до чега је и дошло објављивањем Уговора о напуштању у новембру 2018. године, али за усвајање тог уговора од стране британског парламента премијерка није успела да обезбеди потребну већину. Неколико пута је тражено од стране Терезе Меј да се рок за излазак Британије продужи, пошто она није у неколико наврата успевала од парламента да добије подршку, тако да је будућност Брегзита и даље неизвесна, а сигурно је да ће напуштање Британије оставити велике последице по Унију и да она после Брегзита неће бити онаква каква је данас.

¹²⁵ Дејвид Камерон је био председник Владе Уједињеног Краљевства од 11. маја 2010. године до 13. јула 2016. године;

3. БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Безбедност Европске уније је још од времена њених изворних организација (Европска заједница за угљ и челик, Западноевропска унија, Европска одбрамбена заједница, Европска економска заједница...) зависила првенствено од односа великих сила чији су се интереси преклапали на њеном простору. Када су односи између Сједињених Америчких Држава и прво Совјетског Савеза, а затим Руске Федерације, били добри, или барем умерено добри, простор Европске уније је био миран, а када би дошло до хлађења односа и до затегнутости, таква атмосфера би се преносила на простор Европе. Како се Европска унија временом трудила да постане независнија у безбедносном смислу од НАТО-а и САД у мултиполарном свету, тако је она своје интересе и утицај почела да шири не само на европски простор који је био изван Уније, већ и ван европског континента, што се опет одражавало на безбедност Европске уније. Свака криза у свету, било да је она само политички сукоб унутар неке државе или неке две земље, или оружани сукоб, изазивала је реакцију Европске уније. Такве кризе, посебно оне које укључују ратове у подручјима Медитерана или Блиског Истока, представљале би претњу и остављале последице по Европску унију у безбедносном или економском смислу. Да би Унија узела учешће у управљању кризама и њиховом смиривању, као и очување безбедности сопственог простора и заштиту сопствених интереса, за то јој је било потребно да успостави сопствене безбедносне институције и структуре, систем уопште, и да сарађује са међународним организацијама и глобалним силама као што су САД, Русија и Кина.

3.1. Безбедносне организације Европске уније

Током деценија могли смо приметити да су западноевропске земље много тога чиниле и покушавале да створе сопствену војно-безбедносну организацију којом би стекле независност од НАТО пакта и САД-а, али није било успешне реализације конкретних идеја, НАТО снаге су и даље чиниле окосницу војне безбедности Уније. Завршетком

Хладног рата за Европску унију није постојала више опасност од агресије великих размера као што је то било у претходном периоду, али су се пред Европом појавили нови безбедносни ризици и изазови као што су тероризам, миграциона кретања из Африке и азијских земаља, организовани криминал, а можемо слободно рећи да је и енергетска зависност један од проблема са којима се ЕУ сусреће, а повезан је са безбедношћу. Европска унија је крајем 20. и почетком 21. века чврсто решила да започне процес јединственог деловања у спољној политици и процес изградње сопствених војних и цивилних безбедносних институција и организација. Грађански рат који је избио на простору Социјалистичке Федеративне Републике Југославије почетком деведесетих година је допринео да Европска унија схвати да политичко-дипломатске активности које је предузимала у покушају смиривања конфликта који су настали између југословенских република и унутар њих самих, а у чије избијање су неке државе чланице ЕУ индиректно и учествовале на почетку пружајући подршку одређеним сепаратистичким групама, нису дали задовољавајуће резултате и да Унија није способна да решава безбедносне кризе у Европи. Такав развој догађаја је довео до тога да се у ЕУ почне размишљати о развоју сопствених безбедносних способности.

3.1.1. Европска заједничка спољна и безбедносна политика

Вође Европске уније су током деведесетих година схватиле да је потребно да Унија има заједничко спољнополитичко и безбедносно деловање које би морали да прате одређени војнобезбедносни капацитети како би могла да се успешно суочава са кризама у Европи и свету и да ради на превенцији избијања нових криза, а у неким случајевима и да их изазове, ако је то у интересу Уније. Дакле, поред ратних сукоба на простору Југославије и у појединим бившим совјетским републикама, утицај на ЕУ су такође и имали и појава интереса Уније да: појача свој утицај у свету; шири своје вредности и свој облик демократије; појача учешће у очувању мира у свету; и да постане независнија од НАТО-а и Сједињених Америчких Држава у војном смислу. Пут до успостављања заједничке спољне и безбедносне политике није био лак и трајао је годинама, из разлога што је таква иницијатива представљала опасност по неке земље Уније, јер су на такву врсту договора гледале као на напад на свој суверенитет, јер су сматрале да су спољна

политика и безбедност искључиво суверено право сваке државе. Постојање Западноевропске уније је такође успоравало напредак ЗСБП, тј. посебно онај њен безбедносни део, јер је ЗЕУ представљала паралелну структуру оријентисана ка безбедносним областима са којом је било врло компликовано доћи до неке заједничке акције везане за безбедност. Поред тога, значајан чинилац је био НАТО савез на челу са САД којима није било у интересу да Европа постане независнија и уједињена што се тиче свог спољнополитичког и безбедносног деловања.

Мастрихтским уговором је озваничено успостављање заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ која је постала један од стубова Уније, а саму Унију усталичила као битан чинилац безбедности европског континента уз НАТО. Циљеви такве политике постављени су у уговору:

- „ - заштита заједничких вредности, основних интереса и независности Уније;
- јачање безбедности Уније и њених држава чланица у свим облицима;
- одржавање мира и јачање међународне безбедности, у складу са принципима Повеље Уједињених нација, као и начелима Завршног акта из Хелсинкија и циљевима Париске повеље;
- унапређивање међународне сарадње;
- развој и јачање демократије и правне државе, као и поштовање права човека и основних слобода.”¹²⁶

Даље, у уговору пише да Унија своје циљеве остварује успостављањем сталне сарадње између држава Уније и реализацијом заједничких акција у оним областима у којима чланице Уније имају своје заједничке интересе. Савет министара Европске уније је тај који се брине о поштовању принципа да државе међусобно поштују своју заједничку спољну и безбедносну политику и да не предузимају једностране акције које су супротне интересима Европске уније. Државе ЕУ су се уговором обавезале да ће вршити сталне консултације и да ће одржавати конференције на којима би се усаглашавали ставови и одлуке по питању ЗСБП, док би Савет министара утврђивао заједнички став када год би то било неопходно. У Мастрихтском уговору је корак по корак објашњено у члану J.3 какав је поступак институција ЕУ за усвајање неке заједничке акције када је у питању ЗСБП:

¹²⁶ Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЈП „Службени лист” СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 187.

„1) Савет одлучује, на основу општих смерница Европског савета, да ће неко питање бити предмет заједничке акције. Када Савет усвоји начелну одлуку о заједничкој акцији, он прецизно утврђује њен домашај, опште и посебне циљеве које поставља Унија у вођењу те акције, као и средства, поступке, услове и, ако је потребно, време за њену реализацију.

2) Савет утврђује питања о којима се одлуке доносе квалификованом већином у моменту усвајања заједничке акције, као и у свим фазама њене реализације.

За одлуке Савета које се доносе квалификованом већином, у складу са првим ставом, гласови чланова се пондеришу у складу са чланом 148. тачком 2. Уговора о оснивању Европске заједнице. Одлука је донета ако је предлог добио најмање педесет четири позитивна гласа од стране најмање осам чланица.

3) Ако се промене околности у вези с предметом заједничке акције, Савет поново разматра начела и циљеве који се односе на ту акцију и усваја неопходне одлуке. Све док Савет не донесе такву одлуку, заједничка акција се наставља.

4) Заједничке акције обавезују државе чланице у погледу заузимања њихових ставова и у њиховом деловању.

5) Држава чланица обавештава о сваком националном ставу или активности, што произлази из вођења заједничке акције, у року који омогућава да се, у случају потребе, обаве претходне консултације у Савету. Обавеза претходног обавештавања се не односи на мере које само представљају преношење одлука Савета на ниво државе чланице.

6) У случају хитног деловања због развоја неке ситуације, и када не постоји одлука Савета, државе чланице могу да донесу неопходне хитне мере, при чему воде рачуна о општим циљевима заједничке акције. Држава чланица која донесе такве мере одмах обавештава Савет.

7) У случају појаве већих тешкоћа у спровођењу заједничке акције, држава чланица о томе обавештава Савет. Савет о томе води расправу и тражи одговарајућа решења. Она не могу бити у супротности са утврђеним циљевима акције, нити нарушавати њену ефикасност.“¹²⁷

Даље, у Уговору, стоји да он неће реметити или ограничавати државе по питању обавеза око ЗСБП када су у питању обавезе које државе чланице већ имају у оквиру

¹²⁷ Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЈП „Службени лист” СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 188.

НАТО-а, па чак стоји и да када је у питању одбрана Уније, одлуке везане за одбрану не морају да се доносе већ предвиђеном процедуром из члана J.3. Председавајући Савета и Европски савет су кључни, према Уговору, у функционисању ЗСБП. Председавајући је тај који Унију заступа по питањима везаним за ЗСБП у иностранству, он је тај који спроводи одлуке, заједно са Комисијом врши информисање Парламента који сваке године расправља о напретку ЗСБП, председавајући такође може да сазове ванредно заседање Савета самоиницијативно или по захтеву Комисије када су у питању хитни случајеви везани за спољну политику и безбедност. А шта ЗСБП обухватају дефинисано је у тачки 1. члана J.4 Уговора: „Заједничка спољна и безбедносна политика обухвата сва питања која се односе на безбедност Европске уније, укључујући дугорочно дефинисање заједничке одбрамбене политике која би, у одговарајућем тренутку, могла да доведе до заједничке одбране.“¹²⁸

Амстердамским уговором области ЗСБП је дата већа улога и придодат јој је већи значај по питању безбедности Уније и њене одбране, тако да је ЗЕУ тада већ почела да се поставља у други план, а да ЗСБП преузима примат у свим областима безбедносне и спољне политике ЕУ и Уговором је дошло до институционалног јачања и сарадње између институција у Унији. Амстердамски уговор је омогућио ЗСБП као једном од стубова Европске уније ширу аутономију по питању предузимања акција, као на пример што би преко ЗСБП могле да се уведу економске санкције некој држави заобилазећи Комисију која је за тако нешто била надлежна у Унији, па чак је уговором постало и обавезно да Комисија подржи такве акције ЗСБП. Увођење функције Високог представника Уније за ЗСБП је посебно дало на значају заједничкој спољној и безбедносној политици Уније који је у свету представљао јединствен став Уније, а као подршка Представнику у вршењу дужности формирано је и посебно тело – Јединица за политику планирања и рано упозорење¹²⁹. Ратови на простору бивше Југославије, а посебно агресија НАТО-а на Савезну Републику Југославију, утицали су на Унију и на даљи развој ЗСБП из разлога што је недостатак војне силе Уније показао велике мањкавости у ефикасној примени ЗСБП. Такво падање у други план Уније као главни чинилац мира на простору Европе у

¹²⁸ Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЈП „Службени лист“ СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002. стр. 189.

¹²⁹ Јединица за политику планирања и рано упозорење – енг. *Policy Planning and Early Warning Unit*;

односу на НАТО довело је до тога да Француска и, по први пут, Британија почну да иницирају развој војних капацитета Европске уније.

Заседања Савета наредних година резултирали су потребом за усвајањем новог уговора у Ници који је ступио на снагу 2003. године којим је извршена промена неких одредаба Заједничке спољне и безбедносне политике од којих је кључна успостављање Европске безбедносно-одбрамбене политике којом је најављено укидање ЗЕУ. Формираним уговором у Ници тела и органи ЗСБП су проширени и усмерени на стварање ЕБОП, као што је реформа Политичког комитета Европске уније у Политичко-безбедносни комитет¹³⁰ Европске уније који је стављен под непосредну надлежност Савета уз чије би овлашћење овај орган доносио одлуке по питању акција око управљања кризама које би предузела Унија и пратио би међународну ситуацију која би се тичала ЗСБП Уније. Принцип ближе сарадње који је успостављен у Амстердаму пар година раније од Нице се односио и на стуб ЗСБП Уније, а новим уговором су упрошћене процедуре закључивања међународних уговора Уније.

Након неуспеха са Уставом ЕУ који је требало да Унију озваничи као међународног правног чиниоца и да легитимизује заједничку спољнодипломатску службу Европске уније, дошло је до стварања Лисабонског уговора. Лисабонски уговор је донео Унији оно што се Уставом није постигло – Европска унија је добила легитимитет у међународним односима, Унија је од Лисабона ојачала свој јединствени наступ у међународној дипломатији. Лисабонским уговором је ојачан спољни наступ Уније, а институције везане за ЗСБП су постале повезаније и функционалније, такође ојачани су у том тренутку већ постојећи органи и тела Уније и уведени су нови, као што су Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику и Председник Европског савета. Створен је нови инструмент намењен за спољно деловање, а то је Заједничка спољна акција Уније чији су заједнички циљеви са заједничком спољном политиком:

- очување вредности, основних интереса, безбедности, независности и интегритета Уније;
- учвршћивање и подржавање демократије, правне државе, права човека и принципа међународног права;

¹³⁰ Политичко-безбедносни комитет – ПБК;

- очување мира, спречавање конфликта и јачање међународне безбедности у складу са циљевима и принципима садржаним у Повељи Уједињених нација, као и принципима Завршног акта из Хелсинкија и Париске повеље, укључујући и оне које се односе на спољне границе;
- давање подршке дугорочном развоју на економском и социјалном плану, као и заштити животне средине у земљама у развоју, с циљем искорењивања сиромаштва;
- подстицање интеграције свих земаља у светску привреду, које укључује и постепено елиминисање препрека у међународној трговини;
- допринос разради међународних мера за очување и побољшање квалитета животне средине и дугорочног управљања светским природним ресурсима, с циљем осигурања дугорочног развоја;
- пружање помоћи становништву, државама и регионима суоченим са природним катастрофама или изазваним људским фактором;
- унапређење међународног система заснованог на појачаној мултилатералној сарадњи и добром вођењу светских послова.¹³¹

То да Европски савет утврђује интересе и циљеве спољне политике и акције, и да су Савет и Комисија одговорни за усаглашеност спољне политике, а да Високом представнику помоћ у обављању дужности пружа Европска служба за спољне послове, већ је описано у делу рада који се бави конкретно самим Лисабонским уговором. Савет је такође тај који усваја одлуке по питању неопходних заједничких међународних акција Уније, док даљу координацију врше Високи представник и министарства спољних послова чланица. Принцип ближе сарадње из Нице је новим уговором још више проширен, с тим да државе чланице о успостављању посебних веза невезаних за ЗСБП са другим чланицама морају прво да добију сагласност од стране Комисије, док оно што је везано за ЗСБП добијају од Савета Уније његовом једногласном сагласношћу. На овај начин су регулисани услови под којима чланице могу да развијају односе међу собом, тачније, ограничења нема, осим ако је нека сарадња у супротности са интересима Уније. И поред тога што је овим уговором дата чланицама као засебним субјектима у оквиру Европске уније већа одговорност и укљученост у процесу доношења одлуке по питању

¹³¹ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 188.

ЗСБП, сведоци смо да се нејединство око неких битних питања, посебно оних која би директно угрожавала интересе неке од чланица, неретко испољавало. Као пример такве појаве можемо навести нејединство држава чланица ЕУ око начина решавања проблема мигрантске кризе, затим пре тога, нејединствен став око нелегалног једностраног проглашења независности тзв. Републике Косова коју нису признале све чланице, и као можда најбитнији случај је увођење санкција Русији око којих и даље има много полемика и неслагања у оквиру Европске уније, тј. заједничке спољне и безбедносне политике.

3.1.2. Европска заједничка одбрамбена политика

„Европска безбедносна и одбрамбена политика је део (субполитика) заједничке спољне и безбедносне политике, настала као заједнички интерес чланица за јачањем аутономних војнобезбедносних способности ЕУ за управљање безбедносним кризама с циљем њеног поузданијег учешћа у очувању европске безбедности, значајнијег доприноса европској одбрани (заједно са партнерима) и снажније улоге и утицаја у међународној глобалној безбедности.“¹³²

Први конкретан корак Европске уније на путу ка формирању сопствених безбедносних, тј. војних снага је учињен на већ поменутом британско-француском самиту у Сент Малоу почетком децембра 1998. године на којем је донета Декларација о успостављању заједничких војнобезбедносних способности Уније. Иако су све земље Уније прихватиле овакву идеју, па чак и Британија, једино је Данска тражила изузеће и остала доследна ставовима наредних година. Декларацијом се захтевало до Европског савета да донесе одлуку о развоју Заједничке безбедносне и одбрамбене политике која би омогућила конкретно заједничко деловање Уније у свету у областима које се тичу одбране и безбедности. За тако нешто Декларација је предвиђала стварање заједничких војних снага подржаних сопственим средствима и инфраструктуром за активно учествовање у међународним кризама, што је НАТО, изненађујуће у том тренутку, отворено подржао. Већ наредне године декларацијом из Келна и Лондонском декларацијом исказане су одлучне намере ЕУ за стварање војних капацитета и спремност активирања будућих европских заједничких снага које би биле спремне за реакцију два месеца након избијања

¹³² Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 199.

евентуалне кризе за коју би Унија имала интересе. У том периоду, крајем 1999. године, у пропагирање идеја европских снага активно се укључила и Немачка. На овај начин земље ЕУ су желеле да се осигурају сопственом војном силом у случају да НАТО не буде имао интереса у укључивање у неки нови сукоб на европском тлу, а током агресије на Савезну Републику Југославију Европа је постала свесна суровог тактичко-технолошког заостатка за Сједињеним Америчким Државама. Током те 1999. године Келнском декларацијом је Савету Уније наложено да започне процес пребацивања војних капацитета и надлежности са ЗЕУ на Европску безбедносну и одбрамбену политику (ЕБОП) и да се формирају војно-политичка тела за потребе функционисања ЕБОП: Савет за спољне послове; Политичко-безбедносни комитет; Војни комитет; Војни штаб са ситуационим центром; помоћни органи и тела. Формирање ЕБОП Унији је обезбедило да постане самосталнија по питању сопствене безбедности и да допринесе заштити њених интереса изван граница Уније под паролом очувања светског мира и кроз управљање кризама, а уједно и да допринесе безбедности евроатлантског простора (разлог због којег је НАТО на почетку подржао овај пројекат). ЕБОП је за Европу представљао значај и када се радило о ефикасном и брзом организовању за операције спасавања и пружање помоћи цивилном становништву приликом природних и хуманитарних катастрофа. Крајем 1999. године у Хелсинкију је постављен циљ ЕБОП-а од стране Европског савета да до 2003. године све државе чланице ЕУ треба да ставе на располагање своје војне капацитете јачине 50.000-60.000 војника Европској унији за војне операције које би Унија изводила самостално, а за које НАТО претходно није заинтересован. Европски савет је тада такође одлучио да се у оквиру Савета формирају органи и тела који би омогућили функционалност Уније по питању ЕБОП, па су тако у фебруару 2000. формиран Политички и Војни комитет и Војни штаб. Предвиђено је да се око сваког ангажовања Уније у оквиру ЕБОП одрже прво консултације са НАТО савезом и да чланице НАТО које нису у Европској унији могу да учествују и дају свој допринос у управљању кризама Европској унији. Овиме је у ствари омогућено Сједињеним Америчким Државама да наставе свој утицај на безбедносну и спољну политику Европе, не дозвољавајући јој да стекне потпуну самосталност.

Током 2000. године урађено је доста тога по питању институција и органа из области ЕБОП, договорено је формирање заједничких поморско-транспортних капацитета Уније, што је био корак ка централизовању поморског и ваздухопловног транспорта снага ЕУ. Поред војних капацитета јачани су и цивилни капацитети стварањем Цивилног

комитета задуженог за невојно управљање кризама чије би учешће чланице узимале добровољно, исто као и у случају војног начина управљања кризама. Од цивилних снага за чије формирање је требало да буде одговоран управо Цивилни комитет, донете су одлуке о формирању полицијских снага (до 2003. године њихов број је требало да достигне 5.000 припадника), снага за владавину права, снага за цивилну администрацију и снага за цивилну заштиту. Све ове снаге биле су задужене да делују, свака у оквиру своје области и надлежности, на кризним подручјима. Полицијске снаге би одржавале ред и мир, снаге за владавину права би успостављале судски систем у кризним подручјима, снаге за цивилну администрацију би се бавиле успостављањем институција, а снаге за цивилну заштиту би непосредно пружале помоћ цивилима у угроженом подручју. На самитима Уније те године утврђени су и конкретни механизми и процедуре за формирање војних капацитета. Најбитнији самит који је одржан је онај у Ници у децембру на којем је формирање војних снага постављен као главни изазов Уније и на којем су усвојени документи и донесени закључци којима је ЕБОП добила свој јасни карактер и облик. У Ници је дефинисан и однос Уније на пољу ЕБОП са свим другим државама и војним и политичким међународним организацијама, а такође је ЗЕУ лишена оперативних способности, а Унија је преузела све њене задатке и надлежности. Усвојено је да ће се војно-политичка структура састојати од Политичко-безбедносног комитета, Војног комитета, Европског војног штаба и Цивилног комитета и да ће војне снаге Уније до 2003. године бројати 100.000 припадника свих видова војске уз пратећу технику која подразумева располагање борбеним возилима, авијацијом и бродовима. Без обзира што су институције ЕУ почеле активно да раде на структуралном формирању одбрамбених и безбедносних елемената, институционални развој Уније у тој области ипак није био праћен правим темпом по питању одбрамбених капацитета, тако да се чинило да је 2003. година ипак преамбициозан рок за стварање европских оружаних снага. Већ током 2001. године чланице ЕУ су схватиле да морају активније да се укључе у процес стварања војно-безбедносних капацитета Уније него до тад, јер највећи проблем није био у обезбеђењу бројности снага, већ је много већи проблем био у квалитету и оспособљености јединица које су већине држава чланица имале на располагању. Разлог такорећи неспремности многих држава ЕУ за овакав подухват је управо лежао у томе што су се у војном погледу те државе и даље ослањале на снаге САД, тако да развоју сопствених оружаних сила нису придавале посебан значај, посебно од како су хладноратовске претње нестале. Те године је

на једној од конференција усвојен Европски акциони план јачања способности којим је требало да се утврде сви капацитативни војно-безбедносни недостаци земаља чланица и да се крене у њихово отклањање. Дошло се до закључка да европске земље прилично заостају за трендовима модерног ратовања, посебно у технолошком смислу, тако да је било потребно да многе земље занове своје капацитете, а под тим се подразумевало да се набаве високотехнолошка средства, затим модернија авијација, хеликоптери, поморске снаге, беспилотне летелице, крстареће и балистичке ракете, опрема за извиђање терена са земље и ваздуха, итд. Али за такав подухват је било потребно много новца које су државе морале издвојити за набавку такве опреме, а многе од њих нису биле у стању да уложе велика средства у то, тако да је обнављање капацитета у ЕУ текло споро. Не смемо заборавити да су се у септембру десили терористички напади у САД и да су ти догађаји битно утицали и оставили последице на безбедност читавог света, па тако и на Европску унију, а тако је борба против тероризма на глобалном нивоу постављена као један од примарних циљева свих земаља. Наредних година су се догодили и терористички напади у Лондону, Мадриду, Русији, па је ЕУ поред јачања оперативних способности војних и цивилних капацитета, сарадње са НАТО савезом и израде сопствене безбедносне стратегије, усмерила пажњу и на пружање подршке Сједињеним Америчким Државама у борби против тероризма. Европска унија је у оквиру ЕБОП до 2007. године и Лисабонског уговора започела многе мисије, прво полицијска мисија у Босни и Херцеговини под називом EUPM (*European Union Police Mission*), затим и војна мисија у Македонији од 2003. године, а такође и у Африци исте те године и наредних година у Грузији, Молдавији, на Блиском Истоку итд. Овим мисијама је Унија практично озваничила спровођење ЕБОП и озваничила себе као нови стуб европске, па и регионалне, безбедности. Сигурно су терористички напади у Америци 2001. године убрзали ток развоја ЕБОП, из разлога што се од тог тренутка пажња Сједињених Америчких Држава окренула ка сопственој безбедности, ка борби против тероризма и ка припремама ратова који су уследили у Авганистану и Ираку, а то је и оставило простора ЕУ да крене са развојем своје безбедности, а уједно ју је делимично повлачење Америке и натерало да створи војно-безбедносне капацитете на које би могла да се ослони и изради Европску стратегију безбедности која је дефинисала заједнички приступ европској безбедности, јер је Европа без пуног америчког присуства постала рањива. Након што се напакон издвојила као гарант безбедности Европе, Европска унија је могла од 2004. године да

настави са достизањем нових циљева са роковима до 2008. и 2010. године за цивилне и војне.

Као кључни војни циљ за 2010. годину је постављено формирање **Борбених група Европске уније**. Оне представљају војне формације величине око 1.500 људи обучене на високом нивоу које су под директном командом Европске уније. Свака борбена група се састоји од више комбинованих пешадијских батаљона којима се могу придодати одређене количине ваздушних и поморских снага као вид подршке. Борбене групе су директни извршиоци одлука ЕБОП, спремне за брзо извођење борбених операција и акција, које су начелно под окриљем Уједињених нација, у било ком кризном подручју у свету како би припремиле терен за долазак већих снага, а напослетку и конкретне мисије ОУН или ЕУ. Борбене групе се могу састојати од снага само једне државе, најчешће оних најмоћнијих (Француска, Италијанска, Шпанска и Британска), или две или више држава (Француско-немачка, Француско-белгијска, Немачко-чешко-аустријска, Нордијска, Балканска, итд.), али није искључиво право само држава чланица ЕУ да буду у саставу борбених група, примери за то су Норвешка као део Нордијске борбене групе и Турска као кандидат Европске уније која је у саставу Италијанско-румунско-турске борбене групе. Након што Савет ЕУ донесе одлуку о покретању неке операције, борбене групе у року од десет дана већ ступају у акцију на терену и могу самостално изводити операцију до 120 дана у било ком делу света удаљеним у полупречнику 6.000 километара од Брисела. Поред имплементације Концепта борбених група која је започета већ 2007. године, током 2004. године створена је и Европска одбрамбена агенција чија је надлежност унапређење „компатибилности, снабдевања, производње и развоја наоружања, опреме и војних технологија.“¹³³ Државе чланице Уније су дале на располагање своје војне снаге у том периоду за извођење вежби, тренинга и различитих видова обуке како би се оперативне способности војних снага ЕУ подигле на виши ниво.

Лисабонски уговор је донео новине око Заједничке безбедносне и одбрамбене политике које су допринеле бољем функционисању и даљем унапређењу безбедности Уније и њиме је, у ствари, промењено име Европске заједничке и безбедносне политике у ЗБОП. Заједничка безбедносна и одбрамбена политика је овим уговором дефинисана као саставни део ЗСБП намењена да војним и цивилним средствима омогућава да ЕУ

¹³³ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 213.

остварује своје интересе, доприноси међународној безбедности и спроводи сопствене мисије очувања мира и спречавања сукоба изван сопствених граница. Дефинисани су задаци када Унија у оквиру ЗБОП може да употребљава своја војна и цивилна средства: „заједничке мере разоружања; хуманитарне и спасилачке мисије; војне мисије консултативног карактера и пружања подршке; задаци на спречавању конфликта и одржавању мира и постконфликтну стабилизацију.”¹³⁴ Уведене су нове функције, председник Европског савета који је значајан, јер обезбеђује континуитет развоја уједно и безбедности и одбране ЕУ, и високи представник који је кључан за питања безбедносне и одбрамбене политике, а којем помаже у раду новоформирана Европска служба за спољно деловање. Високи представник, или ако нека чланица покрене иницијативу, свој предлог за неку конкретну акцију или мисију у оквиру ЗБОП предлаже Савету за опште послове Европске уније који мора једногласно да одобри предлог, када се предлог усвоји од стране тог Савета, онда заједничке снаге чланица ЕУ или на иницијативу, на пример, само одређене групе чланица започињу процес извођења операције, мисије или акције која је претходно одобрена, а Савет све време извођења прати и контролише развој ситуације и доноси додатне одлуке у случају потребе. Нови уговор омогућава државама чланицама да успоставе Структуру сталне сарадње¹³⁵, уколико оне саме имају сопствене капацитете и ресурсе, наравно и овакав облик сарадње између две или више чланица би био под надзором Савета ЕУ. Успостављањем такве сарадње, те државе имају обавезу да у периоду од три године формирају такве оружане снаге које би биле нивоа борбене групе способних да се ангажују за потребу неке операције, у трајању до сто двадесет дана, у року од пет до тридесет дана. Оваква могућност која је остављена као избор државама чланицама свакако доприноси развоју одбрамбених капацитета и способности ЕУ, јер на тај начин удружене државе саме могу да одређују темпо и да стављају акценат развоја сопствених капацитета, уз помоћ Европске агенције за одбрану, и да саме одређују количину финансијских средстава које желе да уложе. Јачи акценат је Уговором стављен и у ситуацији када би нека држава чланица доживела оружану агресију на сопственој територији, у таквим приликама све државе чланице су у обавези да пруже сваку помоћ угроженој држави што представља прави пример колективне одбране ЕУ, што до тада није

¹³⁴ *Consolidated version of the Treaty on European union*: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF

¹³⁵ Структура сталне сарадње - енг. *Permanent Structured Cooperation* (PESCO);

био случај, јер је претходним уговорима реакција на агресију била дефинисана принципом солидарности. А када је реч о солидарности међу чланицама, принцип солидарности је уврштен у посебан део уговора, изван оног везаног конкретно за ЗБОП, посебном клаузулом, где је одређено да ће државе заједнички деловати у духу солидарности у случају терористичких напада и природних катастрофа или оних које су изазване људским фактором на територији неке од чланица.

Данас смо сведоци да је Структура сталне сарадње постала веома актуелна када се говори о безбедносно-одбрамбеној политици и стратегији ЕУ из разлога што је у другој деценији 21. века дошло до озбиљних политичких и безбедносних потреса на европском континенту и његовом ширем региону. Крајем 2010. године у северном делу Африке и на Блиском Истоку дошло је до избијања масовних демонстрација праћених немирима усмерених против власти у Тунису, Египту, Либији, Сирији, Јемену, Алжиру, Судану, Либану, Саудијској Арабији и власти још многих других држава тих подручја, од којих су неке прерасле у крваве грађанске ратове. Производ тих сукоба је стварање Исламске државе и појава масовних миграција ка Европи. Поред рата у Грузији 2008. године, на границама Русије дошло је до још једног сукоба. У Украјини је 2014. године избио грађански рат у областима у којима живи већинско руско становништво што је резултирало да Русија врати Крим као део своје територије и да руски сепаратисти у Доњецкој области прогласе своје државе. А можда и најозбиљније ударце по безбедност, ЕУ је претрпела 2016. године током које је Велика Британија најавила излазак из Уније, а на изборима за председника Сједињених Америчких Држава те године је победио Доналд Трамп који је најавио изолационистичку политику Америке која је укључивала и смањење активности САД у оквиру НАТО савеза. Све ове догађаје је пропратило и евроскептично стање у оквиру саме Уније где су неслагања око неких кључних питања из године у годину све већа, а таква ситуација у Европи и њеном окружењу је навела вође најмоћнијих чланица ЕУ да размисле о будућој форми европске безбедности.

Средином 2018. године француски председник Емануел Макрон је покренуо иницијативу за активирање Структуре сталне сарадње као одговор на потенцијалне безбедносне кризе у Европи и њеном окружењу. Европска унија би свакако била ослабљена смањеним учешћем у одбрамбене активности Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, с тога је Макрон предлагао да се Сарадња оформи искључиво од неколико најснажнијих чланица ЕУ које би чиниле окосницу европске одбране. Са таквим

предлогом се Немачка није слагала из разлога што би издвајање најмоћнијих држава од осталих чланица само изазвало нове поделе поред већ постојећих у оквиру Уније што би додатно дестабилизovalo Европску унију у сваком погледу, већ су Немци предлагали да учешће узму све чланице Уније. На крају је дошло до компромиса између две водеће државе Европе, пошто је постигнут договор да приступање Сарадњи не буде обавезно за све чланице у свим пројектима и да се приступање и формирање Сарадње претвори у процес у који би слабије државе чланице улазиле постепено, надограђујући и прилагођавајући своје капацитете заједничком циљу. На крају, Сарадњи су приступиле све чланице осим Британије која је у процесу напуштања Уније, Данске која је ранијим Уговорима искључила себе из активности безбедносне и одбрамбене политике и Малте која жели да види прво како ће се процес одвијати, па ће на основу тога донети одлуку. Поред тога што је један од циљева Сарадње да се формирају снаге које могу брзо да реагују на појаве криза, државама учесницама је кроз Сарадњу омогућено да међусобно сарађују и усклађују захтеве по питању побољшања одбрамбених капацитета и да заједнички развијају нова наоружања и врше даља истраживања. А такве снаге би биле употребљаване у операцијама разоружавања и очувању мира, учествовале би у хуманитарним и спасилачким мисијама, и могле би узети учешће у управљању кризама, њиховој превенцији и стабилизацији постконфликтних области.

3.1.3. Структуре, органи и тела европске безбедности

Поред **Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику** који је најзначајнији орган безбедносне, одбрамбене и спољне политике Уније, постоји низ других тела, органа и институција који учествују у раду у областима везаних за ЗСБП и ЗБОП. **Политичко-безбедносни комитет** је стратегијски орган ЗСБП и ЗБОП са седиштем у Бриселу, а који има главну улогу када је у питању одговор ЕУ на неку кризу у Европи или околини и којег чине стални представници држава Уније. Његов задатак је да стално прати политичко-безбедносну ситуацију у Европи и региону и да одговара на кризе током чијих трајања он стално врши процену ситуације, израђује разне опције и предлаже даље интересе и циљеве ЕУ које доставља Савету са препорукама како даље управљати кризом. Овај орган је успостављен 2001. године и његове одредбе и улоге су мењане

током година. Њиме управља стални председавајући којег бира Високи представник, а именује га Савет. Комитет је непосредно потчињен Савету за спољне послове, а координише са Европском службом за спољно деловање. Пошто Комитет има битну улогу у усаглашавању ставова у оквиру ЗБОП, а то често уме да буде компликовано, током процеса усаглашавања учешће узимају и разни други представници и експерти из других органа, институција и тела Уније. Комитет има испод себе потчињена тела којима руководи и координише, као што су: „Војни комитет ЕУ (*EU Military Committee* – ЕУМС), Политичко-војна група (*Political Military Group* – РМГ), Комитет за цивилно управљање кризама (*Committee for Civilian Crisis Management* – CIVCOM), Канцеларија (група) спољних односа (*Group of Foreign Relations Counsellors* – RELEX) и сталне или привремене радне групе – РГ (*Working Groups* – WG) за праћење ситуације на одређеном подручју/одређене кризе и припрему предлога активности ПБК. За нека важна питања, која захтевају стално и дуготрајно праћење, ове радне групе могу бити ранга комитета, који, у неким случајевима, своје анализе, ставове и препоруке могу достављати непосредно високом представнику Уније, а преко њега и Савету ЕУ. Примери таквих сталних радних група/комитета су: Комитет за борбу против тероризма, Комитет за непролиферацију оружја, Комитет за разоружање, Комитет за западни Балкан и други.”¹³⁶ Под вођством Политичко-безбедносног комитета налази се **Војни комитет** као врховно војно тело Заједничке безбедносно-одбрамбене политике и који се састоји од начелника генералштабова држава чланица ЕУ. Ово тело се у саставу начелника генералштабова састаје два пута годишње, осим у хитним случајевима када се тај број може и повећати, док се на редовним и чешћим састанцима састају њихови стални војни представници. Овим комитетом председава генерал којег бира највиши сазив Војног комитета, а Савет Европске уније је тај који председавајућег именује, тј. поставља, председавајући има саветодавну улогу у раду са Високим представником, присутан је на састанцима Савета ЕУ и учествује у раду Политичко-безбедносног комитета, даје директиве и усмерава Војни штаб у његовом деловању и остварује главни контакт са Оперативном командом неке операције коју је покренула Европска унија. Улога Војног комитета је да на својим састанцима врши договоре и развија сарадњу држава Европске уније у оквиру области везаних за конфликте и кризе и, такође, усмерава све војноодбрамбене активности Уније.

¹³⁶ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 238.

Војни комитет на својим заседањима израђује нацрте војних опција које упућује Војном штабу Уније када се нека криза појави. Када дође до неке војне операције, државе чланице које учествују у таквој операцији формирају своју Оперативну команду која руководи и командује операцијом, а команданту те оперативне команде управо Војни штаб издаје наређење за израду нацрта плана операције и почетне директиве. Наравно, потребно је да сваку војну опцију пре било каквог деловања Војног комитета одобри Савет Европске уније. Као што војни комитет управља кризама војним средствима, тако **Комитет за цивилно управљање кризама**, или **Цивилни комитет**, кризама управља цивилним средствима. Овај комитет чине експерти за рад око цивилних питања, који су цивилни представници држава Уније са значајним искуством у раду у разним другим цивилним телима или институцијама које се баве кризама. Цивилни комитет је успостављен у Унији од 2000. године и од тада се бавио развијањем капацитета за цивилно управљање мисијама ЕУ, с обзиром да је то тада акценат више био на војним капацитетима. У склопу развоја капацитета доста је рађено и на усаглашавању потреба националних цивилних ресурса свих чланица ЕУ и њиховој централизацији ради постизања јединства у функционисању када је у питању цивилни сектор. У пракси, Цивилни комитет се поред саветовања Политичко-безбедносног комитета и израду предлога Савету Европске уније као потчињен орган та два тела, бавио и надгледањем и вођењем цивилних мисија Европске уније. Још један орган који својим саветима и деловањем помаже у раду Политичко-безбедносног комитета је **Политичко-војна група** која усаглашава политичке и војне циљеве ЗБОП. Ову групу сачињавају национални представници држава чланица из министарстава спољних послова и одбране. Поред тога што саветодавно делује на ПБК, ова група узима активно учешће по питању капацитативног развоја и усаглашавања ставова ЗБОП. Тимовима Европске уније, који добију задатак да се укључе и помажу у реформама безбедносног сектора неке државе изван Уније, припреме за задатак врши управо Политичко-војна група. **Група за административно-правна и финансијска питања спољних односа**¹³⁷ је радна група која се бави питањима везаним за финансијске, правне и институционалне послове у оквиру ЗБОП. У надлежности ове групе спадају: санкције; пролиферација оружја; финансирање спољних активности Уније; специјални представници Уније; операције управљања кризом; и све друге активности које ЕУ

¹³⁷ Група за административно-правна и финансијска питања спољних односа – енг. *Foreign Relations Counsellors* (RELEX);

предузима у окиру ЗСБП/ЗБОП. Група има значајну улогу током надгледања свих институционалних активности Уније из правног угла, а такође је активна у надзору финансијских активности у оквиру ЕУ. **Генерални секретаријат Савета**¹³⁸ је тело које је одговорно за пружање помоћи Европском савету и Савету Европске уније на тај начин што осигурава усклађеност рада Савета и спровођење програма Савета и помаже председавајућем Савета у обављању његових дужности и помаже у преговорима како унутар самог Савета, тако и у преговорима између Савета и осталих институција ЕУ. Главни задаци секретаријата су: „да пружа подршку, саветује и помаже у координацији рада Савета и Европског савета, укључујући спровођење осамнаестомесечног програма Савета; да подржи председавање Савета у преговорима унутар Савета и са другим институцијама ЕУ; пружање логистичке подршке и вођење практичне организације састанака (укључујући сале за састанке, израду и превођење докумената); припрема нацрте дневних агенда, извештаја, белешки и записника са састанака на свим нивоима.“¹³⁹ Оно што је битно по ЗБОП и ЗСБП, а везано је за Секретаријат је то да се у оквиру њега налазе генерални директорати за разне области, међу којима је Генерални директорат за спољне послове и политичко-војне односе. Сваки такав директорат ради под управом комисионара којем је директорат додељен. Лисабонским уговором се врше реформе око спољног наступања ЕУ, па је тако дошло до реорганизације органа Уније у пољу спољне политике, тако што су сви то органи сведени у јединствено тело као што је **Европска служба за спољно деловање**¹⁴⁰. Европска служба за спољно деловање је јединствена и независна од осталих институција ЕУ, као што су Генерални секретаријат Савета и Комисија, која има сопствене капацитете уз помоћ којих обавља задатке и постиже задате циљеве и представља функционално аутономно тело Уније у надлежности Високог представника. Ова служба има свој Управни одбор, Централну администрацију и своја представништва, тј. департмане, Делегација Уније у земљама које нису чланице Европске уније и међународним организацијама. Департмани службе су подељени у шест географских регија: 1. Африка; 2. Азија; 3. Америка; 4. Блиски Исток и јужни регион; 5. Русија, источно окружење и западни Балкан; 6. глобални и мултилатерални послови. Генерални секретар службе, који има своја два заменика, одговоран је Високом

¹³⁸ Генерални секретаријат Савета – енг. *General Secretariat of the Council of the European Union*;

¹³⁹ *The main tasks of the General Secretariat of the Council*: <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/>

¹⁴⁰ Европска служба за спољно деловање – енг. *European External Action Service*;

представнику, а служба се попуњава кадровима из Генералног секретаријата Савета, Комисије и дипломатских служби земаља Европске уније. Представнике службе поставља Високи представник с тим што од око 1.500 чланова службе, трећину морају чинити дипломатски представници земаља чланица који нису постављени већ у оквиру неког органа Уније. „Централна администрација је организована у генералне директорате, департмане и службе и то:

- генералне директорате састављене од служби (одсека) које покривају поједине географске регионе (све заједно цео свет), мултилатералних и тематских група. Ови одсеци су или бивше целине Генералног секретаријата Савета или одговарајућих служби Комисије, а раде у блиској координацији са одговарајућим структурама Генералног секретаријата Савета и Комисије;
- Генерални директорат који покрива административно-штабне, буџетске, безбедносне и комуникацијско-информацијске послове. Овај директорат, иако је под непосредном управом генералног директора EEAS а преко њега и високог представника Уније, ради у складу са општим правилима и процедурама утврђеним на нивоу Уније по овим питањима и блиско сарађује са буџетским и другим службама Комисије и осталих институција;
- потцелину коју чине структуре ЗБОП – Директорат за управљање кризама и планирање, департман за цивилно планирање и управљање капацитетима, Војни штаб ЕУ и Ситуациони центар. Структуре ЗБОП су непосредно потчињене високом представнику Уније;
- Департман за политику стратегијског планирања;
- Правни одсек, који блиско сарађује са правним службама Генералног секретаријата Савета и Комисије и
- Департман за међуинституционалне односе, информисање и јавну дипломатију, унутрашњу контролу, инспекцију и заштиту података.”¹⁴¹

Постојање Европске службе за спољно деловање је допринело јединству у спољном и безбедносном наступу Европске уније, јер служба омогућава бржи и свеобухватнији приступ и утицај у решавању политичких и безбедносних криза него што је то раније био случај.

¹⁴¹ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 246-247.

Војни штаб Европске уније¹⁴² је војна структура у оквиру Европске службе за војно деловање која пружа подршку ЗБОП/ЗБСП Европске уније, што подразумева и пружање подршке током извођења војних операција Уније и пружање стратешких савета Високом представнику, а уједно је под директном контролом Војног комитета. Повезаност са Високим представником се огледа у томе што Војни штаб анализира безбедносну ситуацију у Европи и свету и обезбеђује податке које доставља Високом представнику, док од Војног комитета добија директиве на основу којих врши прегледе војних капацитета Уније и планира њихово побољшање и „прикупља искуства и разрађује концепте и доктрине војних операција ЕУ, учествује у стратегијском планирању управљања кризама и процесу израде оперативних планова конкретних војних операција ЕУ (од процене ситуације и предлога стратегијских војних опција до иницијалне директиве за реализацију операције), прати ток текућих операција, сарађује и координира војне активности ЕУ у оквиру ЗБОП (укључујући и конкретне операције) са одговарајућим штабовима чланица, међународних организација (НАТО, УН и друге) и трећим земљама партнерима, и реализује друге задатке са војног аспекта управљања кризама, Такође, за одређене војне операције под вођством ЕУ, по одлуци Савета, Војни штаб ЕУ формира штаб операције.”¹⁴³ Војни штаб представља спону између војски чланица ЕУ и Савета Европске уније, а исто тако и спону према партнерима било да су то државе или организације ван Европске уније, а додељене задатке Војни штаб реализује уз сарадњу са свим органима Уније задужених за управљање кризама и другим агенцијама. Припадници Војног штаба су војни и цивилни представници држава чланица ЕУ који у извршавању задатака и обављању послова не постављају циљеве својих матичних држава испред интереса Уније. Структура Војног штаба ЕУ се састоји од: руководећег дела, на чијем челу је генерални директор којег поставља Савет на препоруку Високог представника; Управе за концепте и способности, Обавештајне управе, Управе за логистику, Управе за комуникационе и информационе системе и Оперативне управе; Јединице за подршку Војног комитета и Радне групе Војног комитета; Одсека Војног штаба Европске уније у НАТО; Тима Војног штаба Европске уније за везу са Уједињеним нацијама; и НАТО тим за везу у Војном штабу Европске уније. Свака од ових управа,

¹⁴² Војни штаб Европске уније – енг. *European Union Military Staff*;

¹⁴³ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 249-250.

одсека, група и тимова има своју улогу у функционисању Војног штаба, који када се склопе у једну целину стварају праву слику о неком потпуно аутономном војном систему Уније, али у пракси то није такав случај. Противљење НАТО-а, Велике Британије, Холандије и Сједињених Америчких Држава томе да Војни штаб ЕУ буде независан у планирању, доношењу одлука и руковођењу операцијама, што значи да поседује класичну штабно-оперативну улогу над заједничким снагама ЕУ довело је до тога да је до 2013. године Европска унија од седам војних операција, колико их је покренула до тада, само једну водила потпуно самостално без ослањања на штабове НАТО савеза. Образложење саботирања Војног штаба од стране поменутих држава је то да би самостално деловање Штаба довело до дуплирања капацитета са НАТО савезом што би аутоматски ослабило трансатлантске везе. Од како су започете безбедносне реформе успостављањем ЗБОП више је пажње придавано развоју војних капацитета у односу на цивилне, а цео тај период од успостављања ЗБОП цивилне мисије и операције Уније су премашивале војне, па се дошло до ситуације да су војни капацитети били у вишку, а цивилни у мањку што је аутоматски слабило способност Европске уније да јединствено и брзо одговара на кризе. Европски савет је дошао до закључка да је потребно превазићи цивилно-војни дисбаланс који је постојао оснивањем **Директората за управљање кризама и планирање**¹⁴⁴ чија је улога „унапређење и интегрисање стратегијског планирања управљања кризама на политичко-стратегијском нивоу“¹⁴⁵. Улога Директората је и да учествује у развоју капацитета са акцентом на цивилне капацитете, развој и одржавање сарадње са НАТО, УН и осталим организацијама и државама изван ЕУ и да планира заједничке вежбе и обуку. Пошто је број цивилних мисија био прилично већи од војних које је покретала ЕУ, појавила се потреба за стварањем тела које би руководило и планирало цивилне мисије – **Директорат за цивилно планирање и управљање капацитетима**¹⁴⁶, на чијем челу је директорат којем су одговорни шефови свих цивилних мисија у оквиру ЗБОП и ЗСПП. Овај директорат се састоји од одељења за планирање, вођење мисија, за подршку и координацију, ресурсе и безбедност мисија и налази се у саставу Европске службе за спољно деловање. Европска унија, као и сваки озбиљан уређен систем, има своје

¹⁴⁴ Директорат за управљање кризама и планирање – енг. *Crisis Management and Planning Directorate*;

¹⁴⁵ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 254.

¹⁴⁶ Директорат за цивилно планирање и управљање капацитетима – енг. *Civilian Planning and Conduct Capability*;

обавештајно тело које прикупља податке и информације цивилне и војне природе без престанка током целе године. То обавештајно тело се зове **Ситуациони центар**¹⁴⁷ који је директно потчињен кабинету Високог представника, а директор овог тела је његов саветник. Особље центра чине кадрови Генералног секретаријата Савета, Комисије и они који долазе из држава чланица од којих свака има свог представника. Ситуациони центар податке прикупља самостално преко јавних и тајних извора или у сарадњи са другим међународним организацијама или државама изван Уније и функционише у оквиру Европске службе за спољно деловање.

Поред унутрашњих-интегрисаних структура у оквиру Уније постоје и агенције чија је улога проналажење различитих решења и развој области по питању ЗСБП и ЗБОП и у оквиру којих учествују све чланице Уније како би се достизали захтевани стандарди. **Европска одбрамбена агенција**¹⁴⁸ је једна од три агенције Европске уније чије је седиште у Бриселу и којом руководи Одбор који чине двадесет шест министара одбране (без данског министра) на чијем челу се налази Високи представник ЕУ. Руководећи одбор се састаје најмање два пута годишње и током заседања се доносе све одлуке које су у надлежности агенције. Све планове и програме који се усвоје у оквиру агенције, реализује Управни одбор који се састоји од директора, његовог заменика и директора директората за: одбрамбене способности; наоружавање; истраживање и технологију; одбрамбену индустрију и тржиште; производне службе. Основне функције Европске агенције за одбрану су: „1. развој појединачних и заједничких одбрамбених способности за управљање кризама; 2. ширење и унапређење сарадње у области наоружавања; 3. јачање европске одбрамбене технолошке и индустријске основице (*Defence Technological and Industrial Base – DTIB*) и формирање конкурентског европског тржишта војне опреме; 4. истраживање и развој технологија (*Research and Technology*).“¹⁴⁹ Ипак, као најзначајнија улога агенције ипак се дефинисала она везана за развој капацитета ЗБОП у сарадњи са Војном комисијом и Војним штабом Уније у чему је агенција и најактивнија. Друга агенција Европске уније је **Сателитски центар** који се налази у близини Мадрида, а чији је основни задатак да обезбеђује сателитске податке. Поред тога, овај центар је као наследник Европског сателитског центра основаног 1992. године наследио и његове

¹⁴⁷ Ситуациони центар – енг. *Situation Centre*;

¹⁴⁸ Европска одбрамбена агенција – енг. *European Defence Agency*;

¹⁴⁹ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 262.

задатке као што су помоћ у телекомуникацијама и свим врстама саобраћаја, праћење метеоролошке ситуације и климатских промена. И трећа аутономна агенција Европске уније је **Институт за безбедносне студије**¹⁵⁰ који је наследник Института за безбедносне студије Западноевропске уније, а чија је намена да обезбеди анализе и препоруке које би биле корисне за унапређење ЗБОП и ЗСБП. У оквиру института одржавају се дебате разних стручњака који долазе из највиших органа Уније и других европских и националних научних институција и организација.

Мастрихтским уговором је договорено да се у оквиру ЕУ формира агенција која би се бавила разменом информација о наркотицима како би се сузбијали криминални токови дроге на европском континенту. Тако је 1994. године Европско одељење за дрогу почело са радом, да би се 1998. године постигао договор о формирању Европола¹⁵¹, цивилна криминалистичка обавештајна агенција чији су основни задаци борба против међународног организованог криминалитета и тероризма уз сарадњу са свим надлежним органима држава чланица. Европол има овлашћење од стране Уније да помаже свим цивилним структурама држава чланица у борби против међународног организованог криминалитета, шверц и дистрибуција наркотика, трговина људима и оружјем, тероризам, високотехнолошки криминал, фалсификовање новца и тако даље. Европол као агенција пружа правну, експертску и обавештајну помоћ свим државама чланицама, али нема извршну функцију у смислу да припадници Европола могу хапсити осумњичене и вршити истраге без одобрења држава чланица у којима се операција изводи. Европол кроз сарадњу са државама чланицама у оквиру Уније обавља следеће задатке: анализа и размена информација; координација истражних и оперативних акција, кроз формирање заједничких истражних тимова; припрема процене претњи, стратешких и оперативних анализа и општих извештаја о ситуацији; и развијање специјалних знања о превенцији криминала и форензичким методама. Ова агенција такође сарађује и са другим агенцијама и телима Уније из области слободе, безбедности и правде, и помаже у раду Европском савету и Комисији. Агенција је под контролом Савета за правду и унутрашње послове, а агенцијом руководи извршни директор, а сама структура агенције се састоји од три одељења: Одељење за операције, Одељење за управљање и Административно одељење. Европол има свој управни одбор који чине представници свих земаља чланица и Европске

¹⁵⁰ Институт за безбедносне студије – енг. *European Union Institute for Security Studies*;

¹⁵¹ Европол – енг. *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*;

комисије и који се састаје најмање два пута током године. Одлуке у оквиру одбора се доносе гласањем апсолутном већином и оне се преносе Савету за правду и унутрашње послове на увид. Седиште Европола се налази у Хагу, а агенција располаже са преко хиљаду својих припадника.

3.2. Безбедносна сарадња Европске уније са међународним организацијама

Пошто је Европска унија све више тежила ка томе да након Хладног рата постане битан међународни политички чинилац, за остваривање таквог циља било је потребно да Унија сарађује на економском, безбедносном и политичком плану са најутицајнијим међународним организацијама као што су НАТО, ОЕБС, Уједињене нације, Интерпол и друге.

3.2.1 Односи Европске уније и Северноатлантског савеза

Сарадња и савезништво између Европе и НАТО-а има историју дугу седамдесет година чији се темељ савезништва заснива на заједничким интересима, вредностима и блиским односима на пољу безбедности. Став о заједничкој одбрани је и данас на снази, али са битним разликама у односу на почетак сарадње с половине 20. века. Али, Хладни рат је завршен, безбедносна ситуација у Европи се променила, пред Европом су неки нови безбедносни изазови, међународни односи су промењени, а за ЕУ се може рећи да је у 21. веку постала снажан политичко-безбедносни чинилац и то је наметнуло потребу да ЕУ покуша да успостави нове односе са НАТО савезом.

Деведесетих година 20. века, када је ЕУ основана као нова организација, безбедносна и одбрамбена сарадња са НАТО-ом је текла посредно преко ЗЕУ. У Берлину је 3. јуна 1996. године донета одлука од стране министара спољних послова и одбране НАТО чланица о пружању подршке развоју Европског безбедносног и одбрамбеног идентитета (ЕБОИ) и коришћењу командно-штабних структура НАТО-а од стране ЗЕУ. Та одлука је остала позната као „Берлински споразум.“ Министри су тада усвојили одлуку са уверењем да ће то допринети јачању европских безбедносних способности, а самим тим и

допринети јачању НАТО-а. Дакле, споразумом је омогућено ЗЕУ да користи делове инфраструктуре и команди НАТО-а уз одређене процедуре давања и враћања. Одлуком су предвиђене и редовне консултације између савета организација, присуствовање секретара с НАТО стране и председника Савета са стране ЕУ на састанцима њихових институција када се расправљало о безбедносним питањима. Такође, као што је већ поменуто, ЗЕУ је потпуно могла имати на располагању људство, штабове и опрему НАТО-а, осим ваздухопловног транспорта, система за рано упозорење, системе за комуникације и безбедносне службе што би морало бити под непрекидном контролом НАТО-а.

На самиту у Вашингтону 1999. године је потврђена подршка развоју ЕБОИ и „наглашена потреба убрзаног регулисања четири питања ради пуне имплементације подршке:

- осигурање приступа планским капацитетима НАТО потребним за планирање војних операција предвођених од стране ЗЕУ;
- дефинисање заједничких средстава потребних за операције ЗЕУ;
- дефинисање тачне улоге заменика Савезничке команде за Европу (DSACEUR) у операцијама ЗЕУ које би се реализовале коришћењем средстава НАТО;
- прилагођавање система одбрамбеног планирања НАТО тако да одговори и потребама ЗЕУ, односно операцијама које би она предузела.”¹⁵²

Може се закључити да су НАТО чланице, које нису истовремено и чланице ЕУ, покренуле иницијативу за овакве одлуке из разлога што је усвајање ових одлука водило, прво, ка спречавању појаве паралелних војних капацитета и команди на простору Европе, што је ЕУ наставило да у безбедносном смислу везује за НАТО, као друго, да се ојача сарадња кроз усаглашавање задатака двеју организација у решавању криза и као треће, позив за европске земље чланице ЕУ да се више укључе у улагања развоја НАТО-а. Европској унији је то ишло у прилог, јер је напредак сарадње омогућавао превазилажење неспособности војних снага Европе са којима се организација суочила током НАТО агресије на СРЈ 1999. године.

Одлука да ЕУ преузме улогу ЗЕУ успостављањем ЕБОП, изазвала је сумњичаве реакције од стране неких чланица НАТО, које нису и чланице ЕУ. Кључно је то што су те чланице НАТО, првенствено САД и Турска, противиле том кораку ЕУ из разлога што су

¹⁵² Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 346.

биле незадовољне околностима које су свим чланицама ЕУ омогућавале приступ НАТО капацитетима, а са друге стране, таквим НАТО чланицама није било дозвољено право учешћа у оквиру Европске безбедносно-одбрамбене политике. Тако је дошло до противљења линеарној примени Берлинских одлука. Постало је јасно да је Берлинским одлукама дошло и до отварања многих питања односа НАТО и ЕУ.

„Неки аутори сматрају да су две организације, заправо, тек са успостављањем ЕБОП (1999) почеле да развијају међусобне односе, а период даљих односа, од тада до данас, деле на три фазе. Почетну, од 1999-2003, коју карактерише тражење и успостављање јасних и компатибилних метода заједничког рада. Кључни резултати заједничког рада из овог периода актуелни су и данас. То су заједничка (ЕУ-НАТО) Декларација о ЕБОП и Споразум Берлин плус. Друга фаза обухвата период 2003-2007, коју по њима карактеришу прилично турбулентни односи, праћени чак и одређеним поделама, нарочито у односу према инвазији САД на Ирак. Трећа фаза је актуелни период, од 2007. надаље. Сматрају да овај период, упркос неким тешкоћама и проблемима, генерално карактерише избалансиран и конструктивнији приступ са обе стране.“¹⁵³

Пошто је ЕУ крајем 20. и почетком 21. века, укидањем ЗЕУ и преузимањем њене улоге у оквиру безбедности, показала да је постала озбиљан чинилац европске и глобалне безбедности на који се мора озбиљно рачунати у свету и убрзо је уследио низ нових договора и облика сарадње са НАТО пактом. Конкретније, у оквиру ЕБОП/ЗСБП, ЕУ је преузела пуну улогу по питању европске безбедности, иако гарантујући опстанак НАТО-а као стуба европске безбедности, али с тим да ће ЕУ моћи самостално да делује у оним задацима у којима се НАТО не ангажује. Са друге стране Атлантског океана је стигла подршка пројекту ЕБОП, али под условом да не дође до: 1. дискриминације чланица НАТО које нису у ЕУ; 2. раздвајања европске и северноамеричке безбедности; 3. нема двојакних командних и структура задужених за планирање ЕУ и НАТО. Оваквим потезима, ЕУ себе доводи у нови положај, положај партнера НАТО савеза и тако је дошло до промене, или боље речено, унапређења ранијег Берлинског споразума. Први формални састанак министара спољних послова ЕУ и НАТО одржан је у Будимпешти 2001. године. Дошло је до преговора и разматрања војних капацитета НАТО-а који би били коришћени од стране ЕУ у случају решавања неке кризе, а која је ван домашаја НАТО-а, затим донета

¹⁵³ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2013, стр. 348.

је одлука да генерални секретар НАТО и заменик Савезничке команде за Европу буду лица из чланица НАТО које су и чланице ЕУ, затим је договорено да високи представник ЕУ за ЗСБП буде неко ко је пре тога обављао високу функцију у НАТО-у.

На самиту ЕУ у Копенхагену 2002. године, Европска унија је прихватила турске услове о коришћењу средстава НАТО-а од стране ЕУ. До тога је дошло, јер су САД и Турска све време биле резервисане у вези нових договора између ЕУ и НАТО. Сједињене Америчке Државе су сумњале из разлога, јер су сматрале да сви ови договори воде ка стварању европске војске независну од НАТО, чиме би индиректно САД изгубиле утицај на Европу, док је Турска била фрустрирана константним одлагањем њиховог приступања ЕУ и противила се приступу Кипра војним капацитетима НАТО пакта, пошто Кипар није члан НАТО-а. Прихватањем Турских захтева, усвојена је заједничка Декларација ЕУ-НАТО о ЕБОП, којом се одређују односи ових организација: „партнерство, консултације, дијалог, сарадња, транспарентност, једнакост, поштовање аутономија ЕУ и НАТО приликом доношења одлука, поштовање интереса чланица ЕУ и НАТО, поштовање принципа Повеље УН, кохерентност и међусобна подршка у развоју војних способности заједничких за обе организације.”¹⁵⁴

Усвајању споразума „Берлин плус” у Бриселу 17. марта 2003. године, претходило је усвајање заједничке Декларације о принципу сарадње и Споразума о размени и безбедности информација ЕУ и НАТО у истом граду пет дана раније. Овај договор је дефинисан као нешто што доводи до даљег развоја и унапређења стратешког партнерства две организације и избегава дуплирање ресурса. Овај споразум се састоји од: „1. загарантоване могућности Уније да приступи НАТО капацитетима планирања који могу да допринесу планирању ЕУ војних операција; 2. претпоставке да су Европској унији доступне претходно установљене НАТО вештине и заједничка средства која би се употребила у ЕУ операцијама; 3. идентификације европских командних опција за ЕУ војне операције, даље развијање улоге заменика врховног команданта НАТО за Европу (DSACEUR) како би могао да предузме своје одговорности у Европи у потпуности и ефикасно; 4. даље адаптације НАТО система планирања одбране да би свеобухватније укључио доступност снага за ЕУ војне операције; 5. од НАТО-ЕУ споразума који би обухватао размену поверљивих информација са реципрочним правилима заштите

¹⁵⁴ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века –НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 352.

безбедности; 6. процедуре за пуштање, праћење, повратак и опозив НАТО средстава и капацитета; 7. од НАТО-ЕУ консултативних аранжмана у контексту ЕУ операција управљања кризама како би се искористила НАТО средства и капацитети.”¹⁵⁵

Усвајање овог новог споразума омогућило је да ЕУ покрене своју прву војну операцију уз помоћ капацитета НАТО – операција *Concordia* у Македонији. И ова операција је показала да су споразуми из претходног периода ипак дали резултате, јер су командне структуре ЕУ и НАТО показале практичност у заједничкој сарадњи. Овај успех је подстакао ЕУ за покретањем нове операције по истој матрици – *Althea* у БиХ. Споразум „Берлин плус” и данас представља оквир партнерства ЕУ и НАТО. Међутим, НАТО агресија на СРЈ 1999. године, а затим и америчка инвазија на Авганистан и рат у Ираку, показали су да у међународним односима „дувају неки нови ветрови.” Ови сукоби у којима су САД одиграле кључне улоге, неке и под маском НАТО-а, недвосмислено су показали да САД желе да искористе позицију једине „супер силе” и униполарног света, на шта већина земаља ЕУ није благонаклоно гледала. Овакав развој догађаја је довео и до првих већих пукотина и неслагања у односима ЕУ и НАТО. Дошло је до различитог сврставања међу земљама ове две организације и обновљена су инсистирања на преиспитивање односа на релацији ЕУ-НАТО и на већу безбедносну самосталност ЕУ. То је довело до реакција званичника НАТО савеза, па и председника САД Џорџа Буша¹⁵⁶, на састанку НАТО савеза 22. фебруара у Бриселу 2005. године дошло је до потврђивања да јачање сарадње између НАТО, ЕУ и САД нема алтернативу и да је сарадња ЕУ и САД стуб безбедности у овом веку. Такође је наглашено да је у оквиру НАТО савеза потребно више политичке дискусије како би се усаглашавали политичко-безбедносни ставови и како не би дошло до великих разлика по неким питањима као што је то био случај са ратом у Ираку. Епилог овог састанка био је следећи: „потврда улоге НАТО као главног форума за стратегијске политичко-безбедносне консултације савезника и партнера; подршка даљем развоју ЕБОП, укључујући и европску војну компоненту, у функцији јачања заједничких способности две организације; одбацивање Шредерове иницијативе и наставак реформи Савеза; заједничка одлучност за наставак борбе против тероризма и заједнички став о потреби јачања сарадање НАТО, поред ЕУ, и са осталим међународним организацијама

¹⁵⁵ Група аутора, *Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015, стр. 57.

¹⁵⁶ Џорџ Вокер Буш – председник Сједињених Америчких Држава у периоду од 20. јануара 2001. године до 20. јануара 2009. године;

(УН, ОЕБС, АУ), Руском Федерацијом и другим партнерима.¹⁵⁷ Министри спољних послова ове две организације су почели да практикују учешће на „заједничким вечерама,” што је допринело бољем међусобном разумевању. Од 2007. године сарадње две организације се интензивирају и шире кроз консултације и оперативну сарадњу кроз учешће у међународним мисијама, конкретно у Ираку, Авганистану, Африци и другим кризним жариштима.

3.2.2. Организација за европску безбедност и сарадњу

Организација за европску безбедност и сарадњу¹⁵⁸ своје корене вуче још из периода Хладног рата од Хелсиншке конференције 1975. године на којој су се састале државе два супротстављена блока како би преговарале о смиривању тензија између њих. Наредних година, до краја Хладног рата, одржано је још неколико таквих конференција. Ова међународна организација се бави безбедносним питањима у која спадају контрола наоружања, слобода штампе и медија, слободни избори и њихов надзор, људска права, дипломатија, заштита животне средине и многа друга. ОЕБС је основан на основу повеље УН и до сада је своју улогу остваривао слањем својих мисија у државе са кризним жариштима или оне које се сматрају проблематичним са циљем да се сукоби смире или да руководи кризама, такође ОЕБС учествује у превенцији сукоба. Седиште организације је у Бечу, а сама организација има 57 земаља чланица са простора Европе, Северне Америке и Централне Азије. Врховно тело за доношење одлука ОЕБС-а је Министарски савет који се састаје на крају сваке године, једном недељно у Бечу састанке одржава Стални савет у оквиру којег се врше преговори и доносе редовне одлуке, а којим председава министар из државе чланице која је одређена да у току године буде председавајућа. Форум за безбедност и сарадњу је још једно тело ОЕБС-а које је задужено да доноси одлуке по питању војне сарадње и инспекцијског надзора у том пољу. У оквиру ОЕБС-а постоји и Парламентарна скупштина са своја 323 члана, а која се бави расправама о свим важним питањима и одлукама које се доносе на састанцима Савета.

¹⁵⁷ Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013, стр. 355.

¹⁵⁸ Организација за европску безбедност и сарадњу – ОЕБС;

ОЕБС као организација, чије чланице су активне и у другим безбедносним организацијама које делују на простору који обухвата ОЕБС, заједно са свим тим другим организацијама утиче на европску безбедност, као што су Европска унија, Савет Европе, НАТО и Уједињене нације. „Наведене организације доприносе развоју поверења између између својих држава учесница/чланица јер својим постојањем олакшавају и подстичу трансакције и поверење тиме што успостављају норме понашања, механизме за надгледање и санкционисање при примени тих норми. Развојем поверења оне омогућавају међудржавне активности и тиме подстичу државе да открију своје приоритете, реконцептуализују своје постојање и поново осмисле своје друштвене везе. Подстичу културну хомогеност, веру у заједничку судбину и норме самоограничавања чиме позитивно делују на развој узајамног поверења и колективног идентитета.”¹⁵⁹ Након Хладног рата се тежило да се успостави мултилатерална безбедносна заједница у региону ОЕБС-а, а посебно у Европи, јачањем природе односа између свих организација које имају утицаја на безбедност региона. С обзиром да су НАТО и ЕУ по питању безбедности и управљању кризама заједнички преузеле примат у односу на ОЕБС на тлу Европе до прве половине прве деценије 21. века својим проширењима ка истоку Европе, циљ те две војно-политичко-безбедносне организације је био да се сфера утицаја и интересовања ОЕБС-а преусмери источније, у кавкаску, молдавску и централноазијску регију за које НАТО и ЕУ нису показали веће интересовање за интеграцијом. Сматрало се да би ОЕБС својим деловањем у тим подручјима могао да оживи своју улогу и значај који је изгубио у периоду након Хладног рата. Пошто је било потребно да дође до одређених промена у функционисању организације како би ОЕБС постао ефикаснији и прилагодио се новој безбедносној ситуацији у региону, 2004. године је на састанку у Софији одлучено да се формира Панел еминентних стручњака који би предложио мере и решења. Панел је донео неколико предлога као што су да се у оквиру организације одлуке и даље доносе консензусом, да се балансирано приступа у областима војно-безбедносне природе, и економско-еколошке и људске и да се оснују комитети који би били задужени за питања из те три области, као и да се усвоји статут ОЕБС-а. Око свих ових организационих промена ОЕБС-а било је неслагања, променама су се највише противиле САД, које су сматрале да ће институционализација организације доношењем статута укинати

¹⁵⁹ Глишић Мирослав, *Заједница безбедности у региону ОЕБС-а*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011, стр. 106-107.

флексибилност деловања ОЕБС-а што би успорило реаговања на кризе, посебно оне које су се односиле на регије ван домашаја евроатлантским државама, а које су близу Русије. То значи да ОЕБС не би могао да превазиђе руски утицај на Украјину, Молдавију, Грузију и Централну Азију, а то аутоматски значи отежавање прикључивања тих области у евроатлантске интеграције, што посебно Сједињеним Америчким Државама и њиховој империјалистичкој политици не иде у прилог, а ОЕБС би као флексибилна организација и даље служио као једно од америчких спољнополитичких средстава за вршење притисака и ширење утицаја. Руска Федерација је дефинитивно имала оправдане разлоге због којих се залагала за институционализацију ОЕБС-а чиме би ова организација функционисала, доносила одлуке и деловала на основу равноправног политичког дијалога, што би онемогућавало да ОЕБС делује и доноси одлуке само на основу иницијативе одређене државе или групе држава које би преко те организације остваривале своје циљеве који су у супротности са руским интересима. Европска унија се по питању реформи ОЕБС-а налазила између две ватре, тј. између две глобалне силе Америке и Русије, али су ставови Европске уније били ближи руским с обзиром да су подржавали идеју статута, институционализације и стварања три комитета. Европској унији су те промене ишле у прилог, јер би преко ОЕБС-а могла да доприноси побољшању људских права у проблематичним регијама и да оствари своје присуство на истоку, у области Кавказа и Централне Азије. Парламентарна скупштина ОЕБС-а је средином 2005. године изнела предлоге за развој организације и побољшање њеног деловања и функционисања. Предложено је: да свако јачање активности у области безбедности, економије и екологије не сме ићи на рачун области људских права; да се принцип консензуса не мора стриктно примењивати у одлучивању по питању кадрирања, буџета и администрације; да се успостављањем функције официра за везу јача сарадња са НАТО савезом, Уједињеним нацијама и Европском унијом; и да се концепт свеобухватне безбедности за који се ОЕБС залаже прошири изван подручја земаља чланица. На крају и поред свих неслагања Сједињених Америчких Држава дошло је до формирања три комитета за безбедност, економију и екологију, и за људску димензију. „Ти комитети задужени су за: (1) разматрање питања која се односе на политичко-војну, економску, еколошку и људску димензију безбедности, укључујући и имплементацију преузетих обавеза држава учесница; (2) учествовање у припреми састанака који се односе на предметна питања

безбедности; (3) по захтеву председавајућег, а у консултацијама са државама учесницама, разматрање актуелних питања свеобухватне безбедности.”¹⁶⁰

Конференција за европску безбедност и сарадњу, која је хладноратовска претеча ОЕБС-а, је морала прилагођавати своју улогу на прелазу из периода Хладног рата у доба „новог светског поретка”, а на то одређење нове улоге организације утицали су распад Варшавског уговора, сломови комунистичких режима на простору ВУ и СФРЈ, уједињење Немачке и јачање њене улоге и моћи у односу на СССР који се распао, јачање међународног положаја Европске заједнице, нова политичка улога НАТО-а. Иако су циљеви КЕБС-а били залагање за већу демократичност у посткомунистичком делу Европе и повећању људских права и слобода, економских слобода, једнака безбедност свих народа, сукоби који су избили на простору Совјетског Савеза и СФРЈ довели су до тога да се КЕБС бави дефинисањем нових безбедносних претњи као што су економски пад у државама у којима су сукоби избили, социјални немири и етнички сукоби, пораст екстремног национализма и ксенофобије, кршење људских права и слобода. Све ове претње које су дефинисане служиле су као оправдање за индиректно или директно мешање у сукобе који су избијали на тим просторима, неретко подржавајући пристрасно једну од сукобљених страна на штету оне друге, што је био чест случај посебно у грађанским ратовима на простору СФРЈ, а све под плаштом пароле да се КЕБС или касније ОЕБС залаже за мирно решавање сукоба и спорова преговорима. Опште је познато да су управо представници ОЕБС-а догађај у Рачку лажирали и прогласили „масакром над цивилним становништвом” што је Сједињеним Америчким Државама дало повод, а међународној јавности оправдање за почетак агресије на СРЈ. Принципе које је ова организација промовисала током деведесетих година, а који су се директно односили на став организације према државама у региону, били су неповредивост граница, територијални интегритет и право народа на самоопредељење. Не треба посебно наглашавати да су се ти принципи по питању сукоба на простору СФРЈ тумачили на различите начине и то прилично селективно, пошто само за Србију, као једну од република СФРЈ, нису важили ти принципи, јер је само она доживела да јој међународно признате границе буду мењане и да само српски народ није имао право на самоопредељење у осталим републикама у којима је живео и живи данас. Доношење новог

¹⁶⁰ Глишић Мирослав, *Заједница безбедности у региону ОЕБС-а*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011, стр. 114.

стратешког концепта од стране НАТО савеза након Хладног рата који је подразумевао стратегију дијалога и сарадње утицао је и на КЕБС на чијем заседању Савета је 1992. године у Прагу донета одлука да се успоставе мировне операције као један од инструмената за решавање криза и превенцију сукоба. Северноатлантски савез је исте године подржао одлуку КЕБС и понудио је своје капацитете и ресурсе за евентуалне мировне мисије које би биле одобрене од стране КЕБС-а. Наравно, лицемерство НАТО савеза долази до изражаја већ 1994. године када се НАТО под окриљем Уједињених нација, не конкретно КЕБС-а, умешао у сукоб у Босни и Херцеговини на тај начин што обара четири авиона Војске Републике Српске и бомбардује њихове циљеве у Новом Травнику, што је само наговестило у шта се НАТО трансформисао и каквом ће се политиком бавити наредних деценија. На економском пољу КЕБС није могла да прати активности осталих међународних организација које су се бавиле економским активностима у земљама бившег ВУ и СФРЈ, зато је одлучено да се формира Економски форум како би се подстакло учешће КЕБС-а у економским транзиционим процесима на том подручју. Теме којима се Економски форум бавио биле су: „(1) развој повољне климе пословања; (2) реструктурирање економије и приватизација; (3) стварање повољних услова узајамне трговине и инвестиција; (4) дообука и преквалификација на тржишту рада; (5) незапосленост; (6) очување животне средине; (7) инфраструктура – транспорт, комуникације, енергетски сектор; (8) сарадња у области науке и технологије ради развоја индустрије.”¹⁶¹

Током деведесетих година 20. века КЕБС је тежила да се институционализује и да оствари чвршће везе између свих држава у евроатлантском региону што би резултирало стварању међународне безбедносне организације какав је ОЕБС данас. Институционализација Конференције је доводила до промоције сталних састанака и постизања међународних споразума између држава чланица, доприносила је заштити и побољшању људских права, заговарана је политика сталних преговора о мирним решењима конфликта и превенција истих и пружање помоћ државама у постконфликтним периодима, развијање поверења између држава, као и помоћ државама у изградњи демократских институција и увођење тржишне економије. Бечки документи, разни споразуми везани за војно-безбедносни систем у виду конвенционалних снага и

¹⁶¹ Глишић Мирослав, *Заједница безбедности у региону ОЕБС-а*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2011, стр. 163.

оружја и они који су се тицали људских права обележили су израстање КЕБС у чвршћу и институционализовану организацију током деведесетих година. Посебан акценат је био на повећању обавеза чланица према поштовању и промовисању људских права и свих осталих питања која су се тицала људске димензије, као што су питања: националних мањина, аутохтоног становништва, толеранције и дискриминације, избеглица и расељених лица; а која су се често потезала када је требало вршити спољни притисак на одређене државе ради остваривања политичких циљева тзв. „међународне заједнице“. За вршење притисака унутар „проблематичних“ држава биле су задужене, а и данас су, бројне невладине организације. Доста пажње је посвећено успостављању веза и сарадњи са другим међународним организацијама што је предвиђано концептом свеобухватне безбедности, тако да је та сарадња остварена са НАТО, ЗЕУ, ЕУ (ЕЗ), Европском банком за обнову и развој, УН, Европском инвестиционом банком, Заједницом Независних Држава¹⁶² и другима. По потреби КЕБС одржава билатералне и мултилатералне састанке са овим организацијама на којима се међусобно саветују, траже подршку или постижу договоре, КЕБС је на тај начин дошла и до позиције статуса посматрача у Генералној скупштини УН, на пример.

Након 1996. године дефинисани су безбедносни изазови и ризици са којима се чланице ОЕБС-а могу суочити у наредном периоду, током 21. века: „војни и политички ризици, ризици који се односе на развој демократије, улогу права, људска права и цивилно друштво, економски изазови и ризици у области очувања животне средине, као и ризици по друштва држава учесница.“¹⁶³ Договорено је у оквиру ОЕБС-а да се државе чланице са свим изазовима суочавају заједничким напорима и у партнерству са осталим међународним организацијама, укључујући Европску унију, уз развијање кооперативне безбедности која би била заснована на демократији, људским правима и слободама, социјалној правди и тржишној економији. У Истанбулу је три године касније усвојена Повеља за европску безбедност у оквиру које је садржана и Платформа за кооперативну безбедност, чиме је изражена спремност да се развијају даљи односи са свим безбедносним чиниоцима на равноправним, транспарентним, солидарним партнерским

¹⁶² Заједница Независних Држава је међународна организација коју чине девет некадашњих република Совјетског Савеза и која је настала након распада СССР-а са циљем да те државе међусобно наставе да одржавају међусобне политичке, економске, културне и војно-безбедносне односе;

¹⁶³ Глишић Мирослав, *Заједница безбедности у региону ОЕБС-а*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 195.

основама. Неколико година касније, 2003. године тачније, у Мадриху је на састанку Министарског савета ОЕБС-а усвојена Стратегија ОЕБС-а за суочавање са претњама безбедности и стабилности у 21. веку, која је озваничила стратегију организације у случајевима разних конфликта између две државе или унутар неке државе, без обзира да ли је она члан ОЕБС-а или није. Поред тога, предвиђен је одговор на тероризам, дискриминацију, организовани криминалитет, угрожавање животне средине и разне друге војно-политичке претње. Након терористичких напада на САД 2001. године ОЕБС је одлучио да појача и продуби сарадњу са ЕУ и осталим организацијама у борби против тероризма, а посебан акценат је стављен на превентивне кораке против тероризма уз тесну сарадњу са међународним организацијама. Наредних година су се широм Европе дешавали нови терористички напади што је само интензивирало активности ОЕБС-а у борби против тероризма кроз усвајање разних повеља и докумената. Поред тероризма, усвајани су документи везани за: борбу против организованог криминалитета; побољшање правне сарадње везане за криминалитет; спречавање гомилања и ширења стрелачког и лаког наоружања; слободу медија; борбу против трговине људима; полну равноправност; нетолеранцију и дискриминацију; миграцију; економију; заштиту животне средине; борбу против корупције. Сарадња са Европском унијом је посебно добила на значају када је била у питању трговина људима, јер су на европском простору главни путеви и тај облик криминалитета је најинтензивнији и најизраженији. Економија и заштита животне средине су биле области почетком 21. века које су захтевале да се ОЕБС и њима озбиљно позабави усвајајући нову стратегију и јачањем сопствених капацитета за сарадњу са другим организацијама укључујући и Европску унију. Јасно је да је сарадња између Европске уније и ОЕБС-а на високом нивоу и та сарадња ни не може бити у неком мањем обиму с обзиром да скоро 40 % становништва држава које су чланице ОЕБС-а живи на територији Европске уније.

Највећи акценат својих активности ОЕБС управо ставља на цивилно друштво и проблеме везане за цивилну димензију, за разлику од ЕУ чије је деловање прилично разгранато, јер поред цивилног друштва, она доста пажње посвећује економији, дипломатији, војно-безбедносном сектору. Сарадња између ове две организације је посебно постала интензивнија и добила на значају након усвајања Заједничке спољне и безбедносне политике од стране ЕУ и када је она покренула прве операције за управљање кризама у оквиру Европске безбедносне и одбрамбене политике, јер је размена искустава

и сарадња била прилично битна за укључивање у кризе обема организацијама. Данас се та сарадња остварује у више области: реформа правосуђа и полиције; јавна управа; борба против корупције; развој медија; посматрање и организација избора; борба против трговине људима; управљање границама; демократизација друштва; помоћ у изградњи институција; људска права; привредни развој кроз подстицање развоја малих и средњих предузећа. Сарадња између ове две организације се остварује и кроз сталне састанке њихових највиших представника, сарадњама њихових органа и одржавању годишњих састанака око најбитнијих питања. Чест је пример сарадње где се шефови мисија ОЕБС-а и ЕУ у некој земљи или на одређеној територији састају и координирају, а сама Европска унија и њене чланице су главни ванбуџетски финансијери мисија ОЕБС-а и његових активности.

3.2.3. Интерпол и Европска унија

Међународна полицијска организација, скраћено Интерпол, се бави међународном полицијском сарадњом и контролом криминалитета на нивоу целог света. Претеча Интерпола – Међународна криминалистичка полиција, основана је 1923. године у Аустрији, али је након Другог светског рата променила свој назив 1956. године. Интерпол данас има 194 државе чланице, са седиштем у Лиону, и бави се пружањем подршке свим полицијским органима широм света у истрагама, у експертском облику и, такође, врши обуку за спровођење закона кадровима задуженим за јавни ред у свету. Интерпол већину својих активности усмерава на три облика криминалитета: организовани криминалитет, тероризам и сајбер криминалитет. Али се такође бави и свим осталим облицима као што су политичка корупција, дечија порнографија, трговина и дистрибуција наркотика, злочини против човечности, трговина људима, заштита ауторских права, итд. Интерпол по потреби може формирати сопствене тимове на захтев чланице који би пружао експертизу и логистичку подршку националној агенцији или полицијској служби. Најзначајнија функција Интерпола је посредовање између полицијских органа две или више држава и пружање информација захваљујући великој бази података коју поседује, а којој све државе чланице имају слободан приступ 24 часа дневно током целе године, што посебно доприноси борби против свих облика криминалитета на међународном нивоу. Дакле,

Интерпол није нека наднационална организација која има своје службенике који могу вршити хапшења по свету, што је данас често заблуда код људи.

„Интерпол и Европска унија блиско сарађују на питањима од заједничког интереса, делећи своје ресурсе и експертизу. Интерпол је кључни партнер за ЕУ у области спољне безбедности, нерегуларне миграције, антитероризма и организованог криминала. Са седиштем у Бриселу, Канцеларија Специјалног представника Интерпола при Европској унији ради на томе да проблеми глобалног спровођења закона буду адекватно заступљени у иницијативама и политичким одлукама ЕУ.”¹⁶⁴ Циљеви канцеларије су да се промовише сарадња између две организације у областима везаних за спровођење закона како би се сарадња у сектору безбедности и борба против организованог криминала ојачали од чега би свака страна имала пуну користу, такође, да Интерпол успева да проналази начине како да своје тимове финансира из фондова Европске уније као финансијски моћне организације и да стручна лица из Интерпола помогну Европској унији у креирању политика и законодавних процеса. Интерпол пружа велику експертску помоћ Европској унији у борби против трговине људима, посебно у централном Средоземљу, уз помоћ својих стручњака и тиме што пружа на увид агенцијама ЕУ своју базу података. Такође, везано са миграцијама последњих година, је и прилив великог броја терориста и бивших бораца Исламске Државе или из Ирака у Европу кроз таласе миграната из Азије и Африке, баш како би се ЕУ суочила и ефикасно изборила са откривањем тих људи, ЕУ има споразум са Интерполом о размени информација. Интерпол и Европска унија уз заједничку сарадњу помажу полицијским органима у Буркини Фасо, Чаду, Малију, Мауританији и Нигеру у борби против тероризма, организованог криминалитета и трговине људима, пружајући им директну експертску помоћ, обуку њиховим полицијским снагама и модернизујући им комуникациону технологију и биометријски систем. Тренутно, ове две организације раде на томе да развију оперативно суђење које би се заснивало на електронској размени правне помоћи што би било новина у свету, а од посебног значаја што би то убрзало правне процесе у данашњем свету глобализације. Европска унија својим финансијским средствима финансира бројне Интерполове пројекте, посебно у кризним подручјима као што су Западна Африка и Блиски Исток. А, са друге стране, Интерпол у заједничким пројектима са ЕУ ради на томе да повећа приступ базама

¹⁶⁴ *INTERPOL and the European Union*: <https://www.interpol.int/Our-partners/International-organization-partners/INTERPOL-and-the-European-Union>

података, програмима обуке и јачању сопствених капацитета кроз сарадњу са бројним безбедносним и правним агенцијама Европске уније.

3.3. Односи Европске уније са Сједињеним Америчким Државама, Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином

У мултиполарном свету економско, војно и политички најмоћније државе света, а то су Сједињене Америчке Државе, Руска Федерација и Народна Република Кина, имају све већи утицај на дешавања у Европи, и на глобална дешавања уопште. Тако да економска, политичка и безбедносна стабилност у Европској унији, и Европи иначе, не може да се замисли без улоге ове три велике светске силе. Иако су Сједињене Америчке Државе преузеле главну реч у Европи након Хладног рата, временом је утицај осталих чиниоца почео да јача, а то је посебно дошло до изражаја у 21. веку када је прво Европска унија усвајањем ЗСБП показала жељу за стицањем што веће независности од САД, а затим повратак Русије на глобалну сцену што је последица њеног економског опоравка и енергетске доминације, и на крају, последњих година смо сведоци све већег кинеског присуства у Европи, за сад, највише у економском облику. Сједињене Америчке Државе су период униполарности, дакле временски период када су остала три конкурента били прилично пасивни и недовољно јаки и стабилни, искористиле да многе политичке одлуке донесу „на своју руку“, изван међународних институција, отворено стављајући у први план искључиво сопствене интересе, што је често доводило до тога да се остатак тзв. међународне заједнице запита о легитимности и исправности таквих потеза америчких администрација. Америчка доминација у међународној политици је почела да опада након избијања светске економске кризе 2008. године, а доказ за то је слабљење америчке валуте као међународног средства плаћања и немоћ да утиче на дешавања у Грузији крајем лета исте године када је Русија извршила војну интервенцију у тој земљи, након неколико година и враћање Крима у оквир своје територије што су САД и њени савезници могли само да осуђују са стране и да уводе санкције. Тежиште светске економије и трговинске размене, посебно када је у питању она размена у којој је Европа учесник, се померило ка Азији, тако да је трговинска размена између Европе и Централне Азије у последњих десет година у порасту, док размена између Европе и Северне Америке опада.

Односи између Европске уније и Сједињених Америчких Држава се могу означити као компликовани са доста неслагања око многих питања. Најчешћа неслагања се огледају око односа са другим државама и приступу решавању проблема. Очигледно је да када Европска унија или њене водеће државе покушавају да успоставе партнерске односе са Русијом, то одмах изазива негативне реакције и критике од стране САД које прибегавају притисцима на европске званичнике, на пример. Такође, очигледне су и разлике у приступу решавања проблема, док се Европска унија залаже да се сва критична питања, посебно она безбедносна, решавају дијалогом и институционалним решењима кроз дипломатију билатералних и мултилатералних односа, без отворене претње или употребе силе, америчка администрација управо игра на карту употребе војне силе за решавање проблема. Не треба да чуди зашто Американци увек посежу за претњама војном интервенцијом, јер им је таква политика донела доста резултата у последњих седамдесет година и то се показало врло ефикасно. Таква америчка политика функционише по извесном шаблону где се прво осуђују потези одређене државе или њене власти, ако је проблем унутрашње природе, затим се уводе различити економски притисци и блокаде, прво политичким елитама у држави, а убрзо и целој земљи, власти се качи етикета нелегитимности, бира се и проглашава нека опозициона структура или личност у самој држави као нова опција. Након тога се прети војном интервенцијом и, ако држава или власт не подлегну притисцима и претњама, онда следи војна интервенција која за последицу има промену власти довођењем раније означене политичке групе или личности на власт, која постаје марионетска и спремна да заступа све интересе америчке администрације. Методе Европске уније су у многоме сличне америчким, једине разлике су што Европска унија не укључује употребу војне силе, мада и то не треба искључити у некој ближој или даљој будућности ако ЕУ буде успела да развије озбиљне војне капацитете, пошто Европска унија до сад није створила озбиљну војну силу која би могла самостално да интервенише по свету. А друга разлика је што се Европска унија труди, за разлику од САД, да своје деловање представи као нешто што је утемељено на међународном праву и закону и која своје одлуке доноси кроз сопствене институције или у договору са међународним институцијама, као што су Уједињене нације. Сједињене Америчке Државе су склоне доношењу једностраних одлука заобилазећи међународне институције када процене да од њих немају отворену и безрезервну подршку. „Они који поседују огромну војну моћ у већој мери силу сматрају корисним средством у

међународним односима од оних који су војно слабији.”¹⁶⁵ Сједињеним Америчким Државама не одговара Европа која је економски и војно јака, са великим политичким утицајем и која је безбедносно стабилна, а да многи потези и показатељи који потврђују овакав положај ЕУ, или барем тежње ка томе, сметају Америци, говоре ставови тренутне америчке администрације где је Европска унија означена као неискрен амерички савезник који не преза од повлачења „непријатељских” потеза. Наиме, свака одлука било да је она економске, политичке или војне природе, која се не поклапа са америчким интересима или их чак угрожава, аутоматски је означена од стране америчких власти као непријатељска и као она која штети вишедеценијском савезништву са САД. Оно што најчвршће везује прекоатлантске савезнике је економија, пошто су економски односи између ЕУ и САД прилично развијени, а споразум на основу којег једна другој признају статус повлашћеног трговца и преговори о свеобухватном инвестиционом и трговинском споразуму само додатно учвршћују и потврђују тај висок ниво односа. Оваква економска сарадња доприноси расту бруто домаћег производа обема странама. Поред тога што је економска сарадња са САД прилично добра, како време пролази, показује се да је Русија ипак економски ближи партнер од САД, посебно када се мисли на извоз европских производа и услуга који су у Русији прилично тражени, док је са друге стране Европска унија у доброј мери зависна од руских енергената, а посебно руског гаса. Управо овакав развој односа на економском плану може бити и узрок кретања Америке ка изолационизму који пропагира тренутна администрација. Без обзира што на економском плану и даље може се рећи успешно сарађују, односи ЕУ и САД су неретко оптерећени сукобљавањем међусобних интереса на безбедносном и спољнополитичком пољу. Нека неслагања се најбоље могу видети односу између појединих земаља Уније и Сједињених Америчких Држава. Америка себе сматра, иако то не признаје јавно, европским хегемом још од периода Хладног рата, јер она на све начине покушава да потчини и сужава маневарски простор пре свега Немачке и Француске у међународној политици. То је посебно било изражено током деведесетих година што објашњава политичар Саша Марковић у својој књизи: „Наравно, Американцима не одговара да се позиција Немачке одређује као позиција државе која је под старатељством САД-а. То је разумљиво из најмање два разлога. Америци, у представљању себе као шампиона демократије, штети улога отвореног

¹⁶⁵ Кејган Роберт, *О рају и моћи: Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003, стр. 41.

хегемона над Немачком и ЕУ. Други, не мање важан разлог, лежи у чињеници да Немачка плаћа свој империјални данак, не само преко економије, већ и извршавајући за Америку „прљаве послове“ у светској политици. За такве послове Немачка преузима одговорност на себе, иако их обавља у корист америчких геостратешких интереса. Широка је њихова лепеза, а један од најбољих примера је, већ наведено разбијање Југославије, које су Немци извршили за рачун Сједињених Држава.”¹⁶⁶ Немачка се успела отргнути од оваквог статуса који је имала након уједињења почетком новог века када је заједно са Француском одбила да учествује у америчкој војној „авантури“ против Ирака, у којој је Велика Британија била једини европски представник. Неповерење САД у европску искреност као војног савезника огледа се у томе што амерички званичници критички гледају на ипак смањено финансијско учешће у буџету НАТО-а и на иницијативе стварања европске војске, означавајући ЕУ због тога као ипак непоузданог савезника. Успешно заједничко деловање на међународном плану је ипак обележено у неколико наврата, а то су: агресија на Либију где су велику подршку Американцима пружали Британци и Французи; увођење економских санкција Русији због Украјине, иако ипак Европска унија није потпуно јединствена у тој одлуци; борба против тероризма што је посебно дошло до изражаја у првим годинама трећег миленијума и након појаве Исламске Државе; потписивање нуклеарног споразума са Ираном, мада су Сједињене Америчке Државе ипак споразум напустиле у мају 2018. године. На крају, генерално гледано, јасно је да САД данас гледају омаловажавајуће на ЕУ и у стратешком смислу им одговара стагнација напретка Европе у свим пољима, званично америчка администрација Брејтлит не посматра као неки проблем, па с тога Сједињене Америчке Државе својом стратегијом националне безбедности предвиђају повратак времена када више великих сила одлучује о светској политичкој судбини, а као равноправне конкуренте признају само Русију и Кину, а Европску унију остављају по страни као не толико битан чинилац на међународном геостратешком нивоу.

Након распада Совјетског Савеза, Русији је као самосталној држави било потребно више од петнаест година да врати стари сјај, углед и утицај који је имала као предводник Совјетског Савеза и социјалистичког света у Европи и свету. Распадом СССР-а Русија је изгубила скоро четвртину територија које је имала под контролом, половину становништва, економија је опала за скоро педесет процената, а војна моћ је смањена за

¹⁶⁶ Марковић Саша, *Манифест против империје – прилог историји америчког (нео)империјализма*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2013, стр. 208.

трећину. Пошто је Русија била оптерећена привредним, социјалним, етничким, политичким и безбедносним проблемима, њен углед у свету је опао, изгубила је статус светске силе и више није била битан међународни политички чинилац. Тек након 2000. године, доласком Владимира Пута на чело државе спроведене су бројне унутрашње и економске реформе које су препородиле Русију и вратиле јој статус светске силе, што је уз економско јачање Кине, означило крај униполарног света чији су период Сједињене Америчке Државе успешно искористиле. Да је Русија поново почела да се пита око ситуације у свом геостратешком окружењу, војна интервенција у Грузији је била најбољи показатељ за тако нешто. Русија је на спољнополитичком плану почела да чини све како би повратила свој утицај у Европи и како би покушале да потисну Америку из тог подручја. Интензивно су почели да се развијају бројни партнерски односи са свим државама у Европи, а они најинтензивнији су развијани са оним најмоћнијим, а то се посебно мисли на Француску и Немачку, која је, показале се најбољи партнер Русима, првенствено на економском пољу. За Русију је било значајно да што пре успостави што боље односе са Европском унијом, јер је међусобна сарадња обећавала кораке ка остваривању заједничких интереса у виду потискивања америчког утицаја из Европе и обострану корист у виду тога да ЕУ може Русији да пружи бројне услуге и да пласира своје производе на руско тржиште, док је Русији Европа остала отворена за њено снабдевање енергентима, првенствено природним гасом. Усвојени су бројни документи којима су дефинисане сарадње у областима спољне политике и безбедности. Средином деведесетих година се почело са потписивањем првих докумената о сарадњи који су предвиђали економску сарадњу и политички дијалог и успостављање партнерства са циљем „промовисања демократије, економских реформи, унапређења поштовања људских права, консолидације мира, стабилности и безбедности, како би се избегле нове линије поделе у Европи и постигла пуна интеграција Русије у заједницу слободних и демократских народа.“¹⁶⁷ Бројни споразуми који су потписивани између Русије и ЕУ током деведесетих година, посебно они који су се тicali економије, имали су за циљ да погурају Русију да што пре успоставе тржишну привреду и да друштвена предузећа пређу у приватни сектор. Испоставиће се да су те реформе биле пребрзе и штетне по руску

¹⁶⁷ Споразум о партнерству и сарадњи о успостављању партнерства између Европских заједница и њихових држава чланица, с једне стране, и Руске Федерације, с друге стране: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:21997A1128%2801%29&from=EN>

привреду генерално, зато што су владајуће елите биле корумпиране, и уз економске стручњаке из иностранства који су саветодавно деловали и „помагали“ спровођење реформи, довели су до тога да су многа државна предузећа пропала, да се приватизација лоше спроводила, на идентичан начин као и у Србији након 2000. године, што је довело до тога да рецесија буде још већа, да животни стандард још више опадне, а да се у друштву намноже олигарси који су за кратко време у том периоду кроз сумњиве послове у сарадњи са тим истим политичким елитама стицали огромна богатства. У другој половини деведесетих година од стране Европске уније усвојени су план и стратегија који су се директно односили на развијање и успостављање односа са Русијом у виду развијања дипломатске сарадње, сарадње кроз ОЕБС, УН и Партнерство за мир, развијање економских односа и оно што је најзначајније је то да је Русија представљена као прилично битан фактор са којим сарадња доноси гаранцију безбедности не само европског континента, већ и на глобалном нивоу. „Као заједнички изазови препознати су енергетска и нуклерна безбедност, заштита животне средине, организовани криминал, илегалне миграције и слично.“¹⁶⁸ Русија је крајем 20. века направила сопствену стратегију за развој односа са Европском унијом у којој је дефинисано да је за Руску Федерацију корисно развијање односа са ЕУ у правцу успостављања мултиполарног света што би било уско везано за концепт економске безбедности. Стратегијом је утврђено да је циљ Русије да кроз сарадњу са Европском унијом ради на превенцији локалних сукоба и на њиховом заједничком мирном решавању без употребе силе поштујући принципе међународног права. Исказано је право Русије на слободно спровођење сопствене унутрашње и спољне политике, јер она на то има право као држава велике површине која се простире на два континента. По питању безбедности стратегија је предвиђала да Европска унија не сме спроводити акције у региону ЗНД које би штетиле руским интересима, изражена је спремност за сарадњу и са НАТО савезом и са Сједињеним Америчким Државама, али уз оgradu да они не би смели имати водећу улогу у Европи и зато се сматра да би јачање улоге ОЕБС-а и институција УН, посебно Савета безбедности, били кључни за успостављање равноправних и партнерских односа на пољу безбедности. Основе руских тежњи у међународним односима и на почетку 21. века су се заснивале на успостављању мултиполарног света и смањењу употребе силе у међународним односима и да ниједна

¹⁶⁸ Група аутора, *Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015, стр. 26.

држава или организација не сме бити доминантна и доносити једностране одлуке, већ да се свака битна и стратешка одлука мора донети тек након консултација и договора свих битних међународних чиниоца. Последњих неколико година, а нема разлога да се то не настави и у будућности, Русија се залаже за унапређивање добросуседских односа, за тражење консензуса и сталних преговора са другим државама и међународним организацијама по свим питањима везаним за безбедност, економију, екологију и спољну политику уопште. Европска унија је означена као главни трговински и економски сарадник са којом се може сарађивати на спољнополитичком плану и радити на заједничким интересима. Акцент сарадње са ЕУ се ставља на безбедносну сарадњу, сарадњу у економији, култури, науци и образовању. Један од главних циљева унапређења односа са ЕУ је стварање јединственог заједничког економског и безвизног простора за грађане Руске Федерације и Европске уније. Ради унапређења свих ових односа и приближавању жељених циљева, периодично се одржавају заједнички састанци Европска унија – Руска Федерација, на којима се често усвајају различите декларације, које се најчешће везују за безбедност и економију. Трговинска размена између Русије и Европске уније у периоду пре увођења санкција због кризе у Украјини је била на страни Русије, тачније трговински дефицит ЕУ према Русији константно је растао од почетка двехиљадитих највише захваљујући енергентима које Русија извози у земље ЕУ, а у прилог томе је све време ишао и раст цена енергената на светском тржишту. Русија такву своју спољну политику оцењује као прагматичну, праведну и уравнотежену, без жеље за успостављањем било какве доминације, а Савет безбедности је означен као једино тело које представља инструмент за решавање свих криза у региону и свету. Последњих година односе између ЕУ и Русије је прилично оптеретила криза у Украјини. Наиме, Украјина је још од средине деведесетих година 20. века свој спољнополитички курс усмерила ка евроатлантским интеграцијама уз образложење да би је то заштитило од руског утицаја. Током последњих двадесетак година у Украјини су се смењивале на власти прозападне и проруске странке које су све време биле искључиво у политичком сукобу, али тај сукоб се разбуктао на јесен 2013. године када је тадашњи украјински председник Виктор Јанукович, који је иначе био проруски оријентисан, одбио да потпише Споразум о стабилизацији и придруживању са Европском унијом, већ је потписана финансијска кредитна помоћ са Русијом, што је узроковало да разне проевропске, десничарске и неонацистичке странке, несумњиво потпомогнуте западним факторима и невладиним

сектором, организују масовне демонстрације које су се убрзо претвориле насилне и које су биле окренуте не само против владајуће гарнитуре, већ против бројне руске националне мањине што је Украјину увело у грађански рат у подручјима државе где су Руси већинско становништво. Епилог кризе је да је у сукобима страдао велики број цивилног становништва, председник Јанукович је нелегално смењен са власти и добио је политички азил у Русији, а Доњецка и Луганска област су прогласиле независност, Русија је повратила Крим у окриље својих граница, а у Украјини је и данас политичка ситуација прилично нестабилна и између активних политичких партија не постоји консензус око свих најбитнијих питања. Европска унија је, заједно са Сједињеним Америчким Државама, осудила Русију и прогласила је за главног кривца који је најодговорнији за насталу кризу, у Европи највећу још од догађаја на простору некадашње СФРЈ. И Европска унија и САД су увеле економске санкције Русији које су је на почетку погодиле, јер је Русија своје трговинске активности највећим делом усмерила ка Европи, али како је временом Русија почела своју трговинску размену да усмерава ка Азији, економска ситуација у земљи се поправила и поправља се и даље. Русија је постала много отворенија ка Азији која је подједнако велико тржиште за извоз, али је на тај начин дошла у ситуацију да развије још боље партнерске односе на свим пољима са азијским државама, а пре свега са Кином са којом је економска и безбедносна сарадња из године у годину на све већем нивоу. Са друге стране, Европска унија је можда у том „економском рату“ више изгубила, из разлога што је руско тржиште значајно за ЕУ, а потражња за европским производима и услугама је била на завидном нивоу, посебно што је Европска унија највећи инвеститор у Русији. Што се тиче губитака, може се рећи да Немачка ту трпи највећу штету као највећи европски руски трговински партнер. Интересатно је то што су трговину енергентима санкције практично заобишле, Русија и даље активно снабдева Европу гасом, а гасовод који води до Немачке се гради несмањеним интензитетом. Све у свему колико год да криза у Украјини ремети односе између Русије и Европске уније и без обзира што су неки облици сарадње тренутно замрзнути, сарадња је и даље активна. Као чланице Уједињених нација, Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) и Савета Европе, ЕУ и Русија обавезали су се још током деведесетих година да ће поштовати основне вредности и принципе демократије, људских права, владавине закона и тржишне економије, а те вредности су и даље у основи односа ЕУ и Русије. Обе стране имају дугу сарадњу у питањима билатералног и међународног значаја, који се односе на

климатске промене, миграције становништва, трговину дрогом, трговину људима, организовани криминалитет, борбу против тероризма, неширење оружја, мировни процес на Блиском Истоку и заштита људских права. Европска унија такође са Русијом одржава неформалне оперативне контакте који омогућавају детаљно разумевање руских приоритета и политике о међународним питањима, пружају рано упозоравање на потенцијалне проблеме и подржавају координацију планирања политика. Институционална сарадња ЕУ и Русије је такође значајна и огледа се у: формираном радном телу, Савет сталног партнерства, у којем се министри радних области састају кад год је потребно; Комитету за парламентарну сарадњу у оквиру којег се одржавају састанци два парламента – Европског парламента и Државне думе; Партнерство за модернизацију је тело које своје активности фокусира на економску и правну сарадњу уз подршку цивилног друштва. Две теме које су од великог значаја за обе стране су климатске промене и животна средина, и обе стране су потписнице Конвенције Уједињених нација о климатским променама која је озваничена усвајањем Париског споразума 2015. године, а који је правно обавезујући и глобалног карактера, први такве врсте. Европска унија је тај споразум потписала и усвојила од стране својих институција током 2016. године, док је Русија то учинила у септембру 2019. године. И Европска унија и Русија су међу првих пет највећих емитера штетних гасова на свету, а пошто су територијално близу онда нема сумње да утичу на тај начин једна на другу и да је у интересу обе стране да се ситуација на том пољу поправи. Значајна је и сарадња и на пољу образовања преко Болоњске декларације на основу које руски студенти могу приступати високошколским установама широм Европске уније, затим на пољу промоције заштите људских права за чије програме ЕУ сваке године издваја доста средстава. Контрола граница, борба против организованог криминала и мигрантска политика су поља на којима је сарадња Уније и Русије прилично активна. Поред свих ових облика сарадње, постоје и бројни истраживачки и научни заједнички програми и споразуми.

Народна Република Кина и Европска унија су два највећа светска трговца који су међусобно успоставили отворене трговинске односе, Кина је други трговински партнер Европске уније, одмах после САД, док је Европска унија на првом месту Кине. Сарадња између Уније и Кине успостављена је још 1975. године, тачније дипломатски односи су успостављени између Кине и тадашње Европске економске заједнице, а да би десет година касније основан Мешовити одбор чија је улога била да прати односе, посебно оне

економске, између ова два партнера и да се одржавају састанци једном годишње. Од како је Европска комисија 1994. године отпочела политички дијалог са Народном Републиком Кином усвојено је неколико стратегија од стране ЕУ које су се односиле на Кину. Трговинска размена са Кином је расла од средине деведесетих година пратећи економски развој и напредак Кине. Почетком двехиљадитих година сарадња две стране добија прави замах усвајањем докумената две стране о унапређењу сарадње на ниво стратешког партнерства. Кина од тада почиње да остварује различите везе и са државама ЕУ појединачно. Сарадња је бивала све боља и боља и поред тога што је било неких препрека и неслагањима у односима ова два партнера, Кина је током ових година замерала Европској унији на њеним ограничењима кинеског увоза у Европу и забрана извоза војне технологије из ЕУ у Кину, затим је било неслагања на плану спољне политике, то неслагање је дошло до изражаја током агресије на СРЈ коју је ЕУ подржала, а Кина је то окарактерисала као нарушавање суверенитета једне земље, кршење међународног права и ставило је до знања Кини да Сједињене Америчке Државе и НАТО имају велики утицај на спољну политику Европске уније. Кина види Сједињене Америчке Државе као „камен у ципели“ у њеним односима са Европом из разлога што Америка има већ поменути утицај на Европу и Сједињеним Америчким Државама не одговара напредак у сарадњи Кине и Европске уније, јер та сарадња погодује кинеском напретку у свим областима, што Кину само доводи све ближе и ближе првом месту највеће економије света, и та сарадња омогућава улазак великог кинеског капитала у Европу што са собом доноси и већи утицај у Европи. Оно што Кини смета, а што је резултат ближе сарадње са ЕУ, је то што Европска унија стално врши притисак и критикује Кину због њених унутрашњих питања, конкретно највише на поштовање људских права, јер из угла Европске уније та права се у великој мери крше у Кини, и на статус Тибета који је кинеска провинција за коју ЕУ и већина „западног света“ сматра да треба да буде независна. Иако је сарадња ЕУ и Кине присутна у многим областима на стратешком нивоу, приметно је да је војно-безбедносна сарадња прилично слаба, готово и да је нема. Европска унија тренутно нема неке интересе нити неки велики утицај на Азију, посебно на Далеки Исток, тако да не постоји опасност од сукоба интереса са Кином. Европска унија, такође, за разлику од САД, не гледа негативно на кинески војни и технолошки напредак, али истовремено нема ни сарадње између њих у тој области, осим у неким појединачним случајевима са неким државама чланицама као што су Француска и Велика Британија. Таквој слабој сарадњи у војној

области кумује и ембарго на извоз оружја и војне технологије у Кину из ЕУ који датира још од догађаја на Тјенанмену, иако су данас државе ЕУ дубоко подељене око питања да ли ембарго треба да се укине или не. Кина се по питању војне технологије првенствено ослања на Русију, што је на неки начин традиционално, још из периода Хладног рата, пре него што је дошло до захлађења односа између Кине и Совјетског Савеза. Трговинска размена између Кине и ЕУ је од седамдесетих година до данас увећана за скоро 200 пута. Европска унија је 2004. године постала прво извозно тржиште за Кину, а Кина највише извози у ЕУ високотехнолошке производе и текстилне производе, док нису занемарљиве ни бројке челика, гвожђа и разних других метала, вештачког ђубрива и цемента, иако је увоз из Кине тих производа у опадању што је заслуга Европске уније, јер на примеру челика можемо видети механизме ЕУ којима покушава да умањи и ограничи кинески извоз јефтиног челика у Европу постављањем високих царина. Увоз кинеских производа у ЕУ, посебно оних високотехнолошких, погодује тржишту из разлога што кинески производи и приступ европског тржишта кинеским компанијама узрокују повећању конкуренције европским компанијама на тржишту што доводи до тога да европске фирме смањују цене својих производа како би биле конкурентне кинеским производима. А такав случај није само у Европи, већ и на тржиштима других континената на којима приступ имају производи из Кине и Европске уније. Кина Европској унији не приступа само својим производима, присутан је значајан раст удела кинеских компанија у бројним инфраструктурним пројектима и у области енергетике. Кина највише таквих подухвата има у региону Југоисточне Европе у којој је нашла своје прве партнере за такав облик сарадње и инвестиција. Управо је у Бугарској Кина приступила аутомобилском тржишту Европе на тај начин што је изградила у тој држави производни погон једне своје аутомобилске индустрије. Кина инфраструктурним пројектима и инвестицијама, у ствари, само користи кризу која је настала последњих година у ЕУ, а која је проузроковала мањак инвестиција у ЕУ и мање издвајање финансијских средстава за такве пројекте, тако се Кини пружила прилика да уз инвестирање у европску инфраструктуру развија путну мрежу која ће служити за лакши и бржи пренос сопствених производа у Европу и кроз Европу. Кина данас поседује у свом власништву 10% европских лука. Европска унија у Кину највише извози аутомобиле и авионе, али је значајан и проценат услуга које ЕУ извози у Кину, а то је 19% укупног извоза услуга Уније. Промет људи из Кине у Европску унију је такође из године у годину све већи, преко 200.000 кинеских држављана студира

на универзитетима широм ЕУ, а када је у питању туризам забележено је да је током 2018. године у Европској унији било око шест милиона туриста из Кине. Са друге стране, све више, првенствено младих, Европљана одлази у Кину како би тамо радили у услужним делатностима, спортском, едукативном и образовном сектору. Економија и трговина су темељни основи сарадње Европске уније и Кине и без обзира на неке трајне и неке повремене несугласице које постоје између ова два партнера, нема наговештаја да би нешто могло да успори развој даље сарадње и даље напредовање у односима између њих. Кина очигледно види Европску унију као свог главног партнера и зато не чуди план Кине за покретањем амбициозног пројекта „Један појас - један пут“ који је најављен 2013. године, а чија је идеја да се изградњом и повезивањем постојеће инфраструктуре, за шта би Кина уложила велике количине новца, повежу континенти, тачније да се побољша промет роба и услуга, што свакако иде Кини у корист, јер би она на тај начин успела да оствари још већи утицај на светску економију, а јасно је да уз економски утицај расте утицај у међународним односима уопште.

Односи Европске уније са три најутицајније и најмоћније државе света су од кључног значаја и прилично су компликовани из разлога што су интереси све четири стране испреплетани и често у сукобу једни с другима. Европа је геостратешки прилично значајно подручје света, а поред тога је и кроз историју најпросперитетније, с тога не чуди што је свима битно да у Европи остваре што већи утицај и да са Европском унијом имају остварене што боље односе. Многи проблеми оптерећују сваку од страна: Сједињене Америчке Државе се труде да својим утицајем на Европу њу држе подаље првенствено од Русије, па онда и од Кине, баш из разлога како њен утицај не би опао. Европска унија жели да се отргне од америчког утицаја како би постала слободнија у одлучивању када су у питању међународни односи и да постане самосталнија на безбедносном пољу. Русији су потребне услуге и технологија из Европе, док су с друге стране Европи потребни руски енергенти. Кини је Европа најбитније као тржиште за пласман својих производа. Европска унија и Кина не гледају једна на другу као на безбедносну претњу, тако да их то не оптерећује, али Европска унија жели на сваки начин да умањи дефицит који има у трговинској размени са Кином. И Русији и Кини несугласице и поделе које Европа има са Сједињеним Америчким Државама иду у корист, јер су обе државе свесне да је лакше трпети притиске „западног света“ када су Европска унија и Сједињене Америчке Државе

подељене и када делују засебно, него када наступају заједно у облику „међународне заједнице“.

4. БЕЗБЕДНОСНИ РИЗИЦИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Европски континент је у модерном добу највише био оптерећен војно-безбедносним претњама, па је и настанак првих западноевропских заједница био узрокован баш постојањем таквих претњи. Ратови које су пратила велика страдања и разарања на европском тлу су били учестала појава све до периода Хладног рата, који је означен као миран период, али пун напетости и тензија између два војно-политичка савеза. У другој половини двадесетог века свој замах је узела глобализација која је са собом донела доста добрих ствари на пољу комуникација и повезивања људи и смањење културолошких разлика, на пример, али је такође поред позитивних појава дошло уз њу и доста негативних појава. Глобализацијом су проблеми који би настали у Азији или Африци имали последице на Европу, глобализација је донела и тероризам и још много других негативних појава. У неолибералном капиталистичком поретку, који је данас актуелан у свету, друштво је постало потрошачко, а да би се такав систем одржао потребно је да процес производње свих облика робе, посебно оне широке потрошње, одржати на високом нивоу, јер друштво постаје све захтевније и потребе су му све веће. Земље, тј. народи, на западу Европе имају највеће потребе у том погледу, оне праве највећи привредни раст, животни стандард је драстично бољи. Да би таква ситуација постала одржива и да би се потребе потрошачког друштва задовољиле, потребно је да се привреда и индустријска производња развијају, расту и да нуде стално нове производе. Раст производње прати и повећање утршка ресурса, посебно оних енергетских, зато је енергетска безбедност земаља Европске уније један од кључних облика сигурности за њене грађане и индустрију. Друго, привредно и индустријски најразвијеније земље и оне са највећим бројем становника су уједно и највећи загађивачи животне средине и највећа претња по екосистем, зато је екологија једна од најбитнијих тема данас у Европској унији, јер је потребно пронаћи баланс и решење како уз помоћ усвајања стандарда и подизању свести о очувању животне средине умањити утицај загађивача и смањити степен претњи по природу и животну средину уопште и очувати екосистем. Глобализација, висок привредни развој и животни стандард у Европској унији који омогућава бољи живот и представља подручје благостања, довели су до тога да простор Европске уније, посебно се ту мисли на најразвијеније државе чланице, буде привлачан и „обећана земља“ за многе

народе не само из сиромашнијих делова Европе, већ у највећој мери за људе из подручја тзв. трећег света које су деценијама обухваћене ратовима, нестабилним политичким ситуацијама, изложене неоколонијалним притисцима, а то све заједно узрокује да у тим државама владају глад, сиромаштво и висока стопа смртности. Зато се људи из тих подручја масовно одлучују на ризично путовање у „обећане земље“ како би решили проблем своје животне егзистенције, а те миграције представљају управо једну од врсти социоекономских ризика којима је Европска унија оптерећена.

4.1. Утицај глобализације на европску безбедност

У својој књизи др Станислав Стојановић дефинише глобализацију као појам: „Глобализација као друштвени процес, у најопштијем смислу, означава све интензивнију повезаност и међузависност држава, привреда и друштава преко развијених информационих и комуникационих технологија, тржишта и капитала, а под покровитељством и контролом најмоћнијих земаља света и наднационалних институција... Општи смисао и циљ глобализације је обезбеђење несметаног протока идеја, роба, капитала и информација, па је отуда њено најзначајније обележје, свакако, до сада забележена међузависност људи, народа и држава.“¹⁶⁹ Глобализација се може посматрати као нераздвојни део европске или евроатлантске интеграције, зато су посвећеност Европске уније заједничким вредностима и отвореном друштву нераздвојни, а то су на неки начин одлике управо глобализације. Глобализација је Европској унији донела много тога доброг као што су: отвореност тржишта; интеграција са другим европским државама; боља сарадња са државама ван европског континента и међународним организацијама; већи политички утицај у свету; лакше и брже ширење својих вредности и идеја за које се залаже; лакши проток робе и информација. Али поред предности које глобализација доноси Европској унији, значајан број њених грађана на глобализацију гледа као на претњу – 44 % у целој ЕУ.¹⁷⁰ Разлози због којих су грађани

¹⁶⁹ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 9.

¹⁷⁰ *Globalization and the EU: Threat or opportunity?*: https://eupinions.eu/de/text/globalization-and-the-eu-threat-or-opportunity/#_ftn1

Европске уније забринути када мисле о глобализацији су разноврсни. Заговорници глобализације као претње сматрају да је глобализација државе ЕУ начинила рањивијима из разлога што се међународне кризе изван Уније лакше преливају у њу, посебно се мисли на велике економске и финансијске кризе, проблеме са миграцијама становништва и тероризам. Такође, глобализацију криве за појаву неправде по питању поштовања стандарда који су захваљујући њој успостављени на међународном нивоу, а ту се мисли на монетарну манипулацију одређених држава, онда када су у питању еколошки стандарди које често не поштују све државе подједнако и слободан проток људи, а посебно радника, у смислу да радници који долазе из сиромашнијих подручја Европе или света у богатији део Уније имају подједнак приступ тржишту рада као и држављани земље у коју су дошли што аутоматски појачава конкуренцију за добијање посла. Глобализација и њени тржишни токови довели су до тога да богати постају још богатији на уштрб радника и сиромашних слојева друштва, велике мултинационалне компаније захваљујући законским рупама у системима држава у којима послују избегавају опорезивање и на тај начин стичу велике зараде, што се одражава на мањак прилива новца у буџете држава у којима компаније послују, а што се уједно одражава на животни стандард и сам квалитет живота радника и грађана уопште у тим државама. Када су у питању глобално отворено тржиште и наведени проблеми које оно доноси „неки предлажу да се решење повуче унутар државних граница. Ова опција је предодређена за неуспех из два разлога. Прво, људима се одузимају економске предности које трговина и интеграција доносе. Према једној процени, БДП по глави становника ЕУ био би чак за једну петину нижи, да од 1950. године није дошло до интеграција. Више од 30 милиона радних места у ЕУ (свако седмо) зависе од извоза у остатак света. Друго, акт ренационализације политике неће дозволити да земља избегне глобалну конкуренцију: изолација од глобалних ланаца вредности повећаће улазне цене, учиниће њен извоз мање конкурентним и учинити земљу мање атрактивном за инвеститоре, чиме на крају слаби економија и на снабдевању и на страни потражње. Слично томе, одустајање од међународне сарадње неће омогућити земљи да избегне пореску конкуренцију и вероватно ће је учинити мање ефикасном у борби против утаје пореза.“¹⁷¹

¹⁷¹ *Taking back control of globalisation: Sovereignty through European integration*: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0468-taking-back-control-of-globalisation-sovereignty-through-european-integration>

Упркос свим страховима које грађани ЕУ имају од глобализације, пракса показује да је Европска унија тренутно најуспешнија у управљању глобализацијом, јер је она од самог почетка осмишљена као међународна политичка творевина која је омогућила државама чланицама да заједнички управљају изазовима отвореног слободног тржишта које глобализација поставља на тај начин што уместо да делују појединачно, државе ЕУ деле суверенитет у тржишно-економским односима. Европска унија је уз помоћ својих институција успела да осигура да се све чланице придржавају истих правила у тржишно-економским односима, и успостављене су гаранције које штите потрошаче и оне гаранције за поштenu конкуренцију, што је једним делом омогућено и успостављањем јединствене монетарне политике у оквиру Уније, а такође су утврђени стандарди за увоз производа страних компанија у Европску унију. Јединствена банкарска унија и систем финансирања чланица Уније који је успостављен је гарант финансијске стабилности Европске уније од светских финансијских криза и великих банкарских колапса. Да се Европска унија озбиљно бави проблемима глобализације доказује то да је крајем 2006. године основан Европски фонд за прилагођавање глобализацији чији је задатак да „пружа подршку особама које су изгубиле посао као резултат значајних структуралних промена у токовима светске трговине због глобализације, нпр. затварања великих предузећа или пресељења производње ван Европске уније, или као резултат светске економске или финансијске кризе.”¹⁷² Између осталог овај фонд узима учешће у финансирању пројеката као што су мере за помоћ у потрази новог посла, пружа услуге професионалне оријентације, менторства и саветовања, затим финансира образовање, преквалификацију, оспособљавање, и на крају, пружа подршку при предузетништву и оснивању предузећа.¹⁷³ Европска унија је доста тога обезбедила да њени грађани и она сама као организација имају што бољу контролу над глобализацијом на тај начин јер се све одлуке које се доносе у оквиру Уније доносе преко њених институција у којима седе демократски изабрани представници. „Захваљујући овлашћењима које има над конкуренцијом и финансијском регулацијом, ЕУ својим грађанима даје већу контролу над мултинационалним компанијама и финансијским тржиштима. Уједињена Европа, која говори једним гласом на глобалном нивоу, такође помаже у комуникацији европских преференција о трговини,

¹⁷² *European Globalisation Adjustment Fund (EGF)*: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326>

¹⁷³ *European Globalisation Adjustment Fund (EGF)*: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326>

као и о финансијским, пореским, социјалним и еколошким стандардима.”¹⁷⁴ Европској унији доста тога погодује у глобализацији на економском и финансијском плану, и зато је њој у интересу да се прилагођава процесима глобализације и да се бори против негативних појава које глобализација доноси, а то ће најлакше постићи даљом интеграцијом у свим областима. Европска унија је после 2016. године, када је Велика Британија одлучила да напусти Унију, када су Сједињене Америчке Државе најавиле изолационистичку политику и напуштање одређених међународних организација и када су евроскептичне странке почеле да бивају све гласније у Европском парламенту, одлучила да примени одређене мере којима би се глобализација обликовала, а то су пре свега постизање јачих инструмената трговинске заштите и појачана контрола страних инвестиција, уз инсистирање на поштеној трговини. Донета је одлука да се трговински споразуми, као што је на пример споразум са Сингапуром, ратификују једино од стране Европског парламента, што евроскептици критикују због тога што сматрају да такав начин доношења стратешких одлука, који се могу одразити на живот и егзистенцију грађана ЕУ, доноси напредак Европској унији без укључивања обичних грађана. Евроскептици се залажу за то да такве споразуме треба свака национална влада засебно да усваја, али такав начин би само одужио и одлагао усвајање неког таквог споразума. Европска унија се након најаве изолације од стране САД окренула склапању трговинских споразума са другим државама које су изван евроатлантског простора, као што су Аустралија, Јапан и Мексико. Што се тиче мера трговинске заштите које ЕУ жели да спроведе, потреба за таквим мерама се најбоље огледа у примеру трговинских односа са Кином. „Кинески извозници потцењују европске произвођаче нижим платама, издашном државном помоћи и мање строгим стандардима рада или заштите животне средине. Те непоштене трговинске праксе директно утичу на популарну европску подршку глобализацији. Ако је Кина способна да поткопава европске фирме ослањајући се на ниже стандарде заштите животне средине и рада, то поткопава подршку ЕУ за слободну трговину. Европска комисија жели више мера трговинске заштите како би се зауставио кинески дампинг”¹⁷⁵.

¹⁷⁴ *Taking back control of globalisation: Sovereignty through European integration*: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0468-taking-back-control-of-globalisation-sovereignty-through-european-integration>

¹⁷⁵ Дампинг (енг. *dumping*) - продавање робе у иностранству испод цене коштања, обично у циљу конкуренције и освајања тржишта; продавање робе, нарочито фабричких производа, по јефтинијој цени иностранству него домаћим потрошачима, у циљу да се да одушке хиперпродукцији, или да се за себе обезбеде картелски и трустни монополи;

Усаглашавањем виших трговинских стандарда кроз споразуме са другима, повећава се притисак и на кинеске извознике да их прате.¹⁷⁶ Управо као одговор на кинеску иницијативу преузимања европског тржишта и на америчку изолацију, Француска је почела да се залаже за политику „купујмо европско“ како би подстакла куповину и потрошњу сопствених производа.

Глобализација има велики утицај на Европску унију и када је у питању њена безбедност, зато што је глобализација узроковала појаву транснационализације безбедносних ризика, што значи да се последице разних конфликта лако преносе и на простор Европске уније, а са друге стране, укључивање Европске уније у токове глобализације је омогућило Европској унији да врши утицај и узима учешће у разним безбедносним кризним ситуацијама и ван европског континента. Опасност од великих војних сукоба у Европи и свету је нестала након завршетка Хладног рата, али безбедности Европе од тада прете нетрадиционални фактори угрожавања безбедности, као што су: „тероризам, етнички и верски екстремизам, пролиферација оружја за масовно уништење, војни интервенционизам и регионални конфликти,¹⁷⁷ а њима треба придодати и претње сецесија од стране разних сецесионистичких, националних и верских групација широм Европе. Као одговор разним безбедносним изазовима узрокованих глобализацијом како у Европи, тако и ван Европе, Европска унија последње две деценије покушава решење да нађе кроз јачање свог безбедносног и одбрамбеног идентитета са циљем да њене безбедносне структуре и ресурси прерасту у самосталну глобалну војну силу сличну НАТО савезу. Колико је глобализација отворила нове видике и могућности Европској унији да крене на пут остварења глобалне војне силе, толико је и Европска унија уједно и талац глобализације, тј. идентичне идеје од стране Сједињених Америчких Држава које преко НАТО савеза држе под контролом безбедносну сферу Европе. Од краја Другог светског рата најзначајнији амерички геополитичари промовишу идеју стављања Европе под америчку контролу и сузбијање сваког покушаја војне доминације у Европи од стране неке друге силе, што је описао амерички геополитичар Џејмс Курт: „САД су из Другог светског рата извукле поуку да њихов амерички континент једино може бити безбедан уколико ниједна велика сила не доминира европским континентом, или далеко шире,

¹⁷⁶ *Can the EU harness globalisation in 2018?*: <https://www.clingendael.org/pub/2018/clingendael-state-of-the-union-2018/13-can-the-eu-harness-globalisation-in-2018/>

¹⁷⁷ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 172.

евроазијском копненом масом.”¹⁷⁸ Да би ЕУ успела да постане глобална војна сила, потребно јој је да смањи разлику у војним капацитетима у односу на њене конкуренте САД, Русију и НАТО, зато је ЕУ почела све више пажње последњих година да придаје милитаризацији, тј. стварању сопствених војних снага, усавршавању војних потенцијала кроз процес развијања војне технологије и мењању одбрамбене стратегије. Такву перцепцију мира и стабилности нема само Европска унија, већ и још неке земље, посебно оне са нуклеарним потенцијалом или оне које желе да успоставе своју локалну или регионалну доминацију, прибегавају већим улагањима у војне капацитете и развијају сопствену технологију, ту се пре свега мисли на Русију, Иран и Северну Кореју. Развој њихових ракетних система великог домета у западној јавности је представљен као директна претња Сједињеним Америчким Државама и Европи, па су из тог разлога САД покренуле програм изградње ракетног штита који представља инсталирање противракетних система у државама Источне Европе са циљем заштите европског континента првенствено од претње Ирана, а по мишљењу многих ти системи се постављају и због Русије која је деценијски ривал западном свету. Ракетни штит, између осталог, и оптерећује односе Русије не само са САД, већ и са Европском унијом, зато што Русија сматра да је ракетни штит првенствено усмерен против ње и његово постављање на истоку Европе сматра непријатељским чином. Ситуација око ракетног штита може да се посматра као последица америчке експанзионистичке стратегије због које Европска унија трпи последице, јер Европској унији је у интересу да има што боље односе са Русијом. Дакле, раст војне моћи Европске уније и држава у њеном ближем или даљем окружењу директно утиче на безбедност ЕУ из разлога што на тај начин расте неповерење између ЕУ и тих држава, јер једни другима угрожавају безбедност. Интервенције у свету које предузима НАТО на челу са САД изазивају реакције од стране држава против којих је интервенција окренута, и етничких и верских групација које живе на простору Европске уније, а којима је та земља матична држава, или регион из којег воде порекло. Реакције су усмерене на Европску унију, или се може рећи да последице неке тавке интервенције утичу на ЕУ, из разлога што су већина земаља Европске уније уједно и чланице НАТО-а. Те реакције могу бити на неком конвенционалном дипломатском нивоу, као што је протестовање у Уједињеним нацијама или повлачење дипломатских представника из

¹⁷⁸ Kurth James, *America's Grand Strategy: A Pattern of History*, The National Interest, No. 43, Spring 1996, стр. 6.

земаља ЕУ, а могу бити и радикалније, као што је био случај током рата у Либији када је председник Либије претио одмаздом либијског становништва које живи у земљама Европске уније, уколико напади на Либију не престану. Такође, интервенције САД и НАТО земаља на Блиском Истоку су проузроковале пораст екстремизма и опасност од тероризма у Европи. Пример Исламске Државе показује колико глобализација може бити опасна по Европску унију на тај начин што је учешће у сукобима на страни Исламске Државе узео велики број становника исламске вероисповести насељених у државама ЕУ, па су се исти ти људи враћали у државе из којих су дошли на ратиште као прекаљени борци и обучени терористи. Глобализација је захваљујући ширењу комуникација и бржем протоку информација допринела да се кроз Европу лакше шире бројне радикалне идеје разних верских фанатика и њихових групација које теже ка тероризму. Последњих година су у Европи на месечном нивоу, на улицама европских градова, постали учестали напади појединаца на грађане са смртним исходима или са исходима рањавања. Нападаци се одлучују на такве нападе подстакнути управо идејама разних терористичких или верских радикалних група чији су пропагандни материјали и садржаји доступни на интернету. Европска унија као организација није прибегавала војним интервенцијама, највећим делом због тога што и даље нема довољно развијене сопствене војне капацитете за неки такав подухват, али у овом периоду војног интервенционизма у којем су САД ипак главни актер, Европска унија је интервенисала невојним методама као што су разни политички и дипломатски притисци на „проблематичне” државе и режиме или је узимала учешће у постинтервенционистичком периоду слањем својих мисија за успостављање демократских институција или за очување истих. Треба нагласити да и такав приступ Европске уније је у супротности са принципима међународних односа који гарантују сувереност сваке државе и искључују мешање других држава у унутрашња питања неке државе. Савезна Република Југославија је на самом крају 20. века искусила оба облика интервенционизма, војног током агресије 1999. године и политичког током избора за председника СРЈ 2000. године. Доктор Станислав Стојановић у својој књизи примећује да „иако се легитимитет интервенције заснива на заштити људских права, недоследност, пристрасност и економска мотивисаност су главне карактеристике свих таквих подухвата након окончања Хладног рата.”¹⁷⁹ Овакав закључак др Стојановића најбоље се огледа баш на примеру Савезне

¹⁷⁹ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 189

Републике Југославије. Иако су Сједињене Америчке Државе под плаштом НАТО савеза биле протагонисти у демонизовању српског народа и власти у Србији и у заговарању војне интервенције против СРЈ због ситуације на Косову и Метохији, не треба заборавити ни улогу Европске уније која је годинама пре тога спроводила разне облике санкција према СРЈ и која је усвајала резолуције пред почетак рата у којима је осуђивала власт Савезне Републике Југославије и представљала Албанску националну мањину као жртву, и тако правдајући европској и светској јавности потребу интервенције против СРЈ. У добу глобализације је брига за људска права и права националних мањина изузетно важна, тако да је за светску јавност то био главни разлог за интервенцију против Југославије. И управо се у тој агресији и поступцима Европске уније и САД види њихова пристрасност и лицемерје, јер је принцип хуманитарног интервенисања на простору Косова и Метохије крајње селективно примењен. А селективност и пристраност се огледају у томе што су српске жртве биле занемариване не само током сукоба од 1998. године, него и током деценију и по пре тога, и што су албанске биле преувеличаване и само се њима придавао значај. Регуларне оружане снаге Југославије су означене као реметилачки фактор који прекомерно употребљава силу против цивилног становништва и врши етничка чишћења, док су терористичке групације Албанаца приказане као оне које се боре за слободу и њима је пружана подршка. Без обзира што су се сличне ситуације биле одигравале годинама пре тога у, на пример, Турској и Русији у области Чеченије, у којима су у борбама против регуларних снага страдале стотине хиљада Курда и Чечена, то за Европску унију и Сједињене Америчке Државе очигледно није био повод за „хуманитарну интервенцију”. „Показало се да се ново универзално право на спровођење операција, тзв. хуманитарних интервенција, може применити само на земље које су довољно слабе да се могу лако поразити, али и довољно развијене да су вредне бомбардовања без жртава.”¹⁸⁰

Глобализација је проузроковала да оружје за масовно уништење, а под тим се подразумевају нуклеарно, биолошко и хемијско оружје, постане доступније државама које га не поседују или терористичким организацијама. Данас је терористичким организацијама једноставније да дођу до таквог оружја, али је због појачаних контрола увоза и извоза у Европску унију много теже проширити такво оружје на европски

2009, стр. 195.

¹⁸⁰ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 198.

континент. Али без обзира што је Европска унија доста тога учинила на сузбијање пролиферације оружја уопште, бојазан да такво оружје може доспети у посед разним терористичким организацијама које делују на простору Европе и даље оправдано постоји. Озбиљан проблем земљама Европске уније може да представља ситуација када неку терористичку групу подржава нека држава која поседује хемијско или биолошко оружје, јер терористичке групе у том случају имају стручну и материјалну помоћ за деловање. Технолошки напредак информационих технологија није допринео само развоју сајбер тероризма, већ и доступности информација и размени искустава терористичких група о оружју за масовно уништење. На тај начин глобализација прави од света глобално село у којем је проток информација брз и свима је све доступно. Међународни тероризам је „последница неједнакости, сиромаштва, нестабилности и беде које изазива процес глобализације”,¹⁸¹ а који Европска унија подржава, тако да не треба чудити што многе верске и етничке групе свој револт и фрустрираност усмеравају против водећих земаља Европске уније видећи у њима кривце за ситуацију у којој се припадници групе налазе. Иако су Сједињене Америчке Државе најдоминатније у борби против тероризма превентивно нападајући државе које би означиле као потенцијално опасне, терористи своју одмазду усмеравају на државе Европске уније из разлога што је Европа географски ближа исламским земљама Азије и што је Европска унија у перцепцији терористе „запад”, па се она на тај начин ставља у исти кош са Сједињеним Америчким Државама као део културе која им је супротстављена.

Глобализација је непредвидив процес и пред Европску унију константно поставља нове изазове и претње по њену безбедност, било да су они економске, социјалне или војне природе. Глобализација је последњих година донела склоност ка јачању десничарских, популистичких и традиционалних партија у Европи, што доводи до појаве јачања идеја изолационизма и евроскептицизма. Такав развој догађаја чини да се Европска унија може суочити са све већим поларизацијама унутар ње саме, што може довести до извесне поделе, тј. реструктуирања њене организације у којима би оне најмоћније државе Европске уније биле „једнакије” у односу на оне сиромашније, а такав развој догађаја може претходити социјалним тензијама у државама ЕУ и политичким тензијама и подела унутар институција Уније и националних парламената њених чланица. А историја је до

¹⁸¹ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 216.

сад показала да поделе неретко рађају нове поделе. Све већа инфраструктурна, комуникациона и информациона повезанost људи у времену глобализације и бржи и ефикаснији проток роба и услуга са собом доноси и предности за развој и напредак организованог криминала на простору Европске уније, путеви трговине дроге, људи и оружја су све фреквентнији на подручју Европске уније која се уз помоћ својих органа и институција покушава изборити са тим изазовима са мање или више успеха. Последица глобализације је и та да је Европској унији потребно да ствара мултилатералне и међународне договоре са другим државама и организацијама како би могла да се избори са савременим транснационалним проблемима који остављају последицу по саму Унију, као што су „економска и финансијска нестабилност, легална и нелегална миграција, надметање за ретке природне ресурсе, хуманитарне и еколошке кризе, тероризам, трговина дрогом и оружјем, регионални конфликти и претње у кибернетичком простору.“¹⁸²

4.2. Тероризам

Тероризам је као пошаст савременог друштва јако тешко дефинисати с обзиром да је он као друштвена појава склон променама и прилично је динамичан, па је сходно томе и различито тумачен од стране међународних организација и држава. Професор Симеуновић је у својој књизи *Тероризам – општи део* покушао да дефинише тероризам као вишедимензионални политички феномен: „сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики циљеви“ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.

¹⁸² Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 248-249.

Друштвено-угрожавајући опус тероризма обухвата претњу силом у оквиру интензивне психолошко-пропагандне делатности, злоупотребу интернета у терористичке сврхе, отмице, уцене, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, самоубилачке нападе, појединачна и масовна политичка убиства, и интенцију испољавања ређе над стварним и потенцијалним политичким противницима, а чешће над представницима система и невиним жртвама.

Као вид индивидуалног, нелегитимног, нелегалног и неинституционалног насиља тероризам је увек окренут против одређених институција неког друштва, односно *in concretum* против неке државе.¹⁸³

Тероризам је за Европску унију, још од временског периода када је она била претежно економска организација, једна од највећих претњи, ако не и највећа, по њену безбедност, а не сумњиво је то постала након серије терористичких напада с почетка 21. века који су погодили САД, Лондон, Мадрид и Русију. На простору Европске уније је од друге половине 20. века до данас забележено активно деловање готово свих класификованих облика тероризма.

Другу половину 20. века је што се тиче деловања терористичких организација на простору европских држава које су данас водеће државе Европске уније обележио идеолошки мотивисан тероризам. Период Хладног рата је Европу посебно дубоко идеолошки поделио на капиталистички запад и комунистички исток, што је поговало да се на простору западноевропских држава створе и почну активно да делују разне левичарске терористичке организације. Левичарска идеја је и у западном делу Европе имала своје дубоке корене још од 19. века, а лево оријентисане партије су биле прилично снажне и имале су широку подршку становништва, посебно у Италији, Француској, Немачкој и Шпанији. С обзиром да је запад Европе након Другог светског рата био ближи америчком и британском утицају сходно томе су западноевропске земље дефинитивно прихватиле капиталистичко, а касније и неолиберално, уређење и у капитализму су виделе своју будућност. Комунистичке и социјалистичке партије у тим државама нису успевале да дођу на власт, а временом су се прилагођавале тренутним околностима и утапале у већ успостављени систем на тај начин што су у својим политичким програмима задржале идеје социјалне правде, и парламентарни вид борбе су прихватале као једини легалан вид

¹⁸³ Симеуновић Драган, *Тероризам: општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 80.

политичке борбе, одбацујући оружану борбу и друге насилне политичке акције у борби за власт, постајући на тај начин „демократскије” и друштвено и политички прихватљиве за капиталистичку политичку елиту. Такво стање у политичком животу и друштву уопште није било прихватљиво за радикалне левичарске групе које су такве ставове и позиције левих партија сматрале бескорисним, пасивним, бесперспективним, неспособним и лежерним, јер су сматрали, а што се временом показало као тачно, да таквим приступом политичког деловања левичарске партије у Западној Европи не користе потенцијал радничких и сељачких маса за промену друштва и рушење капитализма. Те радикалне присталице леве се одлучују на организовање терористичких организација и група, јер су сматрали да се једино насилним акцијама и деловањем могу остварити резултати који ће бити моментални и који би покренули широке народне масе у одлучнију борбу против капитализма путем револуције. Мето левичарских терористичких акција нису били само припадници супротстављених политичких елита, појединци означени као класни непријатељи, државне институције, безбедносне снаге, привредни објекти и тржни центри као симбол капиталистичког неолибералног потрошачког друштва, већ и, надахнути антиимперијалистичким идејама маоизма¹⁸⁴, амерички држављани и НАТО инфраструктура у Европи. Тридесетогодишње деловање левичарских терориста по Западној Европи које је почело да јењава сломом комунизма у Источној Европи је проузроковало реакције државних институција на тај начин да се озбиљније позабави решавањем проблема тероризма уз реформе законодавстава и безбедносног система, и јачање репресије и силе у обрачуна са терористима.

Европа се као мултикултурални континент од друге половине двадесетог века активно суочава, уз мање или више интензитета, са многобројним етно-сепаратистичким тежњама широм континента. Многе етничке групације незадовољне својим националним питањима, неоствареним циљевима, су на простору ЕУ изродиле терористичке организације. Неке државе Европске уније, као на пример Велика Британија са Ирцима, имају и вековне проблеме са одређеним етничким групама. Готово свака држава Европске уније има већи или мањи проблем са сепаратизмом, карактеристично је то да нема правила да ли се ради о економски снажној држави са одређеним друштвеним

¹⁸⁴ Маоизам – политичка теорија која је добила име по кинеском комунистичком вођи Мао Цедунгу, а која је била водећа политичка идеологија Народне Републике Кине све до почетка реформи током седамдесетих година 20. века;

благостањем или некој сиромашнијој, мада је извесно да сепаратистичке тежње етничких група и њихове конкретне акције расту са слабљењем економије, падом животног стандарда или појавом неке политичке кризе. Најпознатији проблеми на простору ЕУ који су у прошлости уздрмали или су и данас актуелни су: сукоб Ираца католика са британским властима и Ирцима протестантима; тежње Шкота за проглашење независности од Велике Британије; тежње баскијског и каталонског народа за независност од Шпаније; супротстављеност франкофоних Валонаца и Фламанаца који говоре холандским језиком у Белгији; тежње за независност Корзике од Француске. Ипак, током претходних педесетак година како је Западна Европа почела да се економски и политички уједињује до данас када је постигла свој врхунац у облику Европске уније, нису све етничке групе кроз своје деловање за стицање независности изродиле терористичке организације. Најозбиљније етнички мотивисане терористичке претње по Европску унију су стизале из Шпаније, и Велике Британије и Републике Ирске. Британска влада и њене безбедносне снаге су се деценијама активно борили са припадницима Ирске републиканске армије, још од почетка 20. века када је она званично и основана са циљем да сви Ирци живе у једној држави. Од Ирског рата за независност с почетка прошлог века до данас у сукобима између Ираца католика и британских власти заједно са Ирцима протестантима, који су иначе лојални британској круни, погинуло је неколико хиљада људи. Период сукоба је обележило неколико покушаја постизања примирја између терористичких организација, које су временом из различитих политичких и идеолошких побуда мутирале, и британске владе са крајњим циљем да се сви проблеми и несугласице између супротстављених страна решавају преговорима кроз институције. У Белфасту је 1998. године постигнуто примирје између две стране, а Ирска републиканска армија је 2005. јавно прогласила крај оружане борбе против британских власти у Северној Ирској, најавила потпуно разоружавање својих припадника и наставак остваривања својих циљева демократским и мирним политичким деловањем. Наравно, ова одлука није задовољила све припаднике ирских револуционара и терориста, тако да је убрзо након постигнутог примирја основана Права ирска републиканска војска која је наставила са додуше слабијим ангажовањем кроз терористичке акције. Ова терористичка организација је 2009. преузела одговорност за напад на касарну у Северној Ирској у којем су страдала два британска војника. Данас је активна Нова ирска републиканска армија која је основана 2012. године спајањем три националистичке и терористичке групе, а њено деловање је

појачано од 2016. године и Брегзита. Брегзит, иако још непознат у каквом облику ће бити и какав ће бити статус Северне Ирске с обзиром да је Република Ирска пуноправна чланица ЕУ, подстакао је страхове ирских националиста и терориста да би се на њиховом острву могла створити граница између две Ирске. Доказ да су терористи појачали своје деловање су нереди и експлозија аутомобила-бомбе почетком 2019. године у Северној Ирској.

Од 1959. године ЕТА (*Euskadi Ta Askatasuna* – Баскија и Слобода), када је основана као студентски покрет народа Баска супротстављен шпанском диктатору Франку, се борила за независност Баскије од Шпаније и Француске. Баски тј. Еускади су староседеоци Пиринејског полуострва, врло ратоборан и поносан народ који је успео да сачува свој интегритет и независност вековима од најезде разних освајача и у томе су успевали све до 18. века када су територије на којима су живели ушле у састав шпанске државе. Њихове тежње за сепаратизмом и стицањем независности пробуђене су током прошлог века доласком фашиста предвођених генералом Франциском Франком на власт у Шпанији из разлога што су нове власти почеле да угњетавају Баске, као и Каталонце, бранећи им употребу сопственог језика и укидајући им културу. Током друге половине 20. века изразито националистичке групе Баска су преко ЕТА-е терористичким акцијама интензивирале и конкретизовале борбу за независност. Разлог зашто је ЕТА била активнија на простору Шпаније је једино тај што у Шпанији ипак живи већина становништва Баска. Европска унија је ову организацију прогласила за терористичку. Мето ове терористичке организације су у већини случајева били званичници шпанских власти, политички неистомишљеници и противници, мада се неретко дешавало да у њиховим бомбашким нападима страдају и цивили. У терористичким нападима ЕТА-е је током њеног активног деловања страдало преко 800 људи, међу којима је жртва био и шпански премијер Бланко 1973. године, што је чини најактивнијом терористичком организацијом у Западној Европи. Године 2011. ЕТА је објавила да прекида оружану борбу као средство за остваривање својих циљева, а 2017. године се и званично разоружала, а њени припадници су одлучили да ће своје деловање наставити кроз политички ангажман.

Иако су током последњих двадесет година већина терористичких организација које су идеолошки и етнички мотивисане престале да постоје или су се њихови припадници одлучили за миран и политички вид борбе за остваривање својих циљева, почетак 21. века

је Европској унији донео нову еру тероризма који је као верски мотивисан постао глобални проблем. Иако је у прошлом веку било примера терористичких акција које су верски мотивисане на простору западноевропских држава које су биле удружене у неки облик заједнице, као што су убиство израелских спортиста током Летњих олимпијских игара у Минхену или експлозија бомбе у авиону изнад шкотског града Локберија, након 11. септембра 2001. године и терористичких напада Ал Каиде у Сједињеним Америчким Државама тероризам је за Европску унију постао никад већи безбедносни проблем. Тероризам је до тада у каквом год облику да се јављао и чиме год био мотивисан, у Европи ипак био на неки начин локализован и „предвидив“ колико је год то могуће рећи, из разлога што се углавном знало које су то терористичке групације и на ком простору делују и какви су им циљеви. На пример, обичан грађанин Беча није морао страховати да ће му живот бити угрожен на улици, ако би тог јутра британска влада одлучила да повуче неки радикалан потез према Ирцима католичке вероисповести. Док са верским фундаменталним тероризмом то није случај из разлога што на простору читаве Европе, а не само Европске уније, живи на десетине милиона људи исламске вероисповести, а верски фанатици који су у великој мери припадници терористичких група, или ако нису, кроз пропагандно деловање могу да се одлуче на самосталне акције, прете и могу доћи до оружја за масовно уништење за које се не би устручавали да га искористе. Проблем је и то што потенцијални терориста може бити било ко и може се одлучити да делује на било ком месту у Европи не бирајући мету и средство, а то безбедносним структурама Европске уније и њених чланица прилично отежава посао. Узрок појаве и ширења верски мотивисаног тероризма у Европској унији лежи у међуетничким тензијама, културолошким разликама и неразумевању, економске неједнакости западног света и исламског поднебља, последице су такође и ратови који се деценијама воде на простору исламске Азије, а који су у већини случајева подстрекивани од истог тог западног света чије су државе активни учесници. Зато треба тражити и одговорност и међу земљама Европске уније које уз Сједињене Америчке Државе спроводе глобалистичку и империјалистичку политику светског полицајца како би остварили своје интересе на уштрб исламског становништва на просторима Мале и Средње Азије. Такође, водеће земље Европске уније су у великој мери одговорне за продор радикалног ислама и терористичких група у Европи с обзиром да су некад отворено, а некад прећутно, подржавали разне терористичке покрете и проглашавали их борцима за слободу, као што

је то било у случајевима током грађанског рата у Босни и Херцеговини, затим на Косову и Метохији и Чеченији, ако би деловање таквих терористичких група било у складу са остваривањем својих интереса. Некадашњим терористима се даје легитимитет, па је зато данас могуће да се они налазе на челу неке међународно непризнате државе као што је Косово и да равноправно учествују у разним политичким преговорима са политичким представницима суверених земаља и слободно путују по свету, могуће је да се њихови злочини негирају, фалсификују, прикривају, правдају и на тај начин не доживе осуду не само међународних судова правде, већ и европске јавности. Припадници терористичких група које делују у Европи су неретко образовани и технолошки писмени људи који не морају бити нужно припадници сиромашнијих слојева друштва, имају подршку млађих генерација које уз доступност пропагандног материјала на интернету лако могу да се упознају са програмима, идејама и циљевима њихове борбе. На интернету, врбованим терористима могу бити доступна и упутства за прављење разних облика експлозивних направа у кућној радиности. Терористичке ћелије су мале, разгранате и нису нужно међусобно повезане, па је зато безбедносним органима тешко да их уоче и прате како би прекинули њихове активности или сазнали нешто више о самој организацији. Терористичке организације се финансирају путем нелегалних и криминалних активности, трговином оружја, трговином људима, трговином и дистрибуцијом дроге. Поједине земље могу финансирати терористичке организације, па смо током краја 20. века имали пример да терористичке организације кроз новац, наоружање и обуку финансирају и Сједињене Америчке Државе (Ал Каида, Ослободилачка Војска Косова), Немачка (ОВК), Иран (цихадисти у Босни и Херцеговини, палестинске терористичке организације), итд. Развојем средстава комуникације и напретком технологије, радикалним исламистима је омогућено да се виртуелно повежу са терористичким групацијама које делују на просторима Азије и да се одлуче да оду у ратом захваћене земље како би учествовали на ратиштима под паролом одбране ислама и борбе против неверника. Ти исти борци се затим враћају у европске земље из којих су отишли у рат доносећи са собом идеје и искуства које би затим почели да шире у свом окружењу стварајући притом нове потенцијалне терористе. Ратови који се воде у исламском свету су проузроковали велике миграције исламског становништва ка Западној Европи у потрази за бољим и мирнијим животом. Европска унија у томе, оправдано, види проблем, јер је јако тешко међу становништвом које мигрира у Европу уочити и открити ко међу њима долази у Европу са

чистом прошлости само како би побегао до ратних разарања, а ко долази као поражени борац Исламске Државе или неке друге терористичке организације. Управо је проблем миграната нови разлог за политичке несугласице у Европској унији, јер се један део држава ЕУ не боји само прилива прекомерног броја нове радне снаге, већ и инфилтрирање терориста међу тим народом.

Након напада у САД 2001. године није требало дуго чекати на неки већи терористички напад и у Европској унији, већ 2004. године у Мадриду долази до серије бомбашких напада на железницу у којима је страдало скоро 200 људи, а око 1500 их је рањено. Наредне године су четворица исламиста у лондонском метроу бомбашким нападом убили 56 људи, преко 700 су ранили. Уз Ал Каиду која је до тада била најактивнија, последњих година терористичка претња свету постаје и Исламска Држава, у чије име је последњих година извршен велики број терористичких напада широм Европске уније. Од стране ове две терористичке организације су од маја 2014. године када је француски исламиста, повратник са сиријског ратишта, у бриселском јеврејском музеју убио четири особе, па до данас у Паризу, Ници, Копенхагену, Берлину, Лондону, Стокхолму, Манчестеру, Барселони и многим другим градовима Европске уније, страдало је преко 500 људи, а преко хиљаду је лакше или теже повређено. Европска унија је након терористичких напада 2001. године направила попис терориста који чини списак људи, група и других субјеката који су узели учешће у организацији напада. Европска унија је борбу против тероризма поставила као један од својих најважнијих безбедносних циљева, успостављена је сарадња са другим безбедносним чиниоцима изван Уније у борби против тероризма и његовој превенцији кроз размену података, заједничку контролу граница и заједничких акција. Борба против тероризма је и институционализована у оквиру ЕУ, 2005. године усвојена је Стратегија Европске уније за борбу против тероризма која има за циљ глобалну борбу против тероризма и стварање безбедније Европе, а која је усмерена на превенцију, заштиту, прогон и одговор. Успостављен је координатор ЕУ за борбу против тероризма који је одговоран за: „координацију рада Савета ЕУ у подручју борбе против тероризма; праћење спровођења стратегије ЕУ за борбу против тероризма; обезбеђивање активне улоге ЕУ у борби против тероризма.”¹⁸⁵ Посебна пажња је усмерена и на борбу против финансирања тероризма на тај начин што је усвојен правилник којим би се

¹⁸⁵ *Borba EU-a protiv terorizma*: <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/fight-against-terrorism/>

спречило праће новца и финансирање тероризма. Дакле нова ера тероризма која је настала након 2001. године проузроковала је борбу против тероризма на глобалном нивоу у коју је активно укључена и ЕУ. „Та ера карактеристична је не само по енормном расту страха од сличних или још опаснијих акција које је најављују већ и по томе што је тај догађај актуелизовао теоријско промишљање тероризма на глобалном нивоу, на шта се ван неких подручја скоро заборавило. То промишљање праћено је двема тенденцијама. Прва је изградња нових концепата националне регионалне и глобалне безбедности, а друга је реконструкција постојећих система безбедности и њихово међусобно повезивање као акутни одговор на могуће опасности од тзв. постмодерног тероризма.”¹⁸⁶ Главна карактеристика постмодерног тероризма је употреба нуклеарног, хемијског и биолошког оружја, које је након Хладног рата постало доступније терористичким групама. Оправдана су очекивања да би у будућности терористи могли да се одлуче за употребу оваквог оружја, јер је чињеница да су терористичке акције све смртоносније и да имају за циљ све већу дестабилизацију држава, организација и изазивање што веће панике међу становништвом. Зато је велики акценат стављен на спречавање илегалне трговине оружјем и пролиферације оружја за масовно уништење како би се смањила могућност да терористи дођу до такве врсте оружја. Технолошки и информациони напредак је омогућио терористима да се одлуче за нови вид деловања, а то је сајбер тероризам. Терористичке групе користе овај вид деловања за регрутују нове чланове, шире пропагандни и стручни материјал и да организују своје активности. Терористи сајбер нападима могу деловати и утицати на циљано становништво на два начина, први је ширење страха и панике који последично не доводе до смртних исхода, угрожавања живота људи или физичког оштећења објеката, док је други начин много опаснији, а то су хакерски напади на привредна постројења од виталног значаја, као што су они који су усмерени на електране и електричну мрежу уопште, водоводне мреже, болнице, фабрике, нуклеарна постројења, центре за контролу лета и ваздушног простора. „На нивоу Европске уније, 1999. године основан је и поново обновљен 2006. године, рад Европске радне групе о тимовима за одговор на рачунарски инцидент (*European Task Force on Computer Security Incident Response Teams*, TF-CSIRT). Поменута радна група обезбеђује форум где чланице ЕУ и суседне земље могу разменити искуства и знања. TF-CSIRT има активну улогу у

¹⁸⁶ Стајић Љубомир, Лазић Радојица, *Увод у националну безбедност*, Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2015, стр. 180.

формирању нових тимова за одговор на инцидент. Залажу се за стандардизацију поступака и процедура у случају одговора на инцидент у сајбер простору наводећи да се тиме значајно смањује време потребно за одговор на инцидент на ширем подручју... Радна група организује обуку, семинаре, конференције, водиче и алате (као што је нпр. *Request Tracker for Incident Response – RTIR*, алат који помаже тимовима у свакодневном раду, евиденцији инцидената, праћењу предузетих поступака приликом дешавања инцидената и слично)."¹⁸⁷

И поред великих противтерористичких акција које су предузимале владе држава чланица, одлучности Европске уније у борби против против тероризма и његовој превенцији и подизања безбедносних мера и уопште свести код грађана Европске уније, учесталост напада и велики број жртава јасно говори да је тероризам и даље један велики и нерешив безбедносни и друштвени проблем за Европску унију.

4.3. Енергетска безбедност

Последња два века су на пољу напретка човечанства обележили индустријски и технолошки развој, с тим што је такав развој значајно интензивирао током последњих седамдесетак година. Хладни рат није проузроковао трку у наоружању између два супротстављена идеолошка света, већ је надметање у производњи и унапређивању оружја пратио и развој технологије и индустрије. Западна Европа и Сједињене Америчке Државе са једне, и Совјетски Савез са друге стране су чинили предводнике индустријско-технолошког развоја, али након Хладног рата прикључак су почеле да хватају и неке друге земље које су у ранијем периоду очигледно биле у заостатку за водећим силама. Ту се пре свега мисли на азијске земље, не рачунајући Јапан и Јужну Кореју које су и тада биле препознатљиве по својој високотехнолошкој индустрији, већ пре свега на Кину и Индију. Глобализација је имала кључну улогу у давању подстрека интензивнијем и распрострањенијем индустријском и технолошком развоју на тај начин што је производња драстично порасла, транспорт производа је постао прилично олакшан, па су тржишта постала доступнија, а то је проузроковало већу потражњу за производима. Већа потражња за производима по економским законима подстиче, опет, повећање производње,

¹⁸⁷ Група аутора, *Савремени тероризам*, Службени гласник: Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015, 290. стр.

а свако повећање производње захтева потребу за већом количином енергије. Енергетска зависност великих произвођача чини да државе и подручја која су богата енергентима постану геостратешки прилично битни, што за такве државе то може бити мач са две оштрице, из разлога што такво богатство може да значајно појача политички утицај и економски положај у свету, као што је пример Русије, док са друге стране може бити терет и узрок сваке врсте нестабилности, као што су примери Блиског Истока, неких делова Африке или Венецуеле. Пример Русије говори о томе да државе које су пре свега војно јаке, а релативно и економски, а поседују велике количине енергената које не само да задовољавају сопствене потребе, већ их има толико да се њима може трговати, могу да врше политички притисак и утицај на земље које су енергетски зависне од њих. Док оној другој групи земаља велика количина енергената представља недвосмислен терет од како је великим силама један од стратешких циљева стављање извора енергије под своју контролу чинећи слабије државе и подручја модерним колонијама на тај начин што одржавају непрестану политичку, безбедносну и економску нестабилност уз стална мешања у унутрашња питања таквих земаља и држањем влада које су неретко марионетске као политичке таоце, стављајући им до знања да су лако замењиве ако не буду испуњавале захтеве неоконизаторских сила које их држе под контролом.

С обзиром да, барем јавно и отворено, Европска унија нема праксу неоконизаторских подухвата, као што имају Сједињене Америчке Државе, а с друге стране није регион богат великом количином енергената која би задовољила њене потребе, Европска унија је енергетски зависна. „Европска унија са 7% светске популације, више од четвртине светског БДП-а и 20% светске трговине, има само 2% „црног злата“ и 4% светских резерви природног гаса. Ограничење, које намећу сопствени енергетски ресурси Европе, намеће и значајну зависност ЕУ од спољних извора енергије. Иако су, у последњих неколико година, предузети значајни кораци у подизању енергетске ефикасности, и даље је присутан пораст потрошње енергије.“¹⁸⁸ Самим тим што је енергетски зависна, Европска унија као трећи по величини потрошач гаса и њене чланице се труде да остваре своју енергетску сигурност тражећи партнере за снабдевање енергентима. Природно је да Русија буде главни снабдевач како ЕУ тако и целе Европе, као водећа земља по питању енергената, ако се узму у обзир то што Русија поред велике

¹⁸⁸ Ковач Митар, *Европска енергетска безбедност и Руска Федерација*, Војно дело, Београд, 2013, стр. 23.

количине вишка енергената има развијену инфраструктуру за извоз истих и потенцијал за даљи развој инфраструктуре. Још од 30. октобра 2000. године у Паризу је успостављен енергетски дијалог између Русије и Европске уније. Русији улога главног снабдевача Европе енергентима, пре свега гасом, и те како одговара, јер јој то појачава боље политичке позиције и економску корист. Такво стање на терену не одговара Сједињеним Америчким Државама, јер јачи руски политички утицај на Европу аутоматски слаби америчке позиције у Европи, зато се САД труде да својим политичким утицајем утичу на европске земље да се удаље од Русије, а у склопу тога у претходном периоду су Сједињене Америчке Државе покретале и подржавале неке алтернативне идеје и програме о изградњи гасовода који би долазили до Европе са азијског континента. Несумњиво је да је последњих пар деценија енергетска безбедност добила глобални ниво значаја који се спушта све до нивоа националне безбедности држава које су или снабдевачи или корисници енергената са стране, а свака држава Европске уније тежи ка томе да буде енергетски стабилна.

Европска унија се суочава са низом проблема када је енергетика у питању. Економија водећих европских држава је деценијама била у порасту, па је сходно томе због повећане производње порасла потражња за енергентима како би се задовољиле потребе Европске уније. „Производња енергије у ЕУ има силазни тренд. У 1997. години производња је достигла 962,4 милиона тона, да би 2007. године пала на 849,6 милиона тона. Узрок оваквог тренда је опадање производње енергије у „старим“ чланицама Уније, док су новопримљене (осим Пољске и Румуније) своју производњу чак и повећале. Овакав тренд је последица рапидног исцрпљивања изворишта или неекономичности даље експлоатације.“¹⁸⁹ Поједине државе се по питању сопствених извора енергије ослањају већином на производњу нуклеарне енергије, као што су Белгија, Француска, Словачка и Литванија, чија употреба се креће од 70 до 90 процената. Један део земаља, што чини око петину чланица ЕУ, ослања се на употребу чврстог горива као што је Пољска у случају угља. Обновљиви извори енергије у Европској унији су у сталном порасту, па тренутно чине око шестине укупне производње енергије у Унији. Што се тиче нафте као енергента, нафтна подручја су распрострањена на безбедносно-политички нестабилним подручјима, што значи да свака криза у земљама које су произвођачи нафте изазива смањени извоз

¹⁸⁹ Ковач Митар, *Европска енергетска безбедност и Руска Федерација*, Војно дело, Београд, 2013, стр. 28.

нафте ка Европској унији, па самим тим расте и цена нафте. Русија је главни снабдевач Европске уније када је у питању природни гас (процењује се да Руска Федерација поседује трећину светских залиха природног гаса), али с обзиром да 80% гаса који Русија извози у земље Европске уније иде преко Украјине, са којом Русија има бројне политичке и безбедносне проблеме, свака криза у односима те две државе иде на штету потрошача, тј. Европске уније. Можемо да закључимо да енергетску безбедност Европске уније не нарушавају само проблеми са државама произвођачима, већ и проблеми који настају у транзитним земљама, па је тако очигледно да какав год да је проблем у питању што се тиче односа произвођач – посредник (транзитна земља) – потрошач, најтеже последице сноси потрошач, ако је истовремено и зависан. Али овакав однос ова три чиниоца, не значи да је енергетска безбедност кључна само за земље потрошаче, у овом случају за Европску унију, у књизи „Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године” је дефинисана енергетска безбедност за три категорије држава:

- „1) земље извозници енергије, за које енергетска безбедност представља континуирано одржавање захтева за енергентима који се извозе, а самим тим и повећање државних прихода,
- 2) државе у развоју, за које је главна брига промена цена енергије и утицај тих промена на њихов даљи развој,
- 3) земље зависне од увоза енергије, за које енергетска безбедност подразумева обезбеђивање енергентима, првенствено нафтом и гасом, у довољној количини и по приступачним ценама.”¹⁹⁰

У конкретном примеру, за Русију енергетска безбедност представља то да има стабилну потражњу од стране корисника, у овом случају од стране Европске уније, и да корисник добро плаћа енергенте да би се кроз профит оправдали трошкови истраживања налазишта енергената, њихове производње и изградње инфраструктуре до земаља ЕУ. Украјина, као транзитна земља има корист, јер она наплаћује таксе за то што транспортна инфраструктура пролази кроз њену територију, а истовремено и има приступ тим енергентима кроз повољнију цену. Док, на крају, енергетска безбедност за државе Европске уније које користе руске енергенте представљају њихова доступност у довољним количинама, прихватљива тржишна цена и стабилна испорука, тачније, да је

¹⁹⁰ Група аутора, *Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2015, стр. 74.

транспортна инфраструктура физички безбедна. Енергетска безбедност има и своју политичку димензију што се доказује политичким прилагођавањем Европске уније према свом главном енергетском партнеру – Русији. Тренутна криза у Украјини је само један од примера који доказује колико енергетска зависност Европске уније утиче на неке њене спољнополитичке одлуке. Дакле, и поред тога што „западни свет“ осуђује Русију као главног кривца и подстрекача сукоба у Украјини (оправдано или не) и на челу са САД заговара увођење разних облика санкција према Русији, водеће земље Европске уније, пре свега Немачка, су на пољу енергетике ипак избегле заостравање односа са Русијом и увођење оштрих санкција. Државе Европске уније су наставиле да сарађују са Русијом по питању снабдевања енергентима, иако се САД оштро противе таквом ставу Европске уније. Из истог разлога су Француска и Немачка попустљивије и према Ирану у односу на Сједињене Америчке Државе из разлога, јер је Иран значајан партнер ЕУ када се ради о нафти коју Унија купује од Ирана. Такав став Немачке не треба да чуди, јер је Немачка главни купац руског гаса, па сходно томе су немачки спољнополитички интереси прилично везани за Русију, јер мањак енергената за моћну немачку привреду може бити кобан, а истовремено би била угрожена и национална безбедност Немачке, зато што би поред економског, држава доживела и политички и социјални колапс. Европску унију је потресало неколико „гасних криза“, прва која је оставила значајније последице, мада је кратко трајала, је 2006. дочекала земље ЕУ неспремне на тадашњу новонасталу ситуацију, тако да када је избио спор између Русије и Украјине неке земље Европске уније су биле у страху за своју енергетску безбедност из разлога што им залихе гаса нису биле пуне. Али већ 2009. године када је избила нова, много дужа, гасна криза између Русије и Украјине, чланице ЕУ су биле спремне, јер су поучене претходним искуством дочекале нову кризу са пуним резервама гаса. На спор између Русије и Украјине је утицало неколико фактора, један од њих је светска економска криза која је довела до тога да цена гаса на тржишту падне, Украјина је већ дуговала велике количине новца за гас који је до тада протицао кроз њу, а који је она користила као транзитна земља, затим Украјина је негодовала због плана Русије да повећа цену гаса за 40 %, и на крају, Русија није благонаклоно гледала на позицију коју је Украјина заузела поводом рата између Русије и Грузије око Осетије и Јужне Абхазије отворено се стављајући на страну Грузије у том сукобу. Руска највећа гасна компанија Газпром је прекинула дистрибуцију гаса кроз гасовод који пролази кроз Украјину, тако да је цела Европа трпела последице због сукоба те две земље. Европска

унија се активно укључила у решавање спора на тај начин што је посредовала, па је дошло до договора и нормализовања енергетских односа између Русије и Украјине. Европска унија је активно остала укључена у сва дешавања везаних за енергетику када су у питању те две источноевропске земље, па и безбедносну политику и политику интеграција. Европска унија уз утицај САД жели да политички удаљи Украјину од Русије кроз инсистирање увлачења Украјине у ЕУ и НАТО, па је баш одбијање потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању са ЕУ на јесен 2013. године од стране тадашње украјинске власти довело до грађанског рата у Украјини који и данас траје. Европска унија је осудила мешање Русије у украјинску кризу и припајање Крима, па је у оквиру Уније дошло до одлуке да се стопира пројекат „Јужни ток“ који је требало да гасоводом споји Русију и Југоисточну Европу и да се уведу санкције Русији, међу којима су и санкције за руске енергетске компаније. Водеће земље ЕУ, које су највећи корисници увезених енергената често сопствене интересе стављају испред интереса Уније, тј. њене заједничке енергетске политике, па се тако дешава да оне земље ЕУ које имају мањи политички утицај бивају препуштене саме себи у отпору руском енергетском утицају. Немачка, ипак, од почетка кризе повлачи најрационалније потезе када су у питању односи са Русијом, такође, Немачка је најблажа по питању тих санкција из разлога што њу са Русијом енергетски већ повезује гасовод „Северни ток“ који пролази кроз Балтичко море директно у Немачку, а увелико се гради и „Северни ток 2“ чијим би завршетком Немачка постала потпуно безбедна и енергетски независна од остатка Европе када је у питању снабдевање земним гасом из Русије. На Немачку највећи притисак врше Сједињене Америчке Државе које су на почетку најновије кризе у Украјини виделе своју шансу да ће се Немачка кроз своје евентуалне санкције Русији удаљити од ње што би онда отворило простор Сједињеним Америчким Државама да се понуди Немачкој као нови снабдевач течним гасом, који је с друге стране скупљи енергент од земног гаса који дистрибуира Русија кроз „Северни ток“. Пошто таква идеја није прошла код Немачке, САД су изразиле „забринутост“ због става Немачке из разлога што ће повезивањем тим гасоводима са Русијом Немачка постати политички и енергетски талац Русије. Поред тога, донет је и закон од стране америчког Сената којим је регулисано да ће се увести санкције свим европским фирмама које буду узеле учешће у изградњи новог гасовода који би повезао Русију и Немачку. Сједињене Америчке Државе су чак пропагирале идеју пројекта новог гасовода „Набуко“, који је требало да повеже гасоводно чвориште са истока Турске са

Аустријом. То чвориште на истоку Турске је настало спајањем два гасовода који су из Каспијског мора дошли до Турске преко Азербејдана и Грузије са једне и Ирана са друге стране. Али пројекат „Набуко“ који је требало да смањи енергетску зависност Европе од Русије је пропао и потпуно је напуштен 2013. године. У међувремену се наставило са спровођењем идеје „Јужног тока“, који је такође пропао 2014. године због несугласица Бугарске због притиска Европске уније, и изградњом новог гасовода „Турски ток“ који је повезао Русију и Турску преко Црног мора, а отворен је 9. јануара 2020. године. Последњих година Аустрија и Мађарска исказују спремност о наставку даље сарадње са Руском Федерацијом по питању куповине гаса и поред тога што су санкције и притисци Европске уније према Русији и даље на снази. Немачка енергетска зависност и њен привредни односи са Русијом претходних година су представљени у књизи Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године: „Према званичним подацима немачког Савезног министарства економије и енергије, привредни односи између Русије и Немачке, које имају око педесет потписаних стратешких привредних уговора, дугогодишњи су и најмање могући. Русија је значајан снабдевач Немачке у енергетском сектору, јер више од једне трећине свих потреба немачког гаса (38,7 %) покрива се из руског увоза, а нафтни деривати заузимају 9,3 одсто. Такође је веома значајан немачки увоз неметала и руског гвожђа и челика. Међутим, већ две године, због политичких (не)прилика, привредни билатерални односи две земље трпе све већи притисак. Тако је током 2013. размена између две земље пала за читавих пет одсто. У првој половини 2014. украјинска криза утицала је на то да робна размена забележи додатни пад од 6,3 %, при чему је немачки извоз у Русију смањен за чак 15,5 одсто. Евентуалне најављене руске економске „противмере“ због уведеног ембарга могле би изазвати последице за немачку, али и европску економију.“¹⁹¹

Европској унији је током последње деценије и негативних искустава снабдевања енергентима доминантно од суженог броја добављача, као што су Русија и Иран због чијих је криза енергетска безбедност Уније неколико пута била угрожена, један од циљева да дође до диверзификације, тј. разноврсности, снабдевања енергентима што би стабилизовало енергетско снабдевање ЕУ. Диверсификацију, као појам који се може тумачити двојачко, објашњава мр Иван Зарић у свом тексту: „...потрошачи под

¹⁹¹ Група аутора, *Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015, стр.107-108.

диверсификацијом подразумевају могућност коришћења различитих извора снабдевања гасом и нафтом, док је произвођачи посматрају као могућност да транспортују гас (и нафту) до главних тржишта различитим рутама.¹⁹² Други циљеви енергетске безбедносне политике ЕУ су заштита животне средине, обезбеђење сигурног снабдевања енергентима, слободна трговина и енергетска тржишна либерализација. Што се тиче заштите животне средине, од стране Европске комисије усвојен је Европски енергетски стратешки технолошки план са циљем да се смањи емисија штетних гасова и да се дефинише ефикасна енергетска технологија, тако што би се трансформисао комплетан енергетски систем. Заједничка европска енергетска политика практично не функционише савршено из разлога што многе земље чланице ЕУ имају сопствене законе по питању енергетике и тог дела тржишта, па такви закони бране позиције домаћих компанија које послују у држави, и док с једне стране законски онемогућавају фер и конкурентно пословање на свом тржишту страним компанијама, с друге стране омогућавају монополистичке позиције домаћим компанијама. Европска унија не потписује уговоре о снабдевању енергентима са добављачима као целина, већ то раде државе чланице појединачно, свака за себе, па добављачи склапају повољније уговоре са политички утицајнијим и економски снажнијим државама ЕУ, па тако имамо парадоксалну ситуацију да неке балтичке земље које купују гас од Русије скупље плаћају од Немачке која је територијално удаљенија од Русије, па је самим тим и транспорт енергената до ње скупљи. Европска комисија се последњих година труди да се створи заједничко енергетско тржиште како би се цене енергената уједначиле и за такве напоре Комисија има подршку свих чланица Уније, зато је и створен документ „Енергија 2020 – Стратегија за конкурентан, одржив и безбедан енергетски сектор” који представља енергетску стратегију ЕУ. Циљеви ове стратегије су: „1. достизање енергетски ефикасне Европе; 2. изградња интегрисаног паневропског тржишта енергије; 3. достизање највишег нивоа енергетске безбедности потрошача; 4. проширење и ојачање европског вођства у технологијама и иновацијама у оквиру енергетике; 5. јачање спољашње димензије европског тржишта енергетике.”¹⁹³ Европска унија је с намером да прошири своје унутрашње тржиште енергије на читав континент потписивањем „Уговора о оснивању Енергетске заједнице” на јесен 2005. године основала међународну Енергетску

¹⁹² Енергетска безбедност, геополитика и математика, мр Иван Зарић:

<http://www.novipolis.rs/dosije/28066/energetska-bezbednost-geopolitika-i-matematika.html>

¹⁹³ Европска комисија, *Енергија 2020 – Стратегија за конкурентан, одржив и безбедан енергетски сектор*, Брисел, 2010, стр. 6.

заједницу која је том јединственом тржишту прикључила југоисток Европе и Црноморски регион.

На крају, можемо закључити да Европска унија поред економског значаја, кроз енергетску стратегију, енергетску безбедност третира и кроз политичку димензију, јер су политички односи са добављачима енергената кључни за одржавање енергетске стабилности Уније. Јер свака енергетска нестабилност ЕУ оставља последице по целокупну безбедност организације, јер је без довољне количине енергије немогуће организовати одбрамбени систем и одржати стабилност и безбедност Уније. Европска унија ће у будућности наставити да ствара сопствене капацитете обновљивих извора енергије, тзв. „зеленим“ еколошким пројектима, али ће се над Унијом и даље вршити притисци од стране Сједињених Америчких Држава и Русије у склопу њихове борбе за остваривање и одржања утицаја у Европи, и несумњиво је да ће Унија настојати да омогући себи што више извора енергената са стране од различитих добављача, како не би зависила доминантно од једног.

4.4. Еколошки ризици

Екологија и заштита животне средине су међу главним темама на глобалном, регионалном и локалном нивоу којима се активно баве политичари, научници, међународне и националне организације, и многобројни друштвени покрети сачињени од представника свих друштвених слојева. Може се рећи да је човек своју животну околину интензивно почео да загађује и уништава на прелазу између две индустријске револуције од почетка друге половине 18. века до краја прве половине 19. века, када се са био горива индустријска производња преусмерила на масовну употребу угља као горива, тј. енергента. У великим европским и азијским градовима који су били највећи индустријски центри, и пренасељени становништвом у то време, није се много обраћало пажњу на загађивање околине. Изнад тих пренасељених градова су доминирали високи фабрички димњаци из којих је непрекидно куљао црни дим, настао непрестаним сагоревањем великих количина угља, који је стварао смог и који је фарбао зграде и куће у сиве и црне боје, није било систематског уређеног одлагања смећа тако да се оно најчешће бацало на улице и мамило разне штеточине што је само доприносило ширењу болести и инфекција

међу локалним становништвом, ни реке које су протицале кроз градове нису ништа боље пролазиле, јер се ни о њима није водило рачуна, па су и оне биле прилично загађене тако да се и из њих повукао живи свет. Прекоморска трговина је у том периоду била на свом врхунцу, па је поред огрева за стамбене објекте и горива за фабрике дрво масовно употребљавано у бродоградњи, тако да су велике површине шума сечене, јер је оно било драгоцен сировина. Људима тада, једноставно, није била развијена свест о очувању животне средине и није се размишљало о последицама које је друштво остављало на своју околину. Разлоге што свест о екологији није била неразвијена међу људима можемо наћи у томе што је загађење било локалног карактера, дакле смог у Лондону је трајно штетио само радничкој класи која је тада била угњетавана и није бринула о свету око себе, већ само како ће да преживи наредни дан и да прехрани породицу, док су друштвене елите, политичари и племство, увек, у свако доба, имали могућност да оду на своја имања, дворце и у пределе са свежим ваздухом и чистим рекама током целе године, кад год би пожелели, па би се тако изоловали од сурове реалности и загушљивих градова, или би једноставно у град долазили само по потреби. Дакле, онај део друштва који је имао одговорност да влада и брине о народу, није размишљао о последицама немарне еколошке политике која је владала у градовима, јер се тај део друштва није ни осећао угроженим. Наредних деценија и у новом двадесетом веку, број становника на планети се неколико пута увећао, градови су се ширили, производња је убрзано расла, а то је све трпела животна средина и екосистем уопште. Поред Европе, Северна Америка се развила у велики светски индустријски центар, за њом су током средине 20. века кренуле редом Азија и Јужна Америка, па је, на крају, индустријализација стигла и у Африку. Друштвене елите су након скорог века и по схватиле да је проблем деградације животне средине кроз њено загађење и прекомерном експлоатацијом природних ресурса прешао са локалног на глобални ниво, па су тако црни облак смога из неког индустријског центра на Далеком Истоку или челичане у Сједињеним Америчким Државама, проба атомске бомбе на Пацифику могли да оставе климатску или еколошку последицу на неко одмаралиште за имућне становнике планете на потпуно другом крају света.

Глобализација као тековина савременог друштва, и привредни и технолошки напредак заједно са еколошки деструктивним начином производње, само су убрзали процес уништавања природе на планети. После угља, сече шума и сагоревања дрвета, друштвени напредак је донео употребу нафте као горива, нуклеарну енергију и нуклеарне

електране и бомбе, изградњу брана, измештање водотокова, моторе са унутрашњим сагоревањем, употребу фреона, још интензивнију сечу шума. Капиталистичко и неолиберално уређење друштва које је данас и последњих пар деценија доминантно у својој природи има за циљ што брже стицање профита, не водећи рачуна о последицама. Савремено доба је допринело развоју транспорта, телекомуникација, подстиче се потрошачка свест друштва што доводи до непрестане растуће потражње која узрокује потребу за сталним растом производње. Неолиберално капиталистичко друштво је довело до тога да је све на овом свету означено ценом, као било који производ у продавници, све је доступно и склоно експлоатацији, па зато и не треба да чуди што су начин на који функционише данашње друштво и његова производња довели до: истребљења појединих животињских врста, док су неке доведене на руб животне егзистенције; уништења биљних врста; оштећења озонског омотача; топљења глечера и других ледених површина на планети; климатских промена; пораста нивоа мора; киселих киша; нестанка шума; ширења пустиња; губитка обрадивог земљишта; загађених и исушених река и језера; ефекта стаклене баште; исцрпљивање природних ресурса; и још многе друге негативне појаве. Такође су дефинисани и еколошки изазови у облику природних и технолошких несрећа и катастрофа. Последњих деценија широм света је забележен велики број природних непогода и катастрофа као што су разорни земљотреси, урагани, поплаве и пожари, који су довели до страдања великог броја људи без обзира да ли они живели у развијеном или неразвијеном делу света и до уништења великих површина шума и великог броја животиња. Технолошке катастрофе су такође један о опаснијих изазова по свет. Нуклеарне катастрофе у Чернобилу и Фукушими су за веома кратко време са локалног прерасле у регионалне и светске проблеме, остављајући последице зрачења и радиоактивног загађења на велики број људи, животиња и биљака ван територија држава у којима су се катастрофе догодиле. Баш због ова два догађаја многе државе у свету на нуклеарну енергију гледају са неповерењем, јер нуклеарне електране сматрају непоузданим. Такође, људски фактор у изазивању технолошких катастрофа могу бити и ратна дејства за шта је НАТО агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године прави пример. Крстареће ракете и авионске бомбе су широм државе погађале нафтне рафинерије, нафтна складишта, хемијску индустрију и њена постројења, што је поред материјалне штете која увек може да се надокнади, нанело несагледиве последице по становништво и животну средину. Не треба изузети ни употребу нуклеарног оружја, тј.

муниције са осиромашеним уранијумом којом се дејствовало по територији СРЈ, и када се узме у обзир колико година је потребно да се радиоактивне честице потпуно распадно како би престале да буду опасне по живот и околину уопште, може се рећи да су та подручја и бића која на њима живе трајно загађени и озрачени.

С краја прошлог века је почело више пажње да се обраћа на последице деградације екосистема и да се посвећује пажња очувању животне средине, бројни светски званичници и међународне организације су почеле да указују на проблеме, да предлажу мере и решења која би довели до успоравања деградације или чак потпуног заустављања, што је можда и превише оптимистично. Појачао се и активизам обичних људи који су, окупљајући се у оквиру друштвених еколошких покрета или неких невладиних организација, такође почели да указују на проблеме и утичу на свест људи у својој околини друштвеним активизмом или широм планете кроз медије. С друге стране, има и оног дела јавности који претерује у својим катаклизмичним прогнозама, који некад можда и надахнути добрим намерама шире панику међу становништвом, а некад и прикривеним лошим намерама скрећу пажњу људи са неких других озбиљних друштвених и политичких проблема, говорећи о „борби за спас планете“ скрећу пажњу са одређених друштвених елита у којима је можда кључ проблема. У сваком случају „у свету је све присутнија свест да је очување животне средине цивилизацијска обавеза човечанства. Коначно се схватило да за опстанак будућих генерација треба имати друкчији однос према животној средини. У том смислу, очување животне средине као медијума рађања, битисања и развоја људи, животиња и биљака, представља незаобилазни фактор унутрашње стабилности и безбедности једне земље.“¹⁹⁴ Стратегије о екологији и еколошкој безбедности које су протеклих деценија доносиле највеће светске силе, међународни договори који се тичу очувања животне средине, развоја „зелених“ енергетских постројења, промоција обновљивих извора енергије и смањења емисије штетних гасова, доказ су да су светске политичке елите почеле озбиљно да се баве еколошкој безбедности, јер све процене говоре о томе да еколошка деградација света може довести до нових великих сукоба широм света и угрожавања безбедности многих држава.

¹⁹⁴ Стајић Љубомир, Лазић Радојица, *Увод у националну безбедност, Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2015, стр. 273.*

Европска унија је Римским уговорима из 1958. године одредила да ће се проблемима животне средине државе чланице бавити на националном нивоу, али с обзиром да је свака чланица имала засебне и неједнаке стандарде у очувању животне средине, то није дало повољне резултате. Од тада се јавила потреба за стандардизовањем заједничке еколошке политике уједињене Европе. Европска унија је током седамдесетих година почела да се озбиљније бави заштитом животне средине предузимајући тада прве акције еколошке политике, када је затражено почетком те деценије након самита ЕЗ у Паризу да се направи акциони план заштите животне средине. Практично од тада екологија почиње да заузима битно место у политичко-друштвеном деловању Европске уније како би се подигла свест о значају бриге о екосистему и последицама проблема животне средине, наредних година усвојено је неколико акционих планова везаних за заштиту животне средине. Европска унија деценијама ради на успостављању стандарда којих би се придржавале све њене чланице како би се животна средина заштитила и унапредио њен квалитет, унапредило и здравље становништва ЕУ, како би се рационалније користили природни ресурси и како би се унапредиле мере на међународном нивоу за превладавање регионалних и глобалних проблема животне средине, што се све скупа може дефинисати и као циљеви еколошке политике Европске уније. Мастрихтским уговором из 1992. године дата су значајна овлашћења Европској заједници у областима политике заштите животне средине. Након годину дана основана је Европска агенција за животну средину чији је задатак да обезбеђује независне и квалитетне информације о животној средини, а која је била предвиђена да се оснује уредбом од 1990. године. Задаци Европске агенције за животну средину су: „1. помагање заједници и државама чланицама у доношењу информисаних одлука о побољшању животне средине, обједињавајући питања животне средине са економском политиком и усмеравајући се према одрживости; 2. координација са Европском информацијском и посматрачком мрежом за животну средину.”¹⁹⁵ Ова агенција у свом чланству има 28 држава ЕУ, Исланд, Турску, Норвешку, Лихтенштајн и Швајцарску као државе које нису чланице и шест држава сарадника¹⁹⁶. Активности Европске агенције за животну средину су тесно везане за Европску информацијском и посматрачком мрежом за животну

¹⁹⁵ *Европска агенција за животну средину*: <https://www.eea.europa.eu/about-us/who>

¹⁹⁶ Државе сарадници су: Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Северна Македонија, Албанија и Косово (аутономна покрајина Косово и Метохија)

средину¹⁹⁷, за чији је развој мреже и координацију њених активности агенција одговорна, што спроводи у дело сарађујући са свим националним организацијама и агенцијама за животну средину и министарствима животне средине. Све те агенције, организације и тела заједно са Европском агенцијом и њеном мрежом чине једну велику регионалну међународну мрежу. Европска агенција за животну средину и Европска информацијска и посматрачка мрежа заједно сарађују са свим најважнијим институцијама и телима Европске уније. Поред активности и сарадње у оквиру саме Уније, агенција сарађује и са међународним организацијама, европским државама које нису чланице ЕУ и државама и регионима изван европског континента са којима размењује информације, искуства, знања, покреће еколошке акције, иницијативе и пројекте. Током наредне деценије усвојене су бројне директиве које се тичу области: заштите вода; заштите ваздуха; угрожених биљних и животињских врста; заштите од буке. Амстердамским уговором се налаже да се политика заштите животне средине интегрише са спровођењем свих других политика Европске уније. Лисабонски уговор ЕУ је донео неке битне промене и одредбе по питању животне средине: „На основу формулације чл. 3. ст. 5. Лисабонског уговора у којем се наводе остали циљеви ЕУ, јасно закључујемо да је одрживи развој постављен у ред специфичних циљева спољне политике кроз чију призму ће се огледати остали циљеви. Посебно важним сматра се изричито навођење принципа интеграције политике заштите животне средине, прописивањем да сви захтеви заштите животне средине морају бити интегрисани у спровођење свих политика и активности ЕУ а посебно у циљу промоције одрживог развоја. Према класификацији надлежности ЕУ на искључиву, подељену и надлежност држава чланица, чл. 4. ст. 2е. Уговора о функционисању Европске уније сврстава заштиту животне средине у категорију подељене надлежности држава чланица у надлежност ЕУ. Препознавање еколошких проблема као круцијалних доводи их високо на дневни ред Савета ЕУ. Ова промена је значајна јер успоставља наднационалност ЕУ у пољу заштите животне средине, креирајући је одозго, а не како је то био случај на почетку када је регламентација долазила из иницијатива држава чланица са високом еколошком свести. Дакле, политика заштите животне средине је исход одлука у институцијама ове

¹⁹⁷Европска информацијска и посматрачка мрежа за животну средину- *European environment information and observation network* (Eionet);

наднационалне творевине, што јој пружа водећи ауторитет.”¹⁹⁸ Дакле, ово конкретно значи да политика заштите животне средине Европске уније има подељене надлежности, што практично значи да органи Уније и њене чланице морају да заједнички раде на креирању и спровођењу те политике. Европска унија регулише правила на пољу заштите животне средине, стандардизује их и препушта државама чланицама да та правила спроведе кроз своје законе у сопствени систем уз потребне корекције како би се та правила прилагодила правном систему државе чланице, али се такође не би суштински променила њихова суштина. Овакав успостављени систем самим тим што омогућава државама чланицама да донесена правила ЕУ имплементирају на свој начин има и својих лоших страна из разлога што јесте на тај начин успостављена доња граница критеријума којих закон државе чланице мора да се држи, али је зато горња граница врло флексибилна што аутоматски омогућава држави чланици да уз поштовање правила и стандарда ЕУ сопственим законом животне средине задовољи само минимум критеријума. Па се тако долази до случаја да ниво загађености реке или ваздуха не мора бити исти у Румунији и Француској, на пример, горње границе могу бити драстично различите. Мада, такве разлике појединим државама, најчешће оним економски и привредно најмоћнијим, неретко иду у корист, из разлога што на пример неке „прљавије” гране индустрије и производне погоне, који не би задовољавали еколошке стандарде у матичној држави, те државе онда пребацују у државе чланице где су еколошки стандарди прилично нижи. На пољу права, Европска унија је предузела и унапредила постојеће правне мере како би се проширила кривично-правна заштита животне средине што је њој као организацији омогућило да у правном систему препозна кривична дела која угрожавају животну средину и да гони починиоце и организоване криминалне групе. „Еколошки криминал се односи на све радње којима се крше одредбе еколошких прописа и којима се причињава значајна штета или угрожава животна средина и здравље људи. Најпознатије манифестације ове врсте криминала јављају се као нелегалне емисије или испуштања супстанци у ваздух, воду или земљиште, нелегална трговина животињама и биљкама, нелегална трговина супстанцама које уништавају озонски омотач или пак опасним отпадом и сл.”¹⁹⁹

¹⁹⁸ Јанковић Јелена, *Европски стандарди у области заштите животне средине – правни и економски аспект*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015, стр. 7.

¹⁹⁹ Костић Марија, *Еколошки криминал и његово сузбијање*, Правни живот, тематски број Право и време, бр. 10, Удружење правника Србије, Београд, 2009, стр. 175-182.

Европска унија је успоставила и своја начела по питању животне средине од којих нека јесу правно обавезујућа, а нека нису, већ служе да усмеравају државе чланица приликом доношења неких одлука везаних за заштиту животне средине: 1. **начело одрживог развоја** које подразумева да свака држава чланица ЕУ треба да тежи одрживом развоју не само економије, већ и на пољу животне средине у смислу очувања природних ресурса и природе за будуће генерације, а то се постиже одговорнијим приступом у коришћењу природе у служби економије и индустрије; 2. **начело супсидијарности** одређује наднационалност која није стриктно примењива у доношењу одлука везаних за животну средину, већ се наднационалност ЕУ у доношењу одлука примењује само онда када је то најефикасније и најсврхисходније, а када то није, онда се доношење одлука спушта на ниво држава чланица; 3. **начело интегрисаности** се односи на праксу да се стандарди које политика заштите животне средине поставља интегришу у све законе и политике Уније и њених чланица где је то могуће применити; 4. **начело предострожности** подразумева да држава све време спроводи акције и повлачи потезе за заштиту животне средине иако у том тренутку нема конкретних ризика за њено загађење или било какав облик угрожавања. Практика је до сада показала да је поштовање овог начела донело можда и најефикасније резултате с обзиром да оправдава начело одрживог развоја чиме се остварује позитиван ефекат на будуће генерације државе у којој се то начело поштује; 5. **начело превенције** је и блиској вези са начелом предострожности и то је још једно од ефикаснијих начела којима се државе Уније руководе водећи се познатом изреком „боље спречити него лечити“. Оно што начело превенције разликује од начела предострожности јесте што се оно примењује у неким извеснијим ситуацијама, тачније, када се дође до конкретне процене о могућности избијања неког конкретног еколошког ризика у блиској будућности, тј. када се може назрети нека потенцијална већа штета. Примена овог начела се до сада показала као економски врло исплатива, јер је предузимање мера за спречавање неке еколошке катастрофе много јефтиније, него санација штете након избијања катастрофе; 6. **начело да еколошка штета треба да буде санирана на извору**, суштина овог начела се налази у самом називу. Дакле, поента је у томе да када дође до неке еколошке штете, примарно је да се у почетку највише пажње приликом санације усмери на сам извор одакле је штета настала чиме се спречава даље ширење катастрофе и даља ескалација оштећења животне средине; 7. **начело „загађивач плаћа“** је још једно од ефикаснијих решења која имају особину превенције, а уједно је и економски исплативо.

Ово начело подразумева да сви субјекти друштва, почевши од обичног грађанина који баци папир на сред улице изван корпе за отпатке до великих индустријских комплекса, сnose новчану санкцију за загађивање животне околине. Ово начело доноси више позитивних последица, прво је да делује превентивно на тај начин што загађивачи и потенцијални загађивачи знајући да им за загађивање животне средине следи новчана казна покушавају да спрече настанак штете или да је умање у што већој мери, ако није могуће потпуно је спречити. Други начин је што се од плаћених казни загађивача финансирају еколошки пројекти у држави и санација еколошких штета које настају. Овим начелом се загађивачи подстичу да више пажње посвете на смањењу загађења које производе (ту се пре свега мисли на индустријске погоне), него да се њихов допринос еколошкој политици своди на плаћање разних еколошких такси због загађења. На овај начин се остварује и позитиван ефекат и реакција комплетног друштва, јер спровођењем овог начела се финансијски растеређује целокупно становништво, јер највећи финансијски терет за обезбеђивање финансијских средстава за екологију долази управо од стране загађивача.

У Европској унији се доста урадило претходних година на очувању животне средине разним акцијама и конкретним мерама. Широм градова Европске уније се доста тога постигло на пољу смањења емисије угљен-диоксида на тај начин што се подстиче употреба електричних возила у јавном превозу, затим возни парк грађана Европске уније се заснива на масовној употреби новијих аутомобила са новим еколошко прихватљивим моторима и електричних возила за чију куповину државе неретко дају подстицаје. Градови Европске уније имају комплексе који филтрирају све отпадне воде које иду у градске водене површине, пропагира се економичност у потрошњи енергије, у све више градова ЕУ се забрањује употреба моторних возила у централним зонама које се претварају у пешачке и бицикличке зоне, велика средства се улажу у еколошку едукацију грађана и подизању њихове еколошке свести, доста се чини на шумљавању простора, рециклажа је на високом нивоу и још многе друге еколошке мере. Европска унија је потписник два битна међународна еколошка договора везаних за климатске промене. Први који је потписала је Кјото протокол из 1997. године чији су иницијатор Уједињене нације, који је ступио на снагу 2005. године, а који је имао за циљ смањење емисије CO₂ и осталих штетних гасова који утичу на стварање ефекта стаклене баште. Други, тренутно актуелан договор, је Париски споразум, такође на иницијативу УН, који

је постигнут током 2015. године, а ступио је на снагу 4. октобра 2016. године ратификацијом од стране Европске уније. Основни циљ Париског споразума је ограничавање пораста глобалне температуре испод 2 степена целзијуса.

Све ово је допринело томе да је еколошка свест грађана Европске уније, посебно оних најразвијенијих земаља, на високом нивоу, емисија штетних гасова је смањена десетинама процената последњих двадесетак година с тим да многе земље имају амбициозне пројекте да у догледном периоду достигну такозвану „CO₂ неутралност“, уштеда енергије је на високом проценту, а потрошња обновљивих извора енергије је масовна и у сталном је порасту.

4.5. Социоекономски ризици

Неолиберални поредак који је успостављен у Европској унији, а који своје корене вуче још након завршетка Другог светског рата када је Западна Европа почела да се обликује по том новом друштвеном концепту, по већину становништва је донео доста лоших ствари и социоекономске последице су по грађане Европске уније све теже из године у годину. Неолиберализам неоспорно доноси државама и привреди економски напредак, али тај напредак има своју цену, а цену трпи обично становништво, средњи и нижи слојеви друштва који су као радна снага покретачи производње. Неолиберализам својим тржишним принципима и законитостима временом све више продубљује социјалне неједнакости и поделе међу становницима. У односима који владају у неолибералном поретку „фаворизују се они који поседују значајне технолошке, политичке и војне ресурсе и изазивају екстремне неједнакости и неравномерности.“²⁰⁰ Агресивни економски систем неолиберализма чини да виша класа друштва коју чине политичке елите и привредници постају још моћнији и богатији у односу на средњу и нижу класу који постају још инфериорнији на супрот њих уз тенденцију да се деградацијом средњег сталежа овај сталеж у будућности избрише на тај начин што би толико деградирало да би се стопио са масом нижег сталежа, чиме би друштво постало дубоко поларизовано и поседовало би много одлика феудалног доба. Основа идеје оваквог друштвеног поретка чине економски

²⁰⁰ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 104.

прогрес и социјална деградација уз експлоатацију јефтине радне снаге и јефтених сировина.

Током последње две деценије у Европској унији је забележено да стопа незапослености и стопа сиромаштва расту. Незапосленост је проузрокована технолошким напретком, јер се због увођења нове технологије и роботизације производних погона смањује потреба за човеком као радником, па с тога долази до отпуштања радника на радним местима на којима су га замениле машине, док је други разлог пораста незапослености тај што се велике европске компаније одлучују за транснационализацију, па своје производне погоне селе у државе у којима могу да добију знатно јефитнију радну снагу. Незапосленост је према последњим статистикама у Европској унији нешто испод 7 % што чини преко 15 милиона незапослених радно способних становника Европске уније. Најмању незапосленост имају Чешка са 2,2 %, Немачка 3,1 %, Пољска 3,2 % и Мађарска, Малта и Холандија са по 3,5 %, док су у самом врху по броју незапослених Грчка са 16,8 %, Шпанија 14,1 %, Италија 9,7 %, Француска 8,4 % и Кипар са 7,7 %.²⁰¹ Овакво стање незапослености је ипак боље него што је био случај почетком овог века, али је и овај проценат довољан да се широм Европске уније, а посебно у оним богатијим земљама изазивају социјални немири као што имамо прилике да видимо у Француској последњих годину дана. Пораст незапослености, сиромаштва и беде изван Европске уније такође може имати негативне последице по Европску унију, јер такво стање је одлична основа за избијање конфликта у таквим подручјима што онда покреће људе да се крећу ка развијеним земљама, међу којима су земље Западне Европе, у потрази за бољим животом бежећи од сиромаштва и конфликта.

Демографска експлозија на планети је тенденција која траје још од половине двадесетог века, а она је постала карактеристична последњих неколико деценија за земље неразвијеног света. Становништво се од почетка прошлог века неколико пута увећало и данас је достигло цифру од преко 7,5 милијарде људи. У Европској унији данас живи нешто преко пола милиона људи, иако се број становника у Европској унији из године у годину увећава, то није захваљујући популационим напретком њених тзв. староседелаца, већ масовном имиграцијом становништва из Азије и Африке. У земљама Европске уније је

²⁰¹ Чешка, Немачка и Пољска државе са најнижом стопом незапослености у ЕУ: <http://rs.ninfo.com/Biznis/a560143/Ceska-Nemacka-i-Poljska-drzave-sa-najнизом-stopом-nezapослености-u-EU.html>

технолошки и економски напредак пратила демографска стагнација становништва. Према последњим истраживањима Канцеларије за статистику Европске уније „Еуростат“, пред Светски дан становништва 11. јула 2019. објављени су подаци о броју становника ЕУ до 1. јануара 2019. године. „Процењено је да становништво Европске уније до 1. јануара 2019. године чини скоро 513,5 милиона људи, што је за 1,1 милион више у односу на 512,4 милиона, колико је установљено 1. јануара прошле године. Међутим, током 2018. године у ЕУ је забележено више смртних случајева од рођења (5,3 милиона смртних случајева и 5 милиона рођених), што значи да је природни прираштај становништва ЕУ негативан другу годину заредом. Повећање броја становника је резултат нето миграција.“²⁰² Начин живота просечне аутохтоне европске породице дефинитивно утиче на стопу наталитета. Европљани се масовно, као и у целом свету, одлучују за живот у великим градовима у којима услови, начин и темпо живота утиче на развој породице на тај начин што су млади људи оптерећени и заузети школовањем и пословним каријерама, па на тај начин немају времена за ступање у брак и стварање потомства. Ступање у брак и стварање потомства се све више одлаже, а стамбено питање, које је најчешће решено на тај начин што парови живе у изнајмљеним становима, не омогућава да породице садрже више од три или четири члана што је недовољно за просту репродукцију која захтева 2,1 дете по породици. Ниска стопа наталитета и све већа стопа морталитета у земљама ЕУ доводи до тога да све више земаља чланица имају проблем са старењем становништва. Старо становништво успорава привредни напредак друштва на тај начин што оптерећује буџет државе. Пензиони системи су под све већим притиском и једноставно спорији економски раст који је забележен у Европи након избијања светске економске кризе не може да испрати старење становништва и повећање броја пензионера. Из тих разлога не треба да чуде најновије информације о томе да данас сваки пети пензионер у Немачкој живи испод границе сиромаштва.²⁰³

Дакле, миграције становништва из сиромашних и политички нестабилних региона света и оних који су погођени дугогодишњим ратовима деценијама мање или више интензивно долази у земље Европске уније легално или илегално. Економски фактор је

²⁰² ЕУ: Више смрти него рођења у 2018. али повећан број становника: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3588129/eu-vise-smrti-nego-rodjenja-u-2018-ali-povecan-broj-stanovnika.html>

²⁰³ Сваки пети пензионер у Немачкој испод границе сиромаштва: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3809028/svaki-peti-penzioner-u-nemackoj-ispod-granice-siromastva.html>

преовлађујући фактор када су у питању миграције становништва у оквиру Европске уније из сиромашнијих земаља чланица у оне богатије и развијеније, али исто то важи и за миграције становништва које је настањено изван Европске уније и европског континента. Када су у питању миграције становништва са других континената у Европу било да су оне индивидуалне, групне или масовне, чланице Европске уније се могу поделити у две групе: 1. земље које примају мигранте, тј. транзитне земље које се само налазе на путу становништва које мигрира до крајњих дестинација; 2. земље крајње дестинације, које су заправо циљана група земаља миграната, а у највећем броју случајева то су најразвијеније земље чланице ЕУ. Безбедносни изазови који се постављају пред транзитне чланице ЕУ приликом миграција становништва су од стране докторанткиње Иване Јовановић у збирци есеја: „Када су у питању земље првог пријема, заштита и управљање границама има посебан значај за безбедност те земље. Овај циљ носи са собом истовремено контроверзан изазов, будући да заштита, безбедност и сигурност граница представља основну компоненту националне безбедности и сувереног права држава на самостално управљање својим границама. На другој страни, уколико је државна граница условно угрожена групним или масовним приливом страног становништва, начела заштите људских права и посебно посвећеност циљевима људске безбедности налажу разматрање узрока тих кретања и реаговање у складу за начелима заштите и очувања људског живота.”²⁰⁴ Прилив миграната у најразвијеније земље ЕУ има различите ефекте у зависности којој друштвеној групи припадају на основу образовања и мотива због којег долазе, неки од миграната који долазе су образовани претежно млади људи који могу да својим стручним знањем допринесу даљем напретку Уније у сваком смислу, постоји и група која нема високо образовање, већ долази у Европу као радна снага са циљем да ради занатске и физичке послове за које Европљани генерално нису заинтересовани, па им је такав кадар увек потребан. Постоји и она друга страна прилива миграната, тачније, оне групе које не учествују у просперитету Уније, а то су већ поменути терористи који у Европу долазе са светских ратишта где се стапају са осталим мигрантима неретко настављајући своје деловање у оквиру терористичких акција по доласку на циљно одредиште. У ту групу можемо сврстати и део људи који долазе у Европску унију из разлога што у њој виде шансу за бављењем криминалним активностима и нелегалним пословима уопште као

²⁰⁴ Група аутора, *ОЕБС и савремени безбедносни изазови – збирка есеја*, Организација за европску безбедност и сарадњу - Мисија у Србији, Београд, 2016, стр. 17.

шансу за остваривање бољег живота. Такве групе обично делују у оквиру средина у великим европским градовима коју насељавају припадници истих етничких групација или са истих простора, правећи од те средине хаотичне делове града у којима владају разни облици друштвене патологије. Многи људи који имигрирају у Европу долазе у њу из попуно другачијих, поштенијих мотива, али се због несналажења, културолошких, језичких и верских баријера и расне дискриминације, временом окрену криминалним активностима као једином, у том тренутку чинећи се логичном, извору егзистенције и излазу из неповољне ситуације. На крају, све последице миграција у Европи када се саберу, небитно да ли су оне везане за људе високог образовања који успевају да дођу до запослења или за оне који се нађу са друге стране закона и који деструктивно утичу на систем Европске уније и њено друштво, те последице изазивају негативне реакције у данашњој Европи која је оптерећена не баш занемарљивим процентима незапослености, социјалним немирима и борбом за неким бољим животом. Десничарске политичке партије у Европи последњих година јачају, имају све више присталица, међуетничке тензије расту, културолошке разлике све више долазе до изражаја, негативне појаве припадника етничких група које су настаниле Европу последњих деценија се генерализују као огледало комплетне етничке групације. Реторика десничарских партија и покрета, од којих неке чак и кокетирају са неонацизмом, је усмерена против мањинских етничких група и нових таласа миграната, пропаганда је толика да се код одређеног, не малог броја, становника Европске уније извор проблема у недостатку запослења идентификује у радној снази „која се увози“ у земље Европске уније. Такође се истиче и демографско пропадање „изворне Европе“, страх од губитка контроле над националним ресурсима и над националним и културним идентитетом. С друге стране изворе избијања културолошких, верских и етничких тензија у Европској унији и њеном окружењу можемо тражити и у самој, слободно можемо рећи, агресивној политици промоције и наметања западних и тзв. „европских“ вредности државама и етничким групама које нису део „европске породице“ што изазива отпор и одбијање таквих вредносних модела који се представљају као једини могући и друштвено прихватљиви. „Последица тога је права ерупција различитих форми традиционализма, локализма и конфликта, антиамериканизма и противзападног расположења.“²⁰⁵ Пракса институција Европске уније и њене пропаганде да наглашава

²⁰⁵ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд,

сопствене вредности на рачун других тзв. „неевропских култура“ и да негира њихове вредности карактеришући их као мање вредне и недемократске, назива се евроцентризам. Многе своје идеје и вредности Европска унија покушава да наметне преко невладиних организација које врше притисак на власти и јавност у државама које се опиру томе и које покушавају да задрже своју културу. Инструменти за вршење притиска на „недемократске власти“ су непрестана прича о: нарушавању демократије; кршењу људских права и права ЛГБТ заједнице; угрожавању слободе говора и медија. Свако иступање из калупа које је формирао запад се представља као озбиљан проблем и постало је јасно да су данас у свету прихватљива само она права која нису у супротности са правима која је прописала западњачка јавност. Масовне миграције у Европску унију су проузроковале и негативне појаве на здравственом плану, наиме ширење заразних болести је интензивирано, а ту се првенствено мисли на ХИВ, мада су забележени и случајеви и неких болести за које се мислило да су искорењене као што су туберкулоза, колера, маларија. Тренутна мигрантска криза је нови до сада непознат и тренутно нерешив проблем за Европску унију првенствено због размера, тј. масовности које је криза попримила. Транзитне земље Европске уније међу којима су Грчка, Бугарска, Мађарска и Хрватска имају различите приступе и различито тумачења раније утврђених правила у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике, а која се тичу поступања према мигрантима. Док Грчка и Бугарска пропуштају мигранте, највећим делом ка Србији, Мађарска и Хрватска имају доста оштрији, паничан, приступ којим праве препреку у облику „зида“ на својим границама постављајући јаке безбедносне снаге и градећи ограде у намери да потпуно спрече улазак избеглица на своје територије. Оваквим приступом и неслагањем чланица ЕУ принципи и уопште функционалност Заједничке спољне и безбедносне политике доведени су у питање.

Већ поменуто јачање десничарских партија у Европској унији је проузроковано растом национализма као отпором глобализацији и мотивисано донекле економском кризом и генерално неком блажем облику друштвене кризе који је након тога настао. Када се томе дода да је Европа као континент мултикултурална и мултиетничка, онда је то добар основ за буђење старих иницијатива и стварања нових идеја мотивисаних од стране етничко-језичких заједница за остваривање сопствене политичке и државне независности

од држава у којима такве групације живе. Европска унија је у прошлости подржавала на сваки начин сепаратистичке групе и процесе у државама изван њених граница, као што је самопроглашена независност такозваног Косова, али конкретно такав пример када инспирише неку етничку групу као што је каталонски народ у Шпанији, онда Унија не гледа благонаклоно на такву идеју. Проблем разних облика политичке фрагментације у државама Европске уније није нов и широко је распрострањен, он постоји у неким случајевима и вековима и готово да нема државе у оквиру Европске уније која се мање или више суочава са овим проблемима. „Посебно изражен проблем је покрет за аутономију у економски успешним регионима који су у политичком средишту, али се, као последица процеса денационализације, могу свести на друштвену денационализацију. Наиме, с денационализацијом привреде смањује се значај националних тржишта за те регионе, а последица чега је подстицај ка већој независности, односно могућности да се у интернационалној утакмици води самостална политика, независна од националних политичких ауторитета. Део савремених покрета за аутономију и сепаратизам изазван је управо таквим односима – северна Италија, Фламандци у Белгији, Каталонци у Шпанији...”²⁰⁶ Неравномерна развијеност региона у државама Европске уније изазива социјалне кризе и друштвене поделе, најкарактеристичнији примери су фрустрираност сиромашнијег југа Италије у односу на северни део земље или слабија привредна развијеност источног дела Немачке који и даље у сваком смислу заостаје у односу на западни део државе. Друштвена неуједначеност је видљива и у односима између држава Европске уније, где су земље централног, а посебно југоисточног дела Европске уније у великом заостатку у односу на западне чланице, па је то најчешћи узрок миграција становника Уније из тих делова Европе у богатије чланице. Да разлике између чланица Уније постоје, најбоље се осликава у примеру где квалитет производа направљених у западном делу Европске уније варира у односу на то за које је тржиште намењен. Из тог разлога је с правом покренута полемика у оквиру Европске уније од стране земаља чланица из Централне и Југоисточне Европе зашто су прехранбени производи и техничка роба лошијег квалитета за њихово тржиште, јер на тај начин западни произвођачи третирају грађане слабије развијених земаља чланица као грађане другог реда.

²⁰⁶ Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009, стр. 141-142.

Сви проблеми социоекономске природе који данас оптерећују Европску унију стварају осећај неизвесности код обичних грађана Уније. Европски званичници по многим питањима међусобно не постижу договоре, реакције на проблеме су зато неретко споре и неефикасне, то код грађана ствара осећај несигурности из разлога што се ствара слика нерешивости проблема. Сви проблеми економске и социјалне природе и неизвесна будућност саме Европске уније чине добар основ за стварање још већих подела у оквиру друштва Уније и изазивање социјалног бунта, јер када политичари не могу да нађу решење у оквиру институција, народ ће решење потражити на улицама, а прави пример за тако нешто су социјални немири у Француској и етнички у Каталонији који трају више од годину дана.

5. ЗАКЉУЧАК

На самом крају овог истраживања можемо закључити да су европски континент, Европска унија као његов међународни представник и појам безбедности веома уско међусобно повезани, без обзира што је појам економије кључан за персонификацију уједињене Европе последњих деценија. Сарадња и повезаност на пољу безбедности идентификује Европу од настанка првих држава на њеном тлу до данас. Европски континент је вековима излаган различитим безбедносним ризицима и суочавао се са безбедносним претњама од најезде првих варварских племена и народа на некадашње империје које су Европом владале, преко похода великих војсковођа, затим светских ратова, Хладног рата, до савремених претњи које су последњих година оптерећивале Европу, а оптерећују је и данас, као што су тероризам, економске кризе и масовне миграције.

Западна Европа се након Другог светског рата поред иницијативе за економским и привредним опоравком уз заједничку пре свега трговинску сарадњу врло брзо преоријентисала и ка безбедносном уједињењу, под покровитељством Сједињених Америчких Држава, суочена новој безбедносној претњи у виду комунизма и Совјетског Савеза. На сличан начин, нешто касније и уз доста мање економског интензитета, је реаговала и Источна Европа, уједињујући се економски и војно на челу са Совјетским Савезом као главним иницијатором и протагонистом супротстављеног друштвеног поретка. На основу тадашњих догађаја и чињеница из тог периода долазимо до закључка да је безбедност модерне Европе зависила од политичког, економског и војног утицаја великих сила, тадашњих такозваних суперсила. Безбедносна зависност уједињене Европе током двадесетог века од стране великих сила је последица економске и војне надмоћи САД-а и СССР-а, јер западноевропске и источноевропске земље нису могле на тим пољима да парирају и да иду у корак са двама суперсилама. Иако је скоро цела друга половина двадесетог века обележила Европу као идеолошки дубоко подељен континент као ниједан други у то време, морамо закључити да је то и најбезбеднији и најмирнији период у историји Европе. Европа је практично тада безбедносно била уједињена, додуше у два политичко-војна блока, изузев неколико неутралних држава, и то је дефинитивно био одлучујући фактор мира и стабилности за цео континент.

Крајем 20. века долази до пропадања источног блока, државе централне и источне Европе улазе у тежак период транзиције препуштене саме себи, док западни део Европе опстаје уједињен у економском и политичком смислу кроз Европску заједницу и Европску унију и у војном смислу кроз, на почетку Западноевропском унијом и НАТО савезом, а касније само кроз НАТО савез. Тај период обележавају економски и привредни просперитет, даље европске интеграције, прерастање Уније из трговинске међународне регионалне организације у утицајну глобалну политичку и економску силу. Униполаран свет након Хладног рата и интензивирање глобализације пред уједињени део Европе поставља нове безбедносне изазове због којих се до тада никад одлучније посеже за идејама о безбедносној европској независности. Међу званичницима Европске уније има све више присталица смањења америчког војног присуства у Европи и из године у годину долази до све више иницијатива за стварањем независног безбедносног система Европске уније који би био одговоран за читав континент и његов регион. Преиспитују се односи чланица ЕУ са НАТО савезом и Сједињеним Америчким Државама на безбедносном пољу, формира се Заједничка спољна и безбедносна политика и Европска заједничка одбрамбена политика, стварају се и јачају безбедносне институције Уније. Европска унија уз сарадњу са међународним политичким и безбедносним организацијама и стварању партнерстава са другим државама постаје битан међународни безбедносни чинилац кроз своје политичко деловање институцијама и стварањем својих међународних мисија које узимају учешће у регионима погођеним безбедносним кризама и ратовима. Данас можемо видети да гласови званичника водећих држава Европске уније, пре свега Француске и Немачке, о безбедносној независности Европе од НАТО-а кроз стварање заједничке војске постају све гласнији. Несумњиво је да Европска унија жели да се извуче из безбедносног, чини се, једностраног загрљаја НАТО-а и САД, а да ли ће успети у томе зависи само од истрајности и заједништва свих држава Европске уније и од њеног економског напретка. Да би званичници Европске уније и њене институције могли да сву енергију усредсреде на стварање заједничке војне силе, морају прво решити системске и организационе проблеме и недоумице Уније које последњих неколико година оптерећују Унију и стварају слику неизвесне будућности како ће Европска унија изгледати након британског одласка и организацијско-функционалних реформи које ће несумњиво уследити у некој ближој будућности. Закључак је да Европска унија неће моћи да дође до свог циља на безбедносном плану у виду војне независности све док не постане довољно економски и

политички снажна да може равноправно да парира Сједињеним Америчким Државама како би се дефинитивно отргла од утицаја који та земља има кроз НАТО савез на читаву Европу.

Невојни безбедносни ризици који оптерећују Европску унију последњих година су озбиљни изазови са којима се Европска унија бори са мање или више успеха. Глобализација је поред доста позитивних ствари донела и много негативних последица по Европску унију. Многи проблеми који су се некад чинили далеким и малим, захваљујући глобализацији постали су оптерећујући за безбедност Европске уније. Тероризам је свакако највећи безбедносни проблем Европске уније који је глобализација интензивирала. Многобројни организовани и индивидуални терористички напади који су погодили државе ЕУ последњих двадесет година показали су сву мањкавост и пропусте безбедносног система Уније у борби против тероризма, али су, с друге стране, иницирали да се политичке, законодавне и безбедносне институције Уније све озбиљније баве тим проблемом и да чине крупне и одлучније кораке у борби против тероризма и његовој превенцији. Доста тога се учинило на пољу борбе против тероризма кроз јачање безбедносних институција, кроз обучавање и школовање противтерористичког кадра и кроз међународну сарадњу са међународним организацијама и државама. Енергетска безбедност и обезбеђивање енергетске сигурности је нешто на чему Европска унија интензивно ради у претходне две деценије. Разлог томе је што су државе Европске уније у дефициту по питању енергетских извора, а како не би зависиле конкретно од само једног снабдевача енергентима, један од кључних циљева за остваривање енергетске безбедности Европске уније је постизање диверсификације снабдевања енергентима. О томе сведоче бројни енергетски споразуми које државе Европске уније постижу са различитим државама које су енергентима богате. Успостављање енергетске безбедности је један од најбитнијих задатака Уније како би довољна количина енергената могла да испрати све веће потраживање привреде Европске уније за њима. У циљу тога, поред обезбеђивања енергената са стране, у Европској унији се доста тога постигло на стварању и пропагирању употребе обновљивих извора енергије, што иако недовољно даљим инсистирањем на таквој политици ствара оптимизам за будућност. На пољу екологије и заштите животне средине Европска унија може бити пример у свету, јер се на томе заиста много ради и улаже се доста средстава. Европска унија је највећи иницијатор међународних конференција о заштити животне средине не само европског континента,

већ и читаве планете, и потписник готово сваког међународног еколошког договора. Многи градови европске уније могу служити за пример свету на пољу екологије. Негативни утицаји глобализације по Европску унију на социоекономском пољу где се акценат ставља на тренутно актуелну мигрантску кризу показали су неспремност Уније и оголили нејединство које влада између њених чланица у виду одлучности у решавању тог проблема. И даље не постоји јасна заједничка политика која би донела трајно решење проблема миграната који желе да се домогну водећих земаља Европске уније. Уз економске проблеме који су се јавили и успорили привредни напредак земаља Европске уније након светске економске кризе 2008. године, мигрантска криза ствара нове поделе и сукобе у друштвима Европске уније што прати јачање евроскептицизма у појединим чланицама, јачање десничарских, изолационистичких, конзервативних и националистичких партија, не само у оквиру парламената држава чланица, већ и у оквиру Европског парламента. Тероризам и мигрантска криза су допринели расту верских и етничких тензија и међусобног културолошког неразумевања у градовима у којима постоји значајан број становника националних мањина. На улицама великих градова Европе су све чешћи социјални немири и протести мотивисани економском и социјалном неизвесношћу коју грађани држава ЕУ све више осећају на својој кожи. Такође су на улицама традиционално активни и антиглобалистички покрети. Јачају етнички мотивисани покрети за независношћу од појединих чланица као што су случајеви у Каталонији и Шкотској. Све ове потешкоће када се саберу и узму у обзир представљају озбиљан унутрашњи безбедносни изазов и проблем са којима се суочавају са мање или више успеха како државе чланице појединачно, тако и Европска унија у целини.

На основу свега истраженог у овом раду може се доћи до закључка да је Европска унија од свог зачетка до данас оптерећена бројним безбедносним изазовима са којима се суочава са мање или више успеха. Одговоре и решења не многе безбедносне проблеме са којима су се европске државе суочавале, тражиле су кроз све тешњу и чвршћу безбедносну сарадњу и повезаност. А тенденција повећања безбедносне сарадње и повезаности у Европској унији је актуелна и у садашњости. Оно што данас оптерећује Европску унију и њене политичаре и што ствара поделе унутар ње саме чини да се дође закључка да је безбедносна будућност Европске уније и читавог континента неизвесна и да ни данас не зависи од ње саме, као што није зависила ни пре пола века. Тек преостаје да се види какве ће последице по безбедност Европске уније оставити коначно напуштање

Велике Британије, изолационистичка политика Сједињених Америчких Држава, криза у Украјини, јачање кинеског економског утицаја у Европи, евентуално избијање нових безбедносних криза на Блиском истоку, мигрантска криза и најављене реформе у оквиру функционисања Европске уније од стране Француске.

ЛИТЕРАТУРА

1. Korbonski Andrzej, "Comecon," *International Conciliation*, 09 1964 (No. 549)
2. Kurth James, „America's Grand Strategy: A Pattern of History“, *The National Interest*, No. 43, Spring 1996
3. *Војни лексикон*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
4. Вукадиновић Радован, „Варшавски уговор у систему источноевропске војнополитичке интеграције“, *Политичка мисао*, Загреб, 1969.
5. Вукадиновић Радован, Милета Влатко, Европа иза угла, ИП Аугуст Цесарец Загреб, Загреб, 1990.
6. Глишић Мирослав, *Заједница безбедности у региону ОЕБС-а*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011.
7. Глишић Мирослав, „Нови стратешки концепт НАТО – активно ангажовање и модерна одбрана“, *Војно дело*, Београд, 2011.
8. Група аутора, *ОЕБС и савремени безбедносни изазови – збирка есеја*, Организација за европску безбедност и сарадњу - Мисија у Србији, Београд, 2016
9. Група аутора, *Савремени тероризам*, Службени гласник: Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2015.
10. Група аутора, *Стратегијско-безбедносни трендови у Југоисточној Европи до 2020. године*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2015.
11. Димитријевић Војин, *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973.
12. Димитријевић Војин, Стојановић Радослав, *Међународни односи*, Сл. лист СРЈ, Београд, 1996.
13. Европска комисија, *Енергија 2020 – Стратегија за конкурентан, одржив и безбедан енергетски сектор*, Брисел, 2010.
14. Јанковић Јелена, *Европски стандарди у области заштите животне средине – правни и економски аспект*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2015.
15. Кејган Роберт, *О рају и моћи: Америка и Европа у новом светском поретку*, Чаробна књига, Београд, 2003.
16. Кисинџер Хенри, *Дипломатија*, ВЕРЗАЛ прес, Београд, 1999.
17. Ковач Митар, „Европска енергетска безбедност и Руска Федерација“, *Војно дело*, Београд, 2013.
18. Костић Марија, „Еколошки криминал и његово сузбијање“, *Правни живот*, тематски број Право и време, бр. 10, Удружење правника Србије, Београд, 2009.
19. Коен Ричард, Михаелка Михаел, *Сарадња у безбедности: Нови хоризонти за међународни поредак*, Удружење дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, Београд, 2005.
20. Марковић Саша, *Манифест против империје – прилог историји америчког (нео)империјализма*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 2013
21. Мутавцић Раденко, *Партнерство у безбедности*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2010.

22. Радосављевић Душко, Матијевић Николина, *Европска унија – развој, институције, проширење*, Факултет за правне и пословне студије „Др Лазар Вркатић”, Нови Сад, 2011
23. Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века – НАТО и Европска унија*, Медија центар „Одбрана”, Београд, 2013.
24. Симеуновић Драган, *Тероризам: општи део*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009
25. Симић Р. Драган, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, ЈП „Службени лист” СРЈ, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
26. Стајић Љубомир, *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд 1999.
27. Стајић Љубомир, Лазич Радојица, *Увод у националну безбедност*, Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2015.
28. Стојановић Станислав, *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војно-издавачки завод, Београд, 2009.
29. Хелцл Јозеф, *Европска политика безбедности и одбране у функцији јачања Европске уније*, Војно дело, Београд, 2009.

ИНТЕРНЕТ СТРАНИЦЕ

1. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/warsaw.asp
2. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326>
3. https://eupinions.eu/de/text/globalization-and-the-eu-threat-or-opportunity/#_ftn1
4. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:21997A1128%2801%29&from=EN>
5. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
6. https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en
7. <http://rs.n1info.com/Biznis/a560143/Ceska-Nemacka-i-Poljska-drzave-sa-najnizom-stopom-nezaposlenosti-u-EU.html>
8. <https://www.clingendael.org/pub/2018/clingendael-state-of-the-union-2018/13-can-the-eu-harness-globalisation-in-2018/>
9. <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/>
10. <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/fight-against-terrorism/>
11. <https://www.eea.europa.eu/about-us/who>
12. <https://www.interpol.int/Our-partners/International-organization-partners/INTERPOL-and-the-European-Union>
13. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm
14. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_19552.htm
15. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_37920.htm?selectedLocale=en
16. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm
17. <http://www.novipolis.rs/dosije/28066/energetska-bezbednost-geopolitika-i-matematika.html>

18. <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0468-taking-back-control-of-globalisation-sovereignty-through-european-integration>
19. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3588129/eu-vise-smrti-nego-rodjenja-u-2018-ali-povecan-broj-stanovnika.html>
20. <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3809028/svaki-peti-penzioner-u-nemackoj-ispod-granice-siromastva.html>
21. <http://www.skgo.org/strane/57>